

**ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΡΟΜΑ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ
ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

της
Θεοχαρούλας Γιωτοπούλου

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται στο καθηγητικό σώμα για την μερική
εκπλήρωση των υποχρεώσεων απόκτησης του μεταπτυχιακού τίτλου του
Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» των
Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Δημοκριτείου Παν/μίου
Θράκης και του Παν/μίου Θεσσαλίας στην κατεύθυνση «Παιδαγωγική και
Δημιουργική Μάθηση».

Κομοτηνή
2012

Εγκεκριμένο από το Καθηγητικό σώμα:

1ος Επιβλέπων: Νικόλαος Διγγελίδης, Επίκ. Καθηγητής

2η Επιβλέπουσα: Βασιλική Ζήση, Επίκ. Καθηγήτρια

3ος Επιβλέπων: Μάριος Γούδας, Αναπ. Καθηγητής

134720 | 1

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Θεοχαρούλα Γιωτοπούλου: Χαρακτηριστικά ποιότητας ζωής ενηλίκων Ρομά που έχουν παρακολουθήσει προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης.
(Με την επίβλεψη του κ. Νικόλαου Διγγελίδη, Επίκουρου Καθηγητή)

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να καταγράψει και να μελετήσει τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής ως προς την άσκηση και την υγιεινή διατροφή των ενηλίκων Ρομά των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας, οι οποίοι παρακολούθησαν προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ενηλίκων Καρδίτσας. Τα ερευνητικά δεδομένα συλλέχθηκαν με τη μέθοδο της προφορικής συνέντευξης, με ημι-δομημένη μορφή και ερωτήματα ανοικτού τύπου. Επιδιώχθηκε να εξεταστεί εάν τα προγράμματα αυτά επηρέασαν ή όχι την άσκηση και την υγιεινή διατροφή των συμμετεχόντων, καθώς και να διερευνηθούν οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Στην έρευνα συμμετείχαν 15 ενήλικες Ρομά (8 γυναίκες και 7 άνδρες), που είχαν παρακολουθήσει τα προγράμματα. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μεθοδολογία με ανάλυση περιεχομένου. Για την οργάνωση του περιεχομένου και την κατηγοριοποίηση των λεκτικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το πακέτο NVivo 9.0. Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες (10 στους 15) υιοθετούν ανθυγιεινές διατροφικές συμπεριφορές και υποκινητικό τρόπο ζωής, γεγονός που δείχνει την περιορισμένη ενημέρωσή τους και την ελλιπή αγωγή υγείας τους. Διαφάνηκε, όμως, ότι οι Ρομά γνωρίζουν, ως ένα βαθμό, ποιες τροφές είναι υγιεινές, παρόλο που αυτές δεν αποτελούν σημαντικό στοιχείο της καθημερινής τους διατροφής. Επίσης, οι 8 στους 15 εκφράστηκαν θετικά, δηλώνοντας ότι παρατήρησαν αλλαγές στη διατροφή και στην άσκηση, μετά την παρακολούθηση των προγραμμάτων. Οι υπόλοιποι 7 εκφράστηκαν αρνητικά. Έτσι, οι συμμετέχοντες είναι, σχεδόν, χωρισμένοι στη μέση και δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Επομένως, πρέπει να διεξαχθούν περισσότερες μελλοντικές έρευνες για την ποιότητα ζωής των ενηλίκων Ρομά.

Λέξεις-κλειδιά: Άσκηση, Υγιεινή Διατροφή, Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες.

ABSTRACT

Theocharoula Giotopoulou: Characteristics quality of life of adults Roma who have attended language training programs.

(Under the supervision of Nikolaos Digelidis, Assistant Professor)

The aim of this study was to record and study the characteristics of quality of life towards exercise and healthy eating among adults of Roma in the region of Sofades in the prefecture of Karditsa who attended language training programs in Adult Education Centre of Karditsa. The research data were collected using one-on-one semi-structured open-ended interviews. Through the interview sought to examine whether these programs affected or not physical exercise and healthy nutrition among participants, as well as to explore their educational needs. The survey involved 15 adult Roma (8 females and 7 males), who had attended programs. For the purposes of this research was used qualitative content with analysis methodology (content analysis). To organize the content and categorize the verbal data was used the package NVivo 9.0. The results showed that most participants (10 to 15) adopt unhealthy eating behaviors and sedentary way of life, suggesting limited awareness and the lack of health education. However, revealed that Roma know to some extent which foods are healthy, although not an important part of their daily diet. Also, 8 out of 15 expressed positive, indicating that they observed changes, both in their diet and exercise after following the programs. The other 7 expressed negative. So participants are split almost in half and cannot draw firm conclusions. Therefore, it must be conducted more future research on the quality of life of adult Roma.

Key-words: Physical Exercise, Healthy Nutrition, Adult Education, Socially Vulnerable Groups.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες προς τον επιβλέποντα καθηγητή μου κο Νικόλαο Διγγελίδη, Επίκουρο Καθηγητή του ΤΕΦΑΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, που πρόθυμα ανέλαβε την ευθύνη της εποπτείας και της επιστημονικής καθοδήγησής μου, για τις καίριες παρατηρήσεις του, για το χρόνο που διέθεσε για την περαίωση της εργασίας μου, καθώς και για την υποδειγματική συνεργασία μας. Επίσης, ευχαριστώ την κα Βασιλική Ζήση, Επίκουρη Καθηγήτρια του ΤΕΦΑΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τον κο Μάριο Γούδα, Αναπληρωτή Καθηγητή του ΤΕΦΑΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για την πολύτιμη συμβολή τους στην ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Παράλληλα, θερμά ευχαριστώ τον κ. Κ. Καλλιώρα γιατί διευκόλυνε την πρόσβασή μου στον οικισμό των Ρομά στους Σοφάδες Καρδίτσας και κυρίως, για την προθυμία του να συνεργαστεί μαζί μου, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η έρευνα στους Ρομά και να διεξαχθούν χωρίς προβλήματα οι συνεντεύξεις. Στο σημείο αυτό, κρίνω σκόπιμο να ευχαριστήσω τους ενήλικες Ρομά, που συμμετείχαν στην έρευνά μου, για την άριστη συνεργασία μας κατά τη διάρκεια των προφορικών συνεντεύξεων. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Διαιτολόγο-Διατροφολόγο κ. Κ. Πετρόπουλο για τις χρήσιμες επισημάνσεις και την αμέριστη συμπαράστασή του όλο αυτό το διάστημα εκπόνησης της μεταπτυχιακής μου διατριβής, κυρίως δε, την οικογένειά μου για την κατανόηση και υπομονή, που επέδειξε σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, καθώς και για το χρόνο που μου διέθεσε προκειμένου να περατωθεί η εργασία αυτή.

Αφιερώνω τη μεταπτυχιακή μου εργασία στη μνήμη του πατέρα μου, Γεωργίου Γιωτόπουλου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....ii

ABSTRACT.....iii

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....iv

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....v

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ.....vii

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....1

Σκοπός της έρευνας.....3

Σημαντικότητα της έρευνας.....3

Οριοθετήσεις της έρευνας.....4

Περιορισμοί της έρευνας.....5

Λειτουργικοί ορισμοί.....5

II. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....7

Ποιότητα Ζωής.....7

Η Αλληλεπίδραση Υγείας και Ποιότητας Ζωής.....8

Άσκηση και Υγιεινή Διατροφή.....10

Η Εκπαίδευση Ενηλίκων.....14

Οι Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες.....19

Η περίπτωση των Ρομά.....20

Οι Ρομά στην Ελλάδα και η Ποιότητα Ζωής τους.....21

Οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες και το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού.....25

Οι Ρομά και η εκπαίδευσή τους.....26

Σtereότυπα και προκαταλήψεις σχετικά με την εκπαίδευση των Ρομά.....29

III. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....32

Συμμετέχοντες.....32

Μέσα συλλογής δεδομένων.....32

Σχεδιασμός της συνέντευξης.....33

Διαδικασία.....34

Χαρακτηριστικά προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης.....35

Τεχνικές διασφάλισης εγκυρότητας και αξιοπιστίας - Εμπιστευσιμότητα.....	37
Ανάλυση και επεξεργασία δεδομένων.....	38
 IV. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	 40
Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων.....	40
Ανάλυση ερωτήσεων συνέντευξης.....	41
 V. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	 53
 VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	 57
 VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	 61
 IV. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	 74
Παράρτημα 1: Ενημερωτικό σημείωμα.....	74
Παράρτημα 2: Ατομικό προφίλ συμμετεχόντων.....	76
Παράρτημα 3: Ερωτήσεις συνέντευξης.....	77
Παράρτημα 4: Περιεχόμενα Προγραμμάτων Γλωσσικής Εκπαίδευσης.....	79

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΓΓΔΒΜ	Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης
ΓΓΕΕ	Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων
ΓΓΛΕ	Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης
ΕΠΕΑΕΚ	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση και την Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση
ΙΑΚ	Ιατροκοινωνικό Κέντρο
ΙΔΕΚΕ	Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων
ΚΕΕ	Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων
ΝΔ	Νομοσχέδιο
NIACE	National Institute of Adult Continuing Education (Εθνικό Ινστιτούτο Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης Ενηλίκων)
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΟΥ	Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών)
ΥΠΔΒΜΘ	Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων
WHO	World Health Organization
WHOQOL	World Health Organization Quality of Life Group

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΡΟΜΑ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η δια βίου μάθηση αποτελεί απάντηση στις νέες ανάγκες κάθε πολίτη. Η εκπαίδευση ενηλίκων, ως συστατικό της δια βίου μάθησης, τίθεται στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής στρατηγικής και θεμελιώνεται πάνω σε τρεις βασικές αρχές: α) την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευόμενων, β) την ανάληψη υπευθυνοτήτων από αυτούς, γ) την ανάπτυξη της κριτικής τους ικανότητας (Κόκκος, 2002). Η Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης του Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων σχεδίασε και συγκρότησε δομές μέσω των οποίων αναπτύσσει εκπαιδευτικά προγράμματα. Μια από αυτές είναι τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.). Τα Κ.Ε.Ε., ένα έργο μη τυπικής εκπαίδευσης, μέσω των επιμορφωτικών προγραμμάτων, διαχέουν γνώσεις, στάσεις και δεξιότητες και ως εκ τούτου αποτελούν δυναμικά «εργαλεία» ανάπτυξης, απασχόλησης και κοινωνικής συνοχής. Εξάλλου, τα τελευταία χρόνια η εκπαίδευση ενηλίκων, ως αναπόσπαστο στοιχείο της δια βίου μάθησης, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους πυλώνες της εκπαίδευσης.

Δεδομένου ότι η ισότητα των ευκαιριών αποτελεί βασική ευρωπαϊκή αξία, έχουν καταρτιστεί ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία στοχεύουν στην ενίσχυση του αλφαριθμητισμού των ενηλίκων Ρομά, ώστε να ανταποκρίνονται σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής, να καλυτερεύσουν τη θέση τους στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον και να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους.

Αν και ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, κυρίως, στη εκπαίδευση του γενικού πληθυσμού ενηλίκων, παρά τις διεθνείς επιταγές της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου («Καθένας έχει δικαίωμα στην Εκπαίδευση» άρ.26 παρ.1,2»), ωστόσο, η εκπαίδευση των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων αποκτά, στις σύγχρονες κοινωνίες, ιδιαίτερη σημασία και αξία, λαμβάνοντας υπόψη, κυρίως, τα κρίσιμα ζητήματα του κοινωνικού αποκλεισμού, των διακρίσεων και του ρατσισμού. Άλλωστε, η κοινωνική ενσωμάτωση και η καταπολέμηση των προκαταλήψεων και των στερεοτυπικών μορφών συμπεριφοράς, επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης

(Γ.Γ.ΔΒΜ, 2010).

Οι σύγχρονες τάσεις της έρευνας μετατοπίστηκαν προς τα οφέλη της Δια Βίου Μάθησης στην ποιότητα ζωής. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας έδωσε έμφαση σε τρεις διαστάσεις: τη σωματική, την ψυχική και την κοινωνική ποιότητα ζωής (Σαρρής, 2001, Παπάνης & Ρουμελιώτου, 2007). Η μακροβιότητα και η ποιότητα ζωής είναι απόρροια των κανόνων που διέπουν μια υγιεινή διατροφή, υποστηρίζει ο Goldberg (2000). Η σχέση της σωματικής άσκησης και της υγιεινής διατροφής φέρεται να είναι ισχυρή στην προαγωγή και προάσπιση της υγείας (Pate, Trost, Levin & Dowda, 2000) και όπως υποστηρίζει ο Goldberg (2000), η πρόκληση για την υγεία είναι ο συνδυασμός σωματικής άσκησης και υγιεινής διατροφής. Επειδή τα ερευνητικά δεδομένα συγκλίνουν στην άποψη ότι, η φτωχή σε θρεπτικές ουσίες διατροφή χαρακτηρίζει, τόσο τους ενήλικες, όσο και τα παιδιά (Miller, Telljohann & Symons, 1996), πλέον, οι ερευνητές αναπτύσσουν το ενδιαφέρον τους για να διαπιστωθεί με ποιο τρόπο ο σχεδιασμός και η υλοποίηση ειδικών προγραμμάτων, όπως της γλωσσικής εκπαίδευσης, που προσφέρεται μέσα από έργα και πράξεις της δια βίου μάθησης, συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ενηλίκων, μέσα από ενότητες σχετικές με την άσκηση και τη διατροφή. Να σημειωθεί ότι, υπάρχει έλλειψη ερευνητικών δεδομένων που εξετάζουν τη σχέση αυτή. Ένα τέτοιο πρόγραμμα με μεγάλη ζήτηση και απήχηση, ανά την Ελλάδα, είναι αυτό της γλωσσικής εκπαίδευσης μέσω των Κ.Ε.Ε, για το λόγο ότι ασχολείται με θέματα αιχμής, που αγγίζουν την καθημερινότητα των ενηλίκων συμμετεχόντων.

Στο πλαίσιο λειτουργίας των Κ.Ε.Ε. επισημαίνεται ότι, μέσω των συγκεκριμένων προγραμμάτων, ο ενήλικας, γενικότερα, δύναται να καλύψει τα μαθησιακά του κενά, να αναπτύξει πρωτοβουλίες και κριτική ικανότητα, να συμμετέχει ενεργά στη λήψη αποφάσεων καλλιεργώντας σφαιρικά την προσωπικότητά του. Απώτερος στόχος τους είναι να ενισχυθεί ο αλφαριθμητισμός των ενηλίκων Ρομά και να τους δοθεί η ευκαιρία να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία, διατηρώντας, παράλληλα, τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινά αποδεκτών αξιών, πρακτικών και διαδικασιών. Κλείνοντας, ν' αναφερθεί ότι το πρόγραμμα αυτό, μέσα από μια σειρά μαθημάτων που συνδυάζουν τη φυσική δραστηριότητα και τη διατροφική εκπαίδευση, επιδιώκει να λάβουν γνώσεις οι ενήλικες για τη διατροφή και την άσκηση και να υιοθετήσουν έναν πιο

υγιεινό τρόπο ζωής γι' αυτούς και τα παιδιά τους. Ν' αναφερθεί εδώ ότι απουσιάζουν έρευνες σχετικά με την αποτελεσματικότητα των εν λόγω προγραμμάτων.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος της μεταπτυχιακής εργασίας σε συνεργασία με τον επιβλέποντα καθηγητή κο Νικόλαο Διγγελίδη, οφείλεται, αφενός μεν, στην ενασχόληση της ερευνήτριας ως στέλεχος διοίκησης της εκπαίδευσης ενηλίκων από το 2006 έως το 2011 και συγκεκριμένα ως Προϊσταμένη του Κέντρου Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.) του Νομού Καρδίτσας και αφετέρου δε, πηγάζει από ενδιαφέρον της να γνωρίσει καλύτερα την ιδιαίτερη αυτή πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά της περιοχής, καθώς και να ανιχνεύσει την επίδραση που είχαν τα ειδικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης, που υλοποιήθηκαν από το Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας, στην ποιότητα ζωής των ενηλίκων Ρομά των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας, κατά τις εκπαιδευτικές περιόδους 2006 – 2008.

Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης είναι να καταγράψει και να μελετήσει τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής, ως προς την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, των ενηλίκων Ρομά της περιοχής των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας, οι οποίοι παρακολούθησαν προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης (διάρκειας 50 ώρες το καθένα).

Οι επιμέρους σκοποί, που εξετάστηκαν για τη μελέτη της συγκεκριμένης έρευνας, ήταν να καταγραφούν και αναλυθούν: α) οι απόψεις των συμμετεχόντων πάνω στη χρησιμότητα και τα κύρια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ενοτήτων για την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα που παρακολούθησαν, β) οι σημαντικότεροι λόγοι που τους οδήγησαν να παρακολουθήσουν τα συγκεκριμένα προγράμματα και γ) οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες.

Σημαντικότητα της έρευνας

Με την παρούσα έρευνα, θα γίνει μια προσπάθεια να διερευνηθούν πιθανές επιδράσεις στην ποιότητα ζωής των ενηλίκων Ρομά, οι οποίοι παρακολούθησαν επιμορφωτικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης στο Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας, ώστε να εξεταστεί εάν άσκησαν ή όχι επιρροή στην άσκηση και την υγιεινή διατροφή τους.

Η εκπαίδευση και ιδιαίτερα εκείνη των ενηλίκων, μπορεί και πρέπει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επιτυχία αυτού του φιλόδοξου στόχου, λόγω των εφοδίων που παρέχει για την αντιμετώπιση ατομικών και κοινωνικών δυσκολιών. Επειδή στον τομέα της πρόληψης και της σωστής ενημέρωσης των Ρομά από εκπαιδευτικούς φορείς, ως προς την ποιότητα ζωής τους, οι ερευνητικές προσπάθειες στην Ελλάδα είναι ελάχιστες και αποσπασματικές, η παρούσα έρευνα είναι από τις λίγες που διερευνούν την εκπαίδευση των Ρομά και έρχεται να καλύψει το κενό που διαπιστώνεται στην ελληνική βιβλιογραφία. Επομένως, οποιαδήποτε έρευνα εξετάζει, από τη μια, τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων, όπως είναι οι Ρομά και από την άλλη, συλλέγει και καταγράφει τις απόψεις τους για τα σύγχρονα στοχευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα, που παρέχονται από την ελληνική Πολιτεία, είναι επίκαιρη και μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση των προγραμμάτων αυτών.

Οριοθετήσεις της έρευνας

Οι οριοθετήσεις της παρούσας έρευνας είναι οι ακόλουθες:

- α) *Ως προς την πρακτική εφαρμογή των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης:* Οι ενήλικες Ρομά επιμορφώθηκαν σε δομές μη τυπικής εκπαίδευσης, δηλ. στα Κέντρα Εκπ/σης Ενηλίκων.
- β) *Ως προς την επιλογή των συμμετεχόντων:* Οι συμμετέχοντες θα είναι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι, άντρες και γυναίκες, από την πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά Σοφάδων, που παρακολούθησαν επιμορφωτικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης σε ένα από τα 58 Κ.Ε.Ε. που λειτουργούν στην Ελλάδα, στο Κ.Ε.Ε. του Νομού Καρδίτσας.
- γ) *Ως προς την ηλικία των συμμετεχόντων:* Οι εκπαιδευόμενοι και οι εκπαιδευόμενες του δείγματος θα έχουν ηλικία από 16 έως 36 έτη ¹.

¹ Σύμφωνα με το πλαίσιο λειτουργίας των Κέντρων Εκπ/σης Ενηλίκων (2006-2007), στην ενότητα 4 που αφορά στους εκπαιδευόμενους στα τμήματα και στη λειτουργία τους, αναφέρεται ότι στα προγράμματα των Κ.Ε.Ε. μπορούν να συμμετέχουν όλοι οι ενήλικες (άνεργοι και εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο, μορφωτικό επίπεδο, χώρα καταγωγής, θρησκεία, τόπο διαμονής, κλπ.) ηλικίας 18 ετών και πάνω. Για εκπαιδευόμενους Τσιγγάνους ή κρατούμενους σε φυλακές ανηλίκων το κατώτερο όριο ηλικίας γίνεται 15 ετών.

Περιορισμοί της έρευνας

Η προτεινόμενη έρευνα έχει κάποιους περιορισμούς, που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη μελέτη των συναγόμενων συμπερασμάτων. Ειδικότερα, ο χρόνος μεταξύ της διενέργειας των συνεντεύξεων για τη λήψη των απαντήσεων και της παρακολούθησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν είναι ο ίδιος για όλους τους συμμετέχοντες και κυμαίνεται από 3-5 χρόνια (σφάλμα ανάκλησης). Επίσης, μιας και όλοι οι συμμετέχοντες προέρχονται από τη συγκεκριμένη περιοχή (Σοφάδες Ν. Καρδίτσας), η γενίκευση των συμπερασμάτων της μελέτης θα πρέπει να γίνεται με προσοχή. Ακόμη, ν'αναφερθεί ότι επειδή το επιλεγόμενο δείγμα θα έχει ηλικία από 16 έως 36 έτη δεν είναι δυνατό να υπάρχει εικόνα για μεγαλύτερης ηλικίας άτομα.

Λειτουργικοί ορισμοί

Δια Βίου Μάθηση: Αναφέρεται σε κάθε μαθησιακή δραστηριότητα, άτυπη μάθηση ή εκπαίδευση, που αναλαμβάνεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, με διευρυμένο ορίζοντα προοπτικής και έχει ως αποτέλεσμα την απόκτηση, αλλά και τη βελτίωση γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων σε προσωπικό, πολιτικό, κοινωνικό και επαγγελματικό επίπεδο. Στη Δια Βίου Μάθηση η χρήση του όρου μάθηση δίνει έμφαση στην κεντρική θέση του μαθητευόμενου (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2001; Βεργίδης & Πρόκου, 2005; Βεργίδης, 2003).

Εκπαίδευση Ενηλίκων: Σύμφωνα με τον Lindeman «...η εκπαίδευση είναι ζωή...όλη η ζωή είναι μάθηση, γι' αυτό και η εκπαίδευση δεν μπορεί να έχει τέλος. Αυτό το νέο εγχείρημα ονομάζεται εκπαίδευση ενηλίκων, όχι γιατί περιορίζεται στους ενήλικες, αλλά γιατί η ωριμότητα καθορίζει τα όριά της...» (Lindeman, 1961). Η εκπαίδευση ενηλίκων αφορά οποιαδήποτε μαθησιακή δραστηριότητα ή πρόγραμμα, σκόπιμα σχεδιασμένο από κάποιον εκπαιδευτικό φορέα, για να ικανοποιήσει κάθε ανάγκη κατάρτισης ή ενδιαφέρον, που μπορεί να πραγματοποιηθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου, που έχει υπερβεί την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Κέντρα Εκπ/σης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.): Τα Κ.Ε.Ε. αποτελούν δομές παροχής υπηρεσιών εκπαίδευσης ενηλίκων στο πεδίο της Δια Βίου Μάθησης. Ανήκουν στη Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης του Υπ.Π.ΔΒΜ.Θ, η οποία έχει και την ευθύνη της λειτουργίας τους. Το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων

(Ι.Δ.ΕΚ.Ε.), ως τελικός δικαιούχος, υποστηρίζει τη λειτουργία αυτών των Δομών και των Αυτόνομων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, μετά από ανάθεση της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης, μεριμνώντας έτσι για την προώθηση της Δια Βίου Εκπαίδευσης.

Μη τυπική εκπαίδευση: Κάθε οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα εκτός καθιερωμένου τυπικού συστήματος – είτε λειτουργώντας μεμονωμένα, είτε ως σημαντικό γνώρισμα κάποιας ευρύτερης δραστηριότητας – που στοχεύει στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένης ομάδας μαθητευόμενων και έχει ως αντικειμενικό στόχο τη μάθηση.

Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες: Ως ευάλωτες ή ευπαθείς κοινωνικά ομάδες χαρακτηρίζονται οι πληθυσμιακές ομάδες, από τις οποίες αποτρέπεται η πλήρης συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή ενός τόπου ή η πρόσβασή τους στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας, σε εισοδήματα και άλλους πόρους. Στην παρούσα εργασία νοούνται οι Ρομά, ως άτομα με γλωσσικές, πολιτισμικές ή άλλες ιδιαιτερότητες.

Ποιότητα Ζωής: Σχετίζεται με την Υγεία και ορίζεται ως υποκειμενική απεικόνιση της λειτουργικότητας και της ευημερίας ενός ατόμου, ως προς τη σωματική και πνευματική ευεξία. Θα εξεταστούν οι παράμετροι που αφορούν μόνο στην άσκηση και την υγιεινή διατροφή. Άσκηση: εννοείται η φυσική δραστηριότητα άνω των 20 λεπτών, με συχνότητα τουλάχιστον 3 φορές την εβδομάδα, μέτριας έντασης (άνω των 120 σφυγμών το λεπτό). Υγιεινή διατροφή: η διατροφή των ενηλίκων πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της Μεσογειακής Διατροφής. Είναι η σχετικά μεγάλη ποικιλία σε φρούτα και λαχανικά, τα οποία παρέχουν τουλάχιστον το μισό του συνόλου των διαιτητικών ινών.

Προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης των Κ.Ε.Ε.: Αποτελούν το μηχανισμό, ο οποίος ενεργοποιεί και υποστηρίζει τους πολίτες στην πρόσβαση, στην κατανόηση και την επεξεργασία κάθε πληροφορίας. Θα εξεταστούν οι σχετικές, με το ερευνώμενο θέμα, ενότητες της άσκησης και της διατροφής, που περιλαμβάνονται στο εκπαιδευτικό υλικό με τίτλο «Ταξίδι στη Γλώσσα Ι&ΙΙ», που σχεδιάστηκε από το Ι.Δ.Ε.Κ.Ε. της Γ.Γ.Δ.Β.Μ..

II. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ποιότητα Ζωής

Η Ποιότητα ζωής είναι ένας όρος που βρίσκεται στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος και αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, μία πολυδιάστατη, ευμετάβλητη και υποκειμενική έννοια.

Οι παλαιότερες αναφορές στην ποιότητα ζωής ανάγονται στην κλασική Ελλάδα. Ο Αριστοτέλης, στο έργο του Ηθικά Νικομάχεια, προσεγγίζει την ποιότητα ζωής και εξαίρει τη σημασία της για τον άνθρωπο: «οι περισσότεροι σχεδόν συμφωνούν, διότι τόσο το πλήθος των απλών ανθρώπων όσο και οι μορφωμένοι άνθρωποι λένε ότι το σπουδαιότερο αγαθό είναι η ευδαιμονία και θεωρούν πως η ποιότητα ζωής και η ευημερία είναι το ίδιο πράγμα με την ευδαιμονία». Ο Αριστοτέλης, δεν παραλείπει, ωστόσο, να υπογραμμίσει τον υποκειμενικό χαρακτήρα της έννοιας: «διαφωνούν, όμως μεταξύ τους σχετικά με το τι είναι η ευδαιμονία και δεν την αποτιμούν με τον ίδιο τρόπο οι πολλοί και οι σοφοί. Διότι εκείνοι την κατατάσσουν στα απτά και στα φανερά πράγματα, όπως είναι η ηδονή ή ο πλούτος ή η τιμή, ενώ αυτοί τη θεωρούν κάτι άλλο... Σε πολλές περιπτώσεις ο ίδιος ο άνθρωπος έχει διαφορετική γνώμη, διότι όταν αρρωστήσει θεωρεί την υγεία ευδαιμονία και όταν είναι φτωχός, τα πλούτη» (Αριστοτέλης).

Από την εποχή του Αριστοτέλη ως τις μέρες μας, η έννοια της ποιότητας ζωής αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης φιλοσόφων, θεολόγων και κοινωνικών επιστημόνων και παρέμεινε πάντα συνυφασμένη με την επίτευξη πληρότητας και ικανοποίησης στη ζωή του ανθρώπου. Έτσι, κατά τον Freud, η ευτυχία πηγάζει από τις διαπροσωπικές σχέσεις του ατόμου. Σύμφωνα με άλλους μελετητές, η ποιότητα ζωής αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό μίας κοινωνίας και αφορά στις προϋποθέσεις, τις οποίες πρέπει να πληροί κάποιο άτομο για να είναι ευτυχισμένο (McCall, 1975). Πιο πρόσφατες εννοιολογικές προσεγγίσεις σχετικά με την ποιότητα ζωής, την ορίζουν ως τη σωματική, ψυχική και κοινωνική ευημερία του ατόμου, καθώς και την ικανότητά του να ανταποκρίνεται στις καθημερινές λειτουργίες της ζωής του διαχωρίζοντάς την από τις συνθήκες διαβίωσης, που αναφέρονται, γενικά, στις συνθήκες της

καθημερινής ζωής των ανθρώπων, έτσι όπως αυτές αντικατοπτρίζονται στο εισόδημα και τα καταναλωτικά πρότυπα. Ενώ η έννοια της ποιότητας ζωής είναι ευρύτερη και αναφέρεται στη γενική ευημερία των ατόμων που ζουν σε μία κοινωνία (Bowling, 1997).

Για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), η έννοια της ποιότητας ζωής είναι στενά συνδεδεμένη με την υποκειμενική αντίληψη των ατόμων για τη θέση τους στη ζωή, μέσα στα πλαίσια των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και του συστήματος αξιών της κοινωνίας, στην οποία ζουν και σε συνάρτηση με τους προσωπικούς τους στόχους, τις προσδοκίες, τα πρότυπα και τις ανησυχίες τους (THE WHOQOL GROUP, 1995). Η ποιότητα ζωής από ορισμένους συγγραφείς έχει ερμηνευθεί ως η δυνατότητα διάθεσης πόρων προς κάλυψη των κοινωνικών αναγκών σε συνδυασμό με όρους που σχετίζονται με την κοινωνία και το περιβάλλον. Ειδικότερα, η ποιότητα ζωής συνίσταται στην ύπαρξη και στη δυνατότητα πρόσβασης προς τις απαραίτητες εκείνες συνθήκες που εξασφαλίζουν την ευτυχία σε μία δεδομένη κοινωνία ή περιοχή (McCall, 1975).

Η ποιότητα ζωής, σύμφωνα με τους Παπάνη και Ρουμελιώτου (2007), ορίζεται, σε θεωρητική βάση, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά, τις συνθήκες ή τους τομείς της ζωής που θεωρούνται απαραίτητοι για τη λειτουργία των ατόμων, ως ανεξάρτητων και αυτόνομων όντων. Πρόκειται για την ελευθερία δράσης, τη νοηματοδότηση πράξεων, την επαγγελματική και οικογενειακή καταξίωση, την ακεραιότητα και εκπλήρωση βιολογικών και ψυχοκοινωνικών λειτουργιών στην καθημερινή τους ζωή και τη διατήρηση της υγείας.

Γενικά, η ποιότητα ζωής θεωρείται το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων (υγεία, κοινωνία, οικονομική κατάσταση, περιβάλλον), που επηρεάζουν την ανάπτυξη των ατόμων και των κοινωνιών.

Η Αλληλεπίδραση Υγείας και Ποιότητας Ζωής

«Ο άνθρωπος, ως βιοψυχοκοινωνικό ον, επιχειρεί, στη διάρκεια της ζωής του, να κατασκευάσει μία γέφυρα, να δημιουργήσει μία διασύνδεση μεταξύ ενός βαθύτερου εσωτερικού κόσμου και ενός ευρύτερου εξωτερικού κόσμου. Η ανθρώπινη ζωή είναι λειτουργικά δομημένη και οργανωμένη σε επίπεδα, η οποία, αρχόμενη από τα οργανικά μόρια και τα κύτταρα, ακολουθώντας μέσω του οργανισμού και του εαυτού και εν συνεχεία, μέσω των σχέσεων του εαυτού με τους άλλους

(άμεσο και ευρύτερο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον), ολοκληρώνεται τελικά στη σχέση της με τον κόσμο στο σύνολό του (κοινωνία και βίοςφαιρα). Κάθε επίπεδο προσδιορίζεται και χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο συστατικών στοιχείων, ποσοτικών και ποιοτικών. Για να εκφράσει πλήρως η ανθρώπινη ζωή την υπόστασή της πρέπει να υπάρχει, σε κάθε επίπεδο, επαρκής ποσότητα και ποιότητα των συστατικών της στοιχείων. Όλα τα επίπεδα θεωρούνται εξ' ορισμού ότι έχουν ίση βαρύτητα και σημασία για τη ζωή ενός ανθρώπου (λειτουργική αλληλεξάρτηση)» (Σαρρής, 2001).

Σήμερα, είναι, πλέον, ευρέως αποδεκτό ότι η υγεία και η ποιότητα ζωής αποτελούν ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο, του οποίου η λειτουργία διέπεται, τόσο από τις αρχές της καθολικότητας αλλά και της εξατομίκευσης, όσο και από τις αρχές της πραγματικότητας, αλλά και της ικανοποίησης των αναγκών του σύγχρονου κοινωνικού ατόμου. Οι σημαντικότεροι προσδιοριστές της υγείας και της ποιότητας ζωής αφορούν όχι μόνο στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ανάπτυξης και ευημερίας, αλλά και στη σωματική και ψυχοκοινωνική υγεία και ευεξία του ανθρώπου. Μείζονος σημασίας θεωρείται, επίσης, η συσχέτιση και αλληλεξάρτηση παραγόντων και παραμέτρων της προσωπικής και κοινωνικής ζωής, η συνολική ικανοποίηση από τη ζωή, η ηθική, η αυτοεκτίμηση και η αυτοπραγμάτωση του κάθε ανθρώπου (Rokeach 1973; Andrews & Whitney 1974; Campbell et al., 1976), συντελεστές που επηρεάζουν την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου. Η υγεία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες ευημερίας, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη βελτίωση του επιπέδου της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης μίας χώρας καθώς και στην προαγωγή του κοινωνικού συνόλου γενικότερα. Η υγεία και η ποιότητα ζωής ενός ατόμου επηρεάζεται από ένα σύνολο προσδιοριστικών παραγόντων (Θεοδώρου, Σαρρής & Σούλης, 1997), εκ των οποίων οι σημαντικότεροι φαίνεται να είναι το εισόδημα και ο τρόπος διανομής του, οι κλιματολογικές συνθήκες, η διατροφή, το εκπαιδευτικό, μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο, ο τρόπος ζωής, το επίπεδο κοινωνικοοικονομικής και ανθρώπινης ανάπτυξης, οι κοινωνικές σχέσεις, το επίπεδο διαταραχής της οικολογικής ισορροπίας, οι συνθήκες εργασίας, η ποιότητα κατοικίας, η ποιότητα ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περίθαλψης.

Η σχετιζόμενη με την υγεία ποιότητα ζωής βρίσκεται κάτω από την ομπρέλα του γενικότερου όρου ποιότητα ζωής (Juniper, Guyatt, Feeny, Ferrie, Griffith &

Townsend, 1996). Να τονιστεί εδώ ο ρόλος της οικογένειας και η θέση των γονέων, κατά την ανατροφή των παιδιών τους, που θεωρείται ότι ασκεί δυνατή επιρροή για την απόκτηση μιας ουσιαστικής ποιότητας ζωής. Ειδικότερα, η οικογένεια αποτελεί τον πρωτογενή πυρήνα μέσα στον οποίο το παιδί μαθαίνει να μιμείται, αποκτά τα πρώτα του βιώματα για να μπορέσει αργότερα να δημιουργήσει μια αυτοτελή υπόσταση, η οποία, κατά βάση, περικλείει το σύνολο των επιδράσεων, οικογενειακών – ευρύτερων περιβαλλοντικών – κληρονομικών (Toshiyuki, Toru, Maho, Sui & Saburo, 2000). Καθώς η βία, η ανισότητα και φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού αυξάνονται καθημερινά, είναι πράγματι πιο αναγκαίο από ποτέ να βοηθήσουν οι γονείς τα παιδιά τους στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων. Κι αυτό διότι, το πρωτογενές περιβάλλον της οικογένειας το διαδέχεται το σχολείο και στη συνέχεια η κοινωνία. Επομένως, οι γονείς παίζουν σημαντικό ρόλο εφόσον η σχέση τους με τα παιδιά τους και κατ'επέκταση, ο βαθμός στον οποίο δέχονται και εκτιμούν τα συναισθήματά τους, ορίζει και μέρος της ποιότητας ζωής των παιδιών (Thompson, 1994). Έρευνες έχουν δείξει πως, ένα σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον βασισμένο στις βασικές και διαχρονικές αξίες, βοηθάει και στη γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (Lumsden, 1994) και μπορεί να προωθήσει δράσεις που θα το ευαισθητοποιήσουν και θα προασπίσουν την υγεία του.

Άσκηση και Υγιεινή Διατροφή

Αρκετοί ερευνητές συνεχίζουν να μελετούν τη σχέση μεταξύ των παραγόντων κινδύνου και των ασθενειών και κατά πόσο γνωρίζουν οι άνθρωποι τα οφέλη της κατάλληλης διατροφής και άσκησης, ως παραμέτρους του τρόπου και της ποιότητας ζωής. Η έρευνα των Μπεμπέτσου, Θεοδωράκη, Λαπαρίδη και Χρόνη (2000) έδειξε ότι η σπουδαιότητα της σωματικής δραστηριότητας και του αθλητικού τρόπου ζωής άσκησαν θετική επίδραση σε άλλες καθημερινές συνήθειες, όπως στη διατροφή. Η καθημερινή άσκηση, όμως, έχει μειωθεί και η καθιστική ζωή υιοθετείται από όλο και περισσότερους ανθρώπους και μόνο ένα μικρό μέρος του πληθυσμού βελτιώνει το επίπεδο της υγείας του, ακολουθώντας κριτήρια για επαρκή φυσική δραστηριότητα (Aittasalo, Miilunpalo & Suni, 2003). Συνακόλουθα, αυξάνεται το ποσοστό των ατόμων που δεν ακολουθούν καμία από τις οδηγίες, που αφορούν σε συμπεριφορές, που στηρίζουν την καλή υγεία, ενώ έχει παρατηρηθεί κοινή στάση των ενηλίκων ως προς τις οδηγίες για τη φυσική δραστηριότητα και τη διατροφή (Berrigan, Dodd,

Troiano, Krebs-Smith & Barbash, 2003). Ο ανθυγιεινός τρόπος ζωής και οι επικίνδυνες συμπεριφορές υγείας, όπως το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοόλ, η υποκινητικότητα και οι ανθυγιεινές διατροφικές συμπεριφορές των παιδιών και των εφήβων, αποτελούν ουσιαστικό μέλημα της οικογένειας, ώστε να περιοριστούν (Dowdell & Santucci, 2004). Οι φτωχές διατροφικές συνήθειες και τα χαμηλά επίπεδα φυσικής δραστηριότητας είναι παράγοντες κινδύνου για μεταγενέστερη νοσηρότητα και θνησιμότητα (Τζέτζης, Κακαμούκας, Γούδας & Τσορμπατζούδης, 2005). Έχει αποδειχθεί ότι η παχυσαρκία, που ξεκινά από την παιδική ηλικία, συνδέεται με την παχυσαρκία στην εφηβεία και στην ενήλικη ζωή. Το φαινόμενο της παχυσαρκίας και του υπερβολικού βάρους των παιδιών και των εφήβων έχει φθάσει σε επιδημικές αναλογίες παγκοσμίως και γίνεται, στις μέρες μας, όλο και πιο απειλητικό (International Association of the Study of Obesity, 2007). Η παχυσαρκία είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, μεταξύ των οποίων είναι η έλλειψη φυσικής δραστηριότητας, η ακατάλληλη και υπέρμετρη κατανάλωση θερμίδων με χαμηλή, συνήθως, θρεπτική αξία και ο σύγχρονος τρόπος ζωής (Dowdell & Santucci, 2004; Konopka, 1996; U.S. Department of Health and Human Services, 2005; Θεοδωράκης & Χασάνδρα, 2006). Ωστόσο, έγιναν παρεμβάσεις από φορείς που προωθούσαν την υγεία και είχαν ως στόχο τη μείωση της παχυσαρκίας, όπως να κάνουν τους ανθρώπους να συνειδητοποιήσουν τις θρεπτικές αξίες των τροφίμων, η πώληση φαγητών με χαμηλές θερμίδες, αλλά και η δημιουργία χώρων αναψυχής, πάρκων, γυμναστηρίων (Blumental & Hendi, 2002). Καθίσταται, λοιπόν, επιτακτική ανάγκη να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην άσκηση και την υγιεινή διατροφή των ενηλίκων του γενικού πληθυσμού, αλλά κυρίως, της ευάλωτης κοινωνικά ομάδας των Ρομά, διότι οι έρευνες που έγιναν ως τώρα είναι περιορισμένες.

Αναφορικά με την άσκηση, η τακτική φυσική δραστηριότητα σε όλη τη διάρκεια της ζωής είναι σημαντική για τη διατήρηση της υγείας, την ενίσχυση της ψυχολογικής ευεξίας, τη μείωση εμφάνισης χρόνιων παθήσεων και την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής (Αυγερινός, Στάθη, Almond, Κιουμουρτζόγλου, 2002; Dowdell & Santucci, 2004). Να σημειωθεί ότι η άσκηση επιφέρει σημαντικές θετικές επιδράσεις στην κατάσταση της υγείας όλων των ηλικιών. Η άσκηση και η καλή φυσική κατάσταση των νέων οφείλει να αποτελεί εθνική προτεραιότητα ως διαδικασία πρόληψης διάφορων ασθενειών (Παπαϊωάννου, Θεοδωράκης & Γούδας, 2003). Ωστόσο, η άσκηση δε χρειάζεται να είναι επίπονη για να επιτευχθούν τα

οφέλη στην υγεία. Οι περισσότεροι ενήλικες μπορούν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους, συμμετέχοντας σε άσκηση μέτριας έντασης (20-30 min το πολύ) για τις περισσότερες μέρες της εβδομάδας (U.S. Department of Agriculture and U.S. Department of Health and Human Services, 2000; U.S. Department of Health and Human Services, 1996). Ωστόσο, αναφορικά με τις προθέσεις, τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ενηλίκων Ρομά ως προς την άσκηση, υπάρχει κενό στη βιβλιογραφία και γι' αυτό η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να ανοίξει το δρόμο προς την κατεύθυνση αυτή.

Σχετικά με τη διατροφή, κοινωνικοί, πολιτιστικοί και οικονομικοί παράγοντες συμβάλλουν στην ανάπτυξη και την αλλαγή των διατροφικών συνηθειών (Glanz & Mullis, 1988). Έρευνες δείχνουν ότι οι σχετικές με τη διατροφή στάσεις και συμπεριφορές διαμορφώνονται κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Θεοδωράκης & Χασάνδρα, 2006). Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια, έχει παρατηρηθεί, στις λίγες έρευνες που έχουν λάβει χώρα, τα παιδιά να εγκαταλείπουν την παραδοσιακή Μεσογειακή Διατροφή και να υιοθετούν το δυτικό τρόπο διατροφής, που περιέχει μειωμένη κατανάλωση φρούτων και λαχανικών, αύξηση της κατανάλωσης ανθυγιεινών τροφών πλούσιων σε λιπαρά, φτωχές σε σίδηρο, αβέστιο, μαγνήσιο, ψευδάργυρο και βιταμίνες (Burghardt, Devaney & Gordon, 1995; Cavadini et al., 2000). Κατά συνέπεια, ακολουθούν μια μη ισορροπημένη διατροφή αυξάνοντας τον κίνδυνο εμφάνισης διαφόρων δυσλειτουργιών (Hassapidou & Bairaktari, 2001). Άλλωστε, τα παχύσαρκα παιδιά αντιμετωπίζουν αυξημένη πιθανότητα να παραμείνουν παχύσαρκα και στην ενηλικίωση με σημαντικές επιπτώσεις στην υγεία τους. Επομένως, η παροχή ισορροπημένου διαιτολογίου, με βάση τις αρχές της Μεσογειακής Διατροφής, αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για μια υγιεινή διατροφή. Ιδιαίτερη, όμως, προσοχή πρέπει να δοθεί στη διατροφή των ενηλίκων τσιγγάνων, διότι είναι ελλιπής, εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης. Άλλωστε, οι προτιμήσεις των γονιών και η διαθεσιμότητα των τροφίμων διαμορφώνουν τη διατροφική αξία στην παιδική ηλικία (Birch & Fisher, 1998). Οι μελέτες, που πραγματοποιήθηκαν μέχρι το 2000 και αφορούν στις συνθήκες ζωής και κατ' επέκταση στην υγεία των Ελλήνων Τσιγγάνων, είναι ελάχιστες, αποσπασματικές και αφορούν περιορισμένο γεωγραφικό χώρο. Όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα της Βερυκόκκου (2011), για τις διατροφικές συνήθειες των μειονοτικών ομάδων της Δυτικής Αττικής, οι τσιγγάνοι δεν καταναλώνουν καθόλου όσπρια και λαχανικά,

καταναλώνουν ελάχιστα φρούτα και ψάρι, πολλά φαγητά από παραγγελία, πολλά σνακ, γλυκά και αλμυρά και πάρα πολλά αναψυκτικά. Παρόμοια αποτελέσματα για την κακή διατροφή των τσιγγάνων προέκυψαν και από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή του Δενδροποτάμου στη Θεσσαλονίκη, το 2010, με θέμα τον ελλιπή εμβολιασμό και τις κακές διατροφικές συνήθειες, που είναι τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά των Ρομά. Τα συγκεκριμένα παιδιά επισκέφτηκε, ενόψει των Χριστουγέννων, μία ομάδα γιατρών, αποτελούμενη από παιδίατρος, οδοντίατρο, νοσηλεύτριες και μαιές. Στόχος ήταν να εξετάσουν, να εμβολιάσουν και να συμβουλευσουν για θέματα υγείας μικρούς και μεγάλους, που ζουν στον καταυλισμό. Αναλυτικότερα, εξετάστηκαν περίπου 250 παιδιά, το 80 από αυτά εμβολιάστηκαν, ενώ σε περίπου 15 μητέρες έκαναν τεστ Παπανικολάου. Ο οδοντίατρος τους ενημέρωσε για τη σωστή στοματική υγιεινή, αλλά και τις διατροφικές συνήθειες².

Σύμφωνα, άλλωστε, με τη μελέτη των Παραλίκα και συνεργατών (2005), οι Τσιγγάνοι αποφασίζουν να κάνουν οικογένεια πολύ νέοι και αποκτούν παιδιά σε νεότερη ηλικία. Η πλειοψηφία των γυναικών αποκτά το πρώτο παιδί πριν από τα 17 χρόνια. Στην έρευνα της Μωραΐτου (2010) καταγράφηκαν, τόσο οι συνθήκες διαβίωσης και τα προβλήματα υγείας των Ελλήνων Ρομά, όσο και τα θέματα πρόληψης, μαιευτικής φροντίδας και μέτρων αντισύλληψης, που αφορούν στις γυναίκες Ρομά³. Στην εν λόγω έρευνα διερευνήθηκε και η εβδομαδιαία διατροφή των οικογενειών των Ρομά, προκειμένου να μελετηθεί η σχέση μεταξύ διατροφής και υγείας. Το δείγμα κάλυπτε 276 νοικοκυριά με 1464 μέλη, τα οποία κατανέμονταν σε 7 Περιφέρειες, 10 Νομούς και 15 Δήμους (συμπεριλαμβανομένου και του Δήμου Σοφάδων). Από τις εβδομαδιαίες συχνότητες βασικών διατροφικών ομάδων φάνηκε ότι το ψάρι είναι το σπανιότερο τρόφιμο στο τραπέζι των Ρομά, περίπου επτά στους δέκα τρώνε λιγότερο από μία φορά την εβδομάδα. Ακόμη λιγότερο από μια φορά την εβδομάδα (δύο στους πέντε) περιλαμβάνουν στη διατροφή τους κρέας, ελαιόλαδο και γάλα. Επίσης, είναι σημαντικό ότι μόνο ένας στους πέντε τρώει καθημερινά φρούτα

² http://www.ygeiaonline.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=4112:2010-12-22-22-11-47&catid=60:kids (ανακτήθηκε στις 15/06/12).

³ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του έργου «Εκπόνηση Μελέτης για την Καταγραφή της Υφιστάμενης Κατάστασης των Ρομά στην Ελλάδα, Απολογισμός Δράσεων και Εκπόνηση Σχεδίου Δράσης για την 4η Προγραμματική Περίοδο» με Χρηματοδότηση του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας και με Ανάδοχο την «Ευρωδιάσταση».

και λαχανικά, περίπου τέσσερις στους πέντε τρώνε 1-2 ή 3-4 φορές την εβδομάδα όσπρια, τα οποία μάλλον δεν μαγειρεύονται με ελαιόλαδο, αφού μόνο το 31,1% το περιλαμβάνει στην καθημερινή διατροφή. Το κρέας, το ψάρι και το γάλα είναι τα τρόφιμα που απαιτούν για τη συντήρησή τους ψυγείο, έτσι είναι πολύ δύσκολο να συντηρηθούν στους καταυλισμούς που δεν υπάρχει ηλεκτρικό ρεύμα. Λιγότερη απαίτηση για συντήρηση έχουν τα φρούτα και τα λαχανικά και αυτά, όμως, χρειάζονται ψυγείο για να συντηρηθούν. Η σχέση των Τσιγγάνων με την κατανάλωση ελαιόλαδου έχει παρατηρηθεί και σε προηγούμενες μελέτες. Οι Τσιγγάνες επιλέγουν να μαγειρεύουν με άλλου τύπου λάδι, ίσως γιατί το ελαιόλαδο είναι πιο ακριβό και ίσως δεν γνωρίζουν πόσο σημαντικό είναι για τη υγεία. Είναι, όμως, γνωστό ότι, οι περισσότεροι Τσιγγάνοι ζουν μακριά από το κέντρο της πόλης που είναι η αγορά και επίσης, σπάνια υπάρχουν μαζικά μέσα μεταφοράς που να εξυπηρετούν τις Τσιγγάνες στα καθημερινά ψώνια του σπιτιού τους. Τρόφιμα, όπως κρέας ή ψάρι ή φρέσκα φρούτα ή λαχανικά, απαιτούν πολύ καλό πλύσιμο πριν το μαγείρεμα. Οι πιο τυχερές Τσιγγάνες, που έχουν την δυνατότητα να έχουν νερό στην κουζίνα τους είναι τρεις από τις δέκα που ζουν σε γειτονίες και μεικτούς καταυλισμούς (ποσοστό 29,8%) και οι πιο άτυχες είναι αυτές που ζουν στους νέου τύπου οικισμούς και έχουν νερό στο σπίτι τους μόνο ελάχιστες ποσοστό 1,7%. Όταν δεν υπάρχει νερό στο σπίτι, θα πρέπει να αναζητηθεί στην κοινόχρηστη βρύση. Από τα νοικοκυριά, που συμμετείχαν στη μελέτη, ποσοστό 88,9% έχει ηλεκτρικό ρεύμα, 15,6% διαθέτει ηλεκτρικό ψυγείο και 6,8% ηλεκτρική κουζίνα. Όλα τα παραπάνω έχουν επιπτώσεις στην υγεία της τσιγγάνικης οικογένειας και συχνά απαιτείται ιατρική παρακολούθηση.

Η Εκπαίδευση Ενηλίκων

Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί ένα πεδίο δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκε, έντονα, στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α., ενώ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, ιδιαίτερα, στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και συνεχίζει να κρατά το ενδιαφέρον ερευνητών και πολιτικών μέχρι και τις μέρες μας (Κελπανίδης & Βруνιώτη, 2004). Αρχικά, είχε αντισταθμιστικό χαρακτήρα (Βεργίδης, 2003), στόχευε στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των ευάλωτων κοινωνικά τάξεων και ήταν συνδεδεμένη με τα λαϊκά κινήματα. Στη διάρκεια του

20^{ου} αιώνα, η εκπαίδευση ενηλίκων αναπτύχθηκε ποικιλοτρόπως⁴ σε κάθε χώρα, ανάλογα με τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε μια από αυτές.

Είναι γεγονός ότι αποτελεί ένα ευρύτερο πεδίο, που περιλαμβάνει όλες εκείνες τις δραστηριότητες, μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι, που θεωρούνται ενήλικες από την κοινωνία τους, μαθαίνουν με τρόπο συστηματικό και οργανωμένο. Περιλαμβάνει, λοιπόν, ως υποσυστήματά της, τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, την αρχική επαγγελματική κατάρτιση, την επιμόρφωση, τη μαθητεία, την εκπαίδευση σε χώρους εργασίας και την πολυδιάστατη εκπαίδευση κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων (Καπαγιάννη, 2006).

Η εκπαίδευση ενηλίκων ως έννοια, είναι περισσότερο οριοθετημένη από αυτήν της Δια Βίου Μάθησης (Βεργίδης & Καραλής, 2004). Πιο συγκεκριμένα, ο όρος «δια βίου μάθηση» είναι ευρύτερος από τον όρο «εκπαίδευση ενηλίκων», καθώς αναφέρεται στο ευρύτατο πεδίο δραστηριοτήτων, αφορά, δηλαδή, σε όλες τις σφαίρες της ζωής, όπως το σχολείο, το χώρο εργασίας, το σπίτι και την κοινότητα (Green, 2006) και συνδέεται με την ανάγκη διαρκούς ανανέωσης των γνώσεων και απόκτησης νέων δεξιοτήτων, δραστηριότητες μέσα από τις οποίες μαθαίνει ο άνθρωπος, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η δια βίου μάθηση χαρακτηρίζεται από ευελιξία στον τρόπο μάθησης και από ποικιλία στο περιεχόμενο, τα μέσα, τις τεχνικές και τη χρονική διάρκεια διδασκαλίας και ως έννοια «...εμπεριείχε...μια δυναμική άρσης των κοινωνικών ανισοτήτων, προώθησης μιας δημοκρατικής κοινωνίας, αξιοποίησης των δυνατοτήτων και πλήρους ανάπτυξης των ανθρώπων. Τα άτομα θα μπορούσαν πλέον να δημιουργούν τα δικά τους μαθησιακά μονοπάτια...» (Πρόκου, 2004). Κύριο χαρακτηριστικό της δια βίου μάθησης είναι ότι η συμμετοχή σ' αυτή τη διαδικασία ξεκινά από την οικογένεια και συνεχίζεται σ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Η διάκριση των δύο αυτών όρων, έγκειται, αρχικά, στη διαφορά μεταξύ των εννοιών μάθησης και εκπαίδευσης, αλλά και στο διαφορετικό ηλικιακά πληθυσμό τους (Κόκκος, 2005).

⁴ Η εκπαίδευση ενηλίκων γρήγορα επεκτάθηκε σε όλες σχεδόν τις χώρες, αποκτώντας διάφορες μορφές, όπως η επαγγελματική κατάρτιση, η εκπαίδευση σε ζητήματα πολιτικά, κοινωνικά ή πολιτισμικά, καθώς και η εκπαίδευση σε θέματα που σχετίζονται με την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. Στις ευρωπαϊκές χώρες, από τις αρχές της δεκαετίας του '80, παρατηρείται σημαντική αύξηση των δραστηριοτήτων της εκπαίδευσης ενηλίκων, οι οποίες μάλιστα έχουν την υποστήριξη και τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η μελέτη, όμως, των πηγών δείχνει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων δεν είναι εύκολο να οριστεί (Κόκκος, 2005; Jarvis, 2004; Rogers, 2002), καθώς πολλοί είναι οι ορισμοί εκείνοι, που έχουν προταθεί, όπως από την UNESCO, από το NIACE (Εθνικό Ινστιτούτο Εκπαίδευσης Ενηλίκων Αγγλίας και Ουαλίας) και τον ΟΟΣΑ, όπως και από αρκετούς θεωρητικούς και ερευνητές. Ο Rogers (2002) υιοθετεί, για την εκπαίδευση ενηλίκων, τον ορισμό του NIACE, θεωρώντας ότι είναι ευρύτερος από τους υπόλοιπους, καθώς θεωρεί ότι η εκπαίδευση ενηλίκων μπορεί να λάβει χώρα σε τυπικές, μη τυπικές και άτυπες συνθήκες, έχει αντισταθμιστικό και λειτουργικό χαρακτήρα και συμβάλλει στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την προσωπική ανάπτυξη.

Επιπλέον, ο Κόκκος (2005), αξιολογεί ότι οι ορισμοί της UNESCO και του ΟΟΣΑ για την εκπαίδευση ενηλίκων είναι ιδιαίτερα διευρυμένοι και άρα καλύπτουν το πεδίο: *«εντάσσουν στην εκπαίδευση ενηλίκων κάθε δραστηριότητα σχεδιασμένης μάθησης, ανεξάρτητα από το επίπεδό της ή από το αν έχει γενικό, τεχνικό ή επαγγελματικό χαρακτήρα. Στον ορισμό, μάλιστα, της UNESCO διακρίνεται καθαρά το ιδεώδες της συμβολής των μαθησιακών δραστηριοτήτων στην πλήρη προσωπική ανάπτυξη και στη δημιουργική ένταξη στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό γίγνεσθαι. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο όρος εκπαίδευση ενηλίκων σηματοδοτεί το οργανωμένο μέρος της δια βίου μάθησης, που αφορά ενήλικους και ταυτόχρονα υποδηλώνει την ανθρωπιστική κατεύθυνση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που πραγματοποιούνται σε αυτό το πλαίσιο»* (Κόκκος, 2005).

Σε απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (αριθ.1720/2006, άρθρο 2), ως εκπαίδευση ενηλίκων ορίζεται: *«κάθε μορφή μη επαγγελματικής εκπαίδευσης ενηλίκων, που μπορεί να έχει επίσημη ή ανεπίσημη ή άτυπη μορφή».*

Αναμφίβολα, οι συνθήκες διαβίωσης μεταβάλλονται με ταχύτατους ρυθμούς και τίθενται συνεχώς νέες απαιτήσεις. Οι ραγδαίες διεθνείς μεταβολές διαμορφώνουν μία νέα κοινωνία, η οποία φαίνεται ότι αποδίδει προτεραιότητα στη μάθηση, τη γνώση και την πληροφορία. Κυρίαρχος παράγοντας ανάπτυξης είναι η πρόοδος της ανθρώπινης δύναμης για γνώση και πράξη (Φλουρής, 2001, Κελπανίδης & Βруνιώτη, 2004). Στο κοινωνικό-πολιτισμικό επίπεδο συμβαίνουν εξίσου σημαντικές αλλαγές, που και αυτές με τη σειρά τους προκαλούν την ανάγκη για εκπαίδευση ενηλίκων. Οι μετακινήσεις πληθυσμών προϋποθέτουν την προσαρμογή των μεταναστών, των

παλιννοστούντων και των προσφύγων στις νέες κοινωνίες, έτσι ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα ρατσισμού και κοινωνικών συγκρούσεων. Ο κίνδυνος του κοινωνικού αποκλεισμού, που αφορά, κυρίως, στις εθνικές-πολιτισμικές μειονότητες των Ρομά αντιμετωπίζεται με μέτρα που αποσκοπούν στην πληρέστερη ένταξή τους στο κοινωνικό-πολιτισμικό γίγνεσθαι. Η κρίση, που χαρακτηρίζει τα τελευταία χρόνια τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές, έχει ως αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι άνθρωποι να χρειάζονται να καθορίζουν μόνοι την πορεία τους μέσα σε αβέβαιες συνθήκες και συνεπώς, αναζητούν εφόδια και στήριξη για να ανταπεξέλθουν (Φλουρής, 2001, Green, 2006).

Η πορεία της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα, αν και με κάποια καθυστέρηση, ακολούθησε τις εξελίξεις. Όπως και σε άλλες χώρες, έτσι και στην Ελλάδα, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εμφανίζονται διάφορες μορφές εκπαίδευσης ενηλίκων, με φορείς υλοποίησης μορφωτικούς συλλόγους, ενώ στις αρχές του 20ού αιώνα οι εργατικές ενώσεις οργάνωναν μαθήματα για τα μέλη τους. Σημαντικές μορφές εκπαίδευσης ενηλίκων εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου (κρατικά νυχτερινά σχολεία για τον αλφαριθμητισμό), ενώ μετά το 1950 και μέχρι τη μεταπολίτευση η Πολιτεία οργάνωνε εκπαιδευτικές δραστηριότητες προνοιακού ή επαγγελματικού χαρακτήρα (για αγρότες, βιοτέχνες κ.ά.). Ακόμη, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 άρχισαν να αναπτύσσονται μορφές εκπαίδευσης ενηλίκων με χαρακτηριστικά επαγγελματικής κατάρτισης από δημόσιες υπηρεσίες, από κρατικούς οργανισμούς και από μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Με την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο αριθμός των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης αυξήθηκε κατακόρυφα. Σήμερα, πλήθος δημόσιων και ιδιωτικών φορέων προσφέρουν διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα σε ενήλικες και αποτελούν ένα δίκτυο, το οποίο αναπτύσσεται παράλληλα και ανεξάρτητα από τις βαθμίδες του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος (Βεργίδης, 1995; Κόκκος, 2005).

Ειδικότερα, στην Ελλάδα, από το 1943, γίνονται προσπάθειες για την οικοδόμηση συστήματος Δια βίου Εκπαίδευσης και Εκπαίδευσης Ενηλίκων όταν, με το νόμο 837/43, ιδρύθηκε η Διεύθυνση Λαϊκής Επιμορφώσεως στο Υπουργείο Παιδείας, που στόχευε «στην ανάπτυξιν και εξύψωσιν του μορφωτικού επιπέδου του ελληνικού λαού». Το επόμενο βήμα, στην προσπάθεια αυτή, γίνεται το 1954 όταν ψηφίστηκε το Ν.Δ. 3094/54 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του αναλφαριθμητισμού», με το οποίο θεσμοθετείται η Κεντρική Επιτροπή

Καταπολεμήσεως του Αναλφαβητισμού, καθώς και οι Νομαρχιακές Επιτροπές Καταπολεμήσεως του Αναλφαβητισμού. Από αυτό το Ν.Δ. προβλέπεται η ίδρυση νυχτερινών σχολείων για τους αναλφάβητους 16-20 ετών και μορφωτικών κέντρων για τους ενήλικες αναλφάβητους με προαιρετική φοίτηση. Στις δραστηριότητες της Λαϊκής Επιμόρφωσης, όπως διαμορφώνεται αυτή τη δεκαετία 1950-60, δεν γίνεται λόγος για επαγγελματική ή κοινωνική κατάρτιση για τους ενήλικες, αλλά το ενδιαφέρον των ιθυνόντων επικεντρώθηκε στην αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού που βρίσκεται σε υψηλά ποσοστά (το 1953 στις αγροτικές περιοχές το ποσοστό ανέρχεται στο 56,9% του συνολικού πληθυσμού, το 1961 στο 46,4%) (Βεργίδης, 1995). Επίσης, τα μορφωτικά κέντρα, στα οποία γίνονται δεκτοί όσοι και όσες υπερέβησαν το 20^ο έτος της ηλικίας, δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη. Αυτά δεν περιορίζονται μόνο σε μαθήματα αλφαβητισμού, αλλά με τη συνδρομή και άλλων τοπικών φορέων (γιατροί, γεωπόνοι, κοινωνικοί λειτουργοί, ιερείς κ.α), το πρόγραμμα εμπλουτίζεται με την παροχή και γενικών γνώσεων με τη μορφή διαλέξεων και άλλων ψυχαγωγικού τύπου εκδηλώσεων, με στόχο την κοινοτική ανάπτυξη.

Την τελευταία δεκαετία αναπτύσσονται στη χώρα μας ποικίλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες κοινωνικού, επαγγελματικού και πολιτιστικού περιεχομένου που απευθύνονται σε ενήλικες, από διάφορους φορείς. Η Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης⁵ (πρώην Γ.Γ.Ε.Ε.) του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, είναι ο βασικός επιτελικός δημόσιος φορέας που σχεδιάζει, συντονίζει και υλοποιεί προγράμματα και δράσεις της δια βίου μάθησης. Βασική επιδίωξή της αποτελεί η αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των ανθρώπινων και των οικονομικών πόρων και η διαρκής βελτίωση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών. Οι δράσεις και τα προγράμματα αυτά αφορούν, τόσο στο σύνολο του γενικού πληθυσμού, όσο και σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό.

⁵ Στη χώρα μας η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί ευθύνη της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης (Γ.Γ.ΔΒΜ) του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (Υ.Π.ΔΒΜ.Θ.). Σύμφωνα με τον νόμο 2909/2001, άρθρο 3 παρ. 2 «στις αρμοδιότητες της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης (πρώην Γ.Γ.Ε.Ε.) υπάγονται ο σχεδιασμός, ο συντονισμός και η υλοποίηση, σε εθνικό επίπεδο και στον απόδημο ελληνισμό, ενεργειών που αφορούν στη δια βίου μάθηση...». Στη Γ.Γ.ΔΒΜ. υπάγεται το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.ΕΚ.Ε.). Το Ι.Δ.ΕΚ.Ε. είναι Ν.Π.Ι.Δ. και σύμφωνα με το Νόμο 2909/2001 «...έχει ως κύρια αποστολή την τεχνολογική και επιστημονική υποστήριξη των προγραμμάτων της Γ.Γ.ΔΒΜ. και την υλοποίηση ενεργειών που αφορούν στη δια βίου μάθηση».

Σύμφωνα με το Νόμο 3879/2010 για την Ανάπτυξη της Δια Βίου Μάθησης, επισημαίνεται ότι η νέα πολιτική στην οποία στρέφεται πλέον η δια βίου μάθηση εντάσσεται στον ευρύτερο ανασχεδιασμό του αναπτυξιακού μοντέλου της Ελλάδας, με αποστολή να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο προφίλ γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού. Συγχρόνως, προσβλέπει στο να παράσχει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για τη δια βίου μάθηση με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, την παροχή, δηλαδή, του δημόσιου αγαθού της παιδείας σε όλους τους πολίτες και ειδικότερα σε όσους το έχουν περισσότερη ανάγκη.

Έχοντας υπόψη τη ρευστότητα των σύγχρονων πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, η ενεργοποίηση των ατόμων και ομάδων για ατομική και κοινωνική ανάπτυξη, η προώθηση της ενεργού συμμετοχής των πολιτών και η αύξηση των δυνατοτήτων κοινωνικής ένταξης και απασχόλησης έχουν ως βασικό σκελετό την εκπαίδευση ενηλίκων. Η εκπαίδευση ενηλίκων, προκειμένου να άρει τους περιορισμούς, που θέτει το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης στην ολόπλευρη και συνεχιζόμενη ανάπτυξη της προσωπικότητας, αλλά και στην κοινωνική βελτίωση, δίνει ουσιαστική έμφαση στην αξιοποίηση των προσωπικών ενδιαφερόντων και των δυνατοτήτων των εκπαιδευομένων μέσω του εμψυχωτικού ρόλου του εκπαιδευτή. Η μεθοδολογία, που ακολουθείται, απαιτεί την καλλιέργεια κριτικής στάσης από τον εκπαιδευόμενο, υποδηλώνοντας έτσι, ότι κάθε πρόγραμμα ενήλικης μάθησης σέβεται τη βαθύτατη ανάγκη των ανθρώπων να κατανοούν την πραγματικότητα και θέτει στόχο να τους καθιστά ικανούς να εναρμονίζονται με τις εξελίξεις και τις απαιτήσεις της. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί ένα διακριτό θεσμικό και επιστημονικό πεδίο από την τυπική εκπαίδευση, υπηρετώντας διαφορετικούς στόχους και αναπτύσσοντας ειδική μεθοδολογία (Κόκκος, 2005).

Οι Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται τα άτομα με ειδικές ανάγκες, τα εξαρτημένα από διάφορες ουσίες άτομα, τα άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης ή έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία απεξάρτησης, τα άτομα με πνευματικές/ψυχικές διαταραχές ή χρόνια προβλήματα υγείας, με γλωσσικές, πολιτισμικές ή άλλες ιδιαιτερότητες, όπως οι Ρομά, οι Πομάκοι, οι Παλιννοστούντες, οι Πρόσφυγες, οι Μετανάστες, οι αποφυλακισμένοι και ανήλικοι παραβάτες, οι κακοποιημένες γυναίκες (θύματα βίας ή ενδοοικογενειακής βίας ή trafficking), οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι

(υποομάδες ηλικιωμένοι, νέοι, μακράς ή σύντομης διάρκειας), οι άποροι, άτομα που βιώνουν φτώχεια, οι άστεγοι κλπ. (Παππά, 2010).

Στην παρούσα έρευνα, εξετάστηκε η περίπτωση 15 ενηλίκων Ρομά από τον οικισμό των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας. Τα περίπου 500.000 άτομα με γλωσσικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές ή άλλες ιδιαιτερότητες, όπως οι Ρομά, που ζουν στη χώρα μας, αντιμετωπίζουν σήμερα οξυμένα προβλήματα. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι ανεπίτρεπτες, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των διαβιούντων σε καταυλισμούς, με ανύπαρκτες υποδομές και μηδαμινές συνθήκες υγιεινής. Τεράστιες δυσκολίες παρατηρούνται και όσον αφορά στη συμμετοχή των ίδιων, αλλά και των παιδιών τους στο σχολείο, ενώ πολλά είναι εκείνα τα παιδιά που εγκαταλείπουν το σχολείο κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους (Παππά, 2010).

Από τα παραπάνω, διαφαίνεται το εύρος και η πολυπλοκότητα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν όλες οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής (εκπαίδευση, εργασία, υγεία, στέγαση, ψυχαγωγία κ.α.). Οι προσπάθειες, που έχουν γίνει έως και σήμερα, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών, δεν έχουν αποβεί καρποφόρες και αποδεικνύεται έτσι, ότι οι ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού δεν προστατεύονται με επάρκεια. Παρόλο, που η σύγχρονη κοινωνία και η Πολιτεία προσπαθεί να ενισχύσει κοινωνικά, νομικά και οικονομικά τις παραπάνω ομάδες, ωστόσο, παρατηρείται έντονη προκατάληψη και στιγματισμός των ομάδων αυτών, συνεχής συρρίκνωση των δικαιωμάτων και των παροχών τους, έλλειψη και δυσλειτουργία των δομών και υποδομών βοήθειας, ελλιπής πρόσβαση στην εκπαίδευση, σε υπηρεσίες και στην αγορά εργασίας, με επακόλουθο τη δραματική επιδείνωση της οικονομικής τους κατάστασης. Μοιραία, λοιπόν, τα άτομα αυτά οδηγούνται στη φτώχεια, αλλά και σε ένα λαβύρινθο άλλων αρνητικών και σοβαρών συνεπειών, όπως η εκδήλωση παραβατικών ή και εγκληματικών συμπεριφορών (Παππά, 2010).

Η περίπτωση των Ρομά

Οι Ρομά (στον ενικό αριθμό Ρομ) κάνουν την εμφάνισή τους στο Βυζάντιο τον 11ο αιώνα. Περνούν στην Ευρώπη στις αρχές του 12ου αιώνα, λίγο καιρό μετά την πρώτη σταυροφορία. Το 15ο αιώνα προχωρούν στην κεντρική Ευρώπη, συνοδευόμενοι από πληθώρα μύθων για την καταγωγή τους, το σκοπό της περιπλάνησης και της ταυτότητάς τους. Ξεχύθηκαν σε πολλές περιοχές της διάφορες ομάδες πλανοδίων, που

γυρνούσαν στην ύπαιθρο και τις πόλεις, έχοντας ως μοναδικό πόρο ζωής ό,τι εισέπρατταν από την άσκηση πρόχειρων επαγγελμάτων (Μαυρομάτης, 1993).

Οι Ρομά, γνωστοί, επίσης και ως Τσιγγάνοι, Αθίγγανοι ή Σίντηδες και με τον, κάποιες φορές υποτιμητικό, χαρακτηρισμό Γύφτοι, είναι ένας κατά βάση νομαδικός λαός με Ινδική καταγωγή. Η πρώτη ιστορική αναφορά για τους Ρομά γίνεται από τον Ηρόδοτο που αναφέρει το λαό των "Σιγύνων". Η μετανάστευσή τους άρχισε γύρω στο 1000 μ.Χ. (Κηπουρός, 2006). Η Ινδική τους καταγωγή αποδεικνύεται, κυρίως, μέσα από τη γλώσσα τους, τη Ρομανί, την οποία ακόμη μιλούν τα περισσότερα μέλη αυτής της εθνότητας.

Οι Αθίγγανοι διεθνώς καλούνται ROM, ύστερα από την αναγνώρισή τους από τον Ο.Η.Ε. το 1979 με την ονομασία «Διεθνής Ένωση Ρομανί»⁶. Οι περισσότεροι Ρομά αναφέρονται πάντα με τα φυλετικά ονόματά τους ROM ή ROMA, που σημαίνουν "το άτομο" ή "οι άνθρωποι".

Πρόκειται για ένα λαό πένητα και πλάνη, με ανέμελο χαρακτήρα, με ιδιαίτερη αγάπη για τη μουσική και το χορό, με την άρνηση του δεσίματος με τη γη, που ενέπνευσε ποιητές και συγγραφείς να γράψουν μεγάλα έργα. Όπως, ήδη αναφέρθηκε, οι Ρομά είναι μια νομαδική φυλή, χωρίς πολλοί από αυτούς να έχουν μια μόνιμη κατοικία, αφού μετακινούνται από περιοχή σε περιοχή, εξασκώντας επαγγέλματα που, σήμερα, μερικά από αυτά έχουν εκλείψει (Χατζίκος, 2009). Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι ότι εγκλιματίζονται, εύκολα, στις μεταναστεύσεις και ενσωματώνουν στη γλώσσα τους, τους ιδιωματισμούς της κάθε περιοχής που πηγαίνουν (Κηπουρός, 2006).

Οι Ρομά στην Ελλάδα και η Ποιότητα Ζωής τους

Οι Ρομά αποτελούν μια ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα, που συνδέεται με διάφορα στερεότυπα, αλλά και που προκαλεί αρκετές εχθρικές συμπεριφορές από την ευρύτερη κοινωνία. Είναι μία ομάδα που παραμένει πιστή στη διατήρηση της κοινωνικής και πολιτισμικής της ιδιαιτερότητας, διαφυλάσσοντας την ταυτότητά της, τα ήθη και έθιμά της, καθώς και τη γλώσσα της. Στην Ελλάδα, οι Ρομά, ζουν από το 14^ο αιώνα και παρά την μακροχρόνια παραμονή τους στον ελλαδικό χώρο δεν έχουν ενσωματωθεί στην ευρύτερη κοινωνία, κυρίως, γιατί οι ίδιοι δεν το επιθυμούν αυτό (Λυδάκη, 1998). Οι Ρομά αποτελούν μια διακριτή κουλτούρα μέσα στην ελληνική κοινωνία, ενώ έχουν

⁶ Χ. Κατσίκας - Ε. Πολίτου, «Εκτός τάξης» το «διαφορετικό», Αθήνα 1999, σελ.166.

υιοθετήσει πολλά στοιχεία από αυτή. Η βασική τους ιδιαιτερότητα αφορά στον διαφορετικό τρόπο που οι Ρομά συνθέτουν, ερμηνεύουν και διαχειρίζονται τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία (Μουχελή, 1995).

Αυτό που διαφοροποιεί τους Ρομά από άλλες πληθυσμιακές ομάδες είναι η διαφορετική γλώσσα, η ρομανί, που αποτελεί κάτι το διαφορετικό, κάτι το ιδιαίτερο σε σύγκριση με τους άλλους (Εξαρχος, 1996). Πρόκειται για μια προφορική γλώσσα, που οδήγησε τους Ρομά να στηρίζονται περισσότερο στην άμεση επικοινωνία, τον προφορικό λόγο και τη μνήμη. Η ρομανί προέρχεται από την ινδική γλώσσα με διάφορες παραλλαγές και διαλέκτους, που σχετίζονται με την πορεία των Ρομά, καθώς περιλαμβάνουν αρκετές λέξεις από τις γλώσσες των χωρών που διέσχισαν ή των χωρών στις οποίες έμειναν. Η γλώσσα αποτελεί για τους Ρομά ένα κριτήριο ανάδειξης και διατήρησης της εθνικής συγγένειας και ταυτότητάς τους και είναι η μόνη δυνατότητα που έχουν οι Ρομά να διαχωριστούν και να ξεχωρίσουν από το τους μη Ρομά, τους Gadje, ενώ δεν γίνονται κατανοητοί στο μη τσιγγάνικο εχθρικό για αυτούς περιβάλλον (Γεωργίου, 1995).

Δεν υπάρχει ομοφωνία για τον ακριβή αριθμό των Ρομά στην Ελλάδα, καθώς δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά δεδομένα και δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, υπολογίζεται ότι στην Ελλάδα ο πληθυσμός των Ρομά ανέρχεται σε 120.000 έως 500.000 άτομα (Ζεγκίνης, 1994, Τερζοπούλου & Γεωργίου, 1996). Κύριο χαρακτηριστικό των Ρομά, από όποιο μέρος κι αν κατάγονται, είναι ότι αισθάνονται ξένο τον τόπο στον οποίο ζουν, ενώ βρίσκονται σε συνεχή αναζήτηση μιας πατρίδας. Στις περισσότερες περιοχές που εγκαθίστανται είναι ανεπιθύμητοι. Συνήθως, πρόκειται για περιοχές που βρίσκονται στις παρυφές της πόλης κοντά στη χωματερή με τα σκουπίδια, κάτι που αυτόματα οδηγεί σε μια αρνητική και μειονεκτική εικόνα για αυτούς. Η πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά εμφανίζει το μεγαλύτερο κίνδυνο να βιώσει τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ συχνά αντιμετωπίζει χαμηλά ποσοστά απασχόλησης, έχει περισσότερες πιθανότητες να εγκαταλείψει το σχολείο, αλλά και να βιώσει οικονομικό αποκλεισμό, σε σύγκριση με άλλες ομάδες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010). Κοινό στοιχείο των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων είναι η υλική αποστέρηση, με συνακόλουθα χαμηλά επίπεδα της υγείας, της οικονομικής τους κατάστασης και της εκπαίδευσής τους (Baker, Mead & Campbell, 2002). Όπως, ήδη, ειπώθηκε, βασική αρχή οργάνωσης, των κοινωνιών των Ρομά, είναι η συλλογικότητα, όπου το κάθε

άτομο καθορίζεται, κυρίως, με βάση τη συγγένεια και την καταγωγή, ενώ ένα ακόμη κοινό στοιχείο των οικογενειών τους είναι ο μεγάλος αριθμός των μελών τους (Καραθανάση, 2000; Λυδάκη, 1997).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, που βιώνουν οι Ρομά στο σύνολό τους, δεν επιτρέπει να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, να αποκομίσουν τις δυνατότητες που παρέχει το εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να μειωθούν και τα ποσοστά φτώχειας που αντιμετωπίζουν. Οι βασικοί παράγοντες, που τους οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη, καθώς επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Τα άτομα αυτά δεν έχουν, συνήθως, τη δυνατότητα πρόσβασης σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, αλλά ούτε και εργασιακές ευκαιρίες σε περίπτωση που ολοκληρώσουν κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Το σημαντικότερο είναι, ότι τα εν λόγω προγράμματα, που υπάρχουν, δεν είναι κατάλληλα σχεδιασμένα, ώστε να λαμβάνουν υπόψη τις εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων για εργασιακή αποκατάσταση και καλύτερη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου τους (Cross, 1981).

Εκτός από τον πρόχειρο σχεδιασμό, τα προγράμματα αυτά χαρακτηρίζονται από ασυνέχεια και γίνονται αποσπασματικά, καθώς επιλέγονται από τους φορείς εκπαίδευσης ανάλογα με τη χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, ενώ τα άτομα των ομάδων αυτών δεν έχουν, συνήθως, καμία υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον τους. Παράλληλα, απουσιάζει η σύνδεση των προγραμμάτων με ένα ευρύτερο και αποτελεσματικό δίκτυο παροχής ψυχο-κοινωνικών υπηρεσιών, που θα μπορούσε να βοηθήσει στην κατεύθυνση της κοινωνικής ένταξής τους. Τέλος, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι προηγούμενες αρνητικές εμπειρίες, που έχουν τα άτομα αυτά, από το εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα, οι οποίες ενδέχεται να εκφραστούν στο πρόσωπο του εκπαιδευτή ή του φορέα εκπαίδευσης (Cross, 1981).

Στον ελληνικό χώρο, οι περισσότεροι Ρομά μένουν σε αυθαίρετα κτίσματα, κυρίως, σε παράγκες που έχουν κατασκευάσει οι ίδιοι από ελενίτ – λυόμενα σπίτια, αν και υπάρχουν και αυτοί που μένουν σε κανονικά κτίσματα. Τα κτίσματα όλων των Ρομά είναι φτιαγμένα με παρόμοιο τρόπο και μοιάζουν αρκετά μεταξύ τους. Με το πέρασμα των χρόνων, ο μύθος ότι στους Ρομά αρέσει να αλλάζουν διαρκώς κατοικία φαίνεται να μην ισχύει τόσο, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς φαίνεται πως αναζητούν μια μόνιμη κατοικία. Συνήθως, στα γειτονικά σπίτια μένουν Ρομά που

ανήκουν στην ίδια οικογένεια ή έχουν κάποιες συγγενικές μεταξύ τους σχέσεις. Φροντίζουν το εσωτερικό μέρος των σπιτιών τους, ενώ οι κοινόχρηστοι χώροι είναι πλήρως εγκαταλελειμμένοι, γεμάτοι σκουπίδια. Στην έρευνα της Μωραΐτου (2010), για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, αναφέρονται και κάποιες συνθήκες που συνδέονται με την υγεία, όπως το γεγονός ότι 67,2% των Ρομά του δείγματος είναι ανασφάλιστοι. Ακόμη, όσοι ζουν σε καταυλισμούς, λυόμενα και νέου τύπου οικισμούς δεν μπορούν να αξιοποιήσουν καμία από τις υποδομές υγείας μεταβαίνοντας με μέσα μαζικής μεταφοράς, γιατί δεν υπάρχουν. Θα πρέπει να μεταβούν είτε με τα πόδια, είτε με ιδιωτικό μέσο μεταφοράς. Τα κέντρα υγείας και τα αγροτικά ιατρεία είναι οι πλέον δημοφιλείς επιλογές αυτών που ζουν στους καταυλισμούς, ενώ οι κάτοικοι των γειτονιών, συμβατικών κατοικιών ή διαμερισμάτων και των λυόμενων επιλέγουν, κυρίως, το Νοσοκομείο. Τέλος, τα ΙΑΚ, όταν υπάρχουν, είναι ιδιαίτερα δημοφιλή σε όλους τους Ρομά. Δυνατότητα να κάνουν την ατομική τους καθαριότητα άνετα έχουν όσοι διαθέτουν λουτρό στο σπίτι τους. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι τη δυνατότητα αυτή έχουν τρεις στους δέκα Ρομά που ζουν σε γειτονίες και μεικτούς καταυλισμούς. Επίσης, η υγιεινή σχετίζεται και με την αποχέτευση και την αποκομιδή των σκουπιδιών. Με βάση την ίδια έρευνα, το δίκτυο αποχέτευσης είναι σχεδόν ανύπαρκτο στους νέου τύπου οικισμούς, στα λυόμενα και στους αμιγείς καταυλισμούς. Όσο για τα απορρίμματα, οι συνθήκες είναι πολύ καλύτερες. Σχεδόν παντού υπάρχουν κάδοι σκουπιδιών (93,4%), σύμφωνα, πάντα, με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας.

Μόλις τη δεκαετία του 1990 τα προβλήματα (στέγασης, αστικοδημοτικής κατάστασης, εκπαίδευσης, απασχόλησης και υγείας) των Ρομά άρχισαν να δημοσιοποιούνται και να αντιμετωπίζονται (Τερζοπούλου & Γεωργίου, 1996). Συγκεκριμένα μέτρα άρχισαν να υιοθετούνται σταδιακά σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες για την επίλυση των προβλημάτων ως προς την απασχόληση, την υγεία, την εκπαίδευση και την στέγαση (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2005). Οι Έλληνες Ρομά δεν αποτελούν μια απόλυτα ομοιογενή ομάδα (Λουλέ – Θεοδωράκη, 1991). Υπάρχουν μεγάλες διαφορές οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης μεταξύ των διαφόρων τσιγγάνικων ομάδων. Έτσι, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει κάθε ομάδα είναι διαφορετικά. Τα τελευταία χρόνια, κυρίως, χάρη στα ευρωπαϊκά προγράμματα άρχισε μια προσπάθεια εκτίμησης και αντιμετώπισης των προβλημάτων των Ρομά και στην Ελλάδα.

Τα ήθη και τα έθιμα των Ρομά ποικίλουν από τόπο σε τόπο και τούτο οφείλεται στη διαφορά των συνθηκών ζωής στους διάφορους λαούς. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι Ρομά είναι συνηθισμένοι στις κακουχίες από μικρή ηλικία.

Αναφορικά με τις διαιτητικές τους συνήθειες, να σημειωθεί ότι ο σκαντζόχοιρος αποτελεί έναν από τους πιο εκλεκτούς μεζέδες. Κάποιοι τσιγγάνοι συνηθίζουν να πηγαίνουν στο τέλος της λαϊκής αγοράς και να παίρνουν ό,τι έχει απομείνει από τους πάγκους, προκειμένου να αποκτήσουν κάποια φρούτα και λαχανικά. Από τις αδυναμίες των τσιγγάνων είναι το οινόπνευμα και ιδιαίτερα ο καπνός. Σπάνια εντοπίζεις ενήλικο άνδρα και γυναίκα που να μην καπνίζει.

Οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες και το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού

Βασικά στοιχεία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των αποστερήσεων, η χρονική επιμονή και η συγκέντρωση των ατόμων σε συγκεκριμένες ομάδες με βάση τον πληθυσμό ή την περιοχή (Καβουνίδη, 2002). Σύμφωνα με τη Μουσούρου (1998), ο κοινωνικός αποκλεισμός χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, που η κοινωνία θεωρεί ως βασικά δικαιώματα για όλους τους πολίτες, από την έλλειψη της δυνατότητας των ατόμων να συμμετέχουν στην παραγωγή, αλλά και στην απόλαυση των κοινωνικών και δημόσιων αγαθών, καθώς και από την έλλειψη της συμμετοχής στη διαμόρφωση της άσκησης εξουσίας. Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν είναι απλά μια κατάσταση, είναι μια διαδικασία έκπτωσης που συνδέεται με τις ανισότητες και τη φτώχεια. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού λαμβάνει διαφορετικές σημασίες, καθώς σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους (Pierson, 2002).

Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα εμφανίστηκε πιο έντονα από τις αρχές του 1990. Εστιάζεται σε άτομα ή ομάδες που χαρακτηρίζονται από φτώχεια, περιθωριοποίηση και αποστερήση, ενώ οι ομάδες μπορεί να αφορούν εκτός των άλλων και άτομα Ρομά (Κασιμάτη, 1998). Γενικότερα, ο αποκλεισμός μπορεί να αφορά στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, από τα αγαθά και τις υπηρεσίες, τον αποκλεισμό από τη γη, από τα ανθρώπινα δικαιώματα, από την ασφάλεια (Ziyauddin, 2009).

Στην ουσία, ο αποκλεισμός παραπέμπει στην άρνηση και μη πραγμάτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών. Έτσι, οι κοινωνικά αποκλεισμένοι

στερούνται της απολαβής βασικών τους δικαιωμάτων (π.χ. εκπαίδευση, υγεία, κ.λ.π), ενώ, παράλληλα, αποκλείονται από τους τυπικούς και άτυπους μηχανισμούς παραγωγής, διάθεσης και αναδιανομής των πόρων (Χρυσάκης και συν., 2002).

Τα άτομα, που προέρχονται από κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, όπως οι Ρομά, δεν είναι κοινωνικά ενταγμένα, ενώ δεν έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε όλους τους πόρους, τις υπηρεσίες και τα δικαιώματα που απαιτούνται, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία. Κύρια χαρακτηριστικά των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων είναι η απάθεια, η αδιαφορία και η παραίτηση από προσπάθειες ένταξης ή επανένταξης στην κοινωνία (Baker, Mead & Campbell, 2002).

Οι επικριτές του «κοινωνικού αποκλεισμού» υποστηρίζουν ότι πρόκειται για μια εξαιρετικά γενική και ασαφή έννοια, που επιδέχεται πολλές ερμηνείες, ανάλογα με το πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιείται (Silver, 1994).

Οι Ρομά και η Εκπαίδευσή τους

Η φτώχεια είναι άμεσα συνυφασμένη με τους Ρομά και είναι ένας από τους λόγους που είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι, ενώ γενικότερα παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα στην κυρίαρχη κοινωνία και τους Ρομά (Cemlyn & Clark, 2005). Οι Ρομά ασχολούνται, κυρίως, με το εμπόριο διαφόρων ειδών, ενώ ο αναλφαριθμητισμός φαίνεται πως δεν τους εμποδίζει σε αυτό, καθώς από πολύ μικρή ηλικία μαθαίνουν να μετρούν και να κάνουν υπολογισμούς. Επίσης, ορισμένοι είναι εποχιακοί εργάτες της γης ή γυρολόγοι και μικροέμποροι (Έξαρχος, 1996). Το εμπόριο γίνεται σε υπαίθριους χώρους, λαϊκές αγορές ή στο δρόμο, καθώς δεν έχουν επαγγελματικές στέγες. Σύμφωνα με τη Λυδάκη (1997) *«Η σταθερότητα και η επανάληψη, ο κυκλικός χρόνος, έτσι όπως προσδιορίζονται από την κοινωνική μνήμη, καθορίζουν τις εργασιακές τους σχέσεις, όπως και την ίδια την ύπαρξή τους»*. Ο ρόλος της γυναίκας, στις κοινωνίες των Ρομά, δεν είναι υποβαθμισμένος, καθώς η γυναίκα διοικεί μέσα στο σπίτι, αλλά και ανακατεύεται σε υποθέσεις έξω από το σπίτι.

Οι Ρομά νιώθουν ανασφάλεια έξω από την τσιγγάνικη κοινότητα και γι' αυτό μαθαίνουν και στα παιδιά τους ότι ασφαλή θα πρέπει να νιώθουν μόνο μέσα στην κοινότητά τους. Ορισμένα από τα παιδιά των Ρομά εγγράφονται στο σχολείο και συνήθως φοιτούν για μικρό χρονικό διάστημα, μπαίνοντας και γνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο τον κόσμο των άλλων. Τα παιδιά νιώθουν, συνήθως, δυσπιστία και φόβο,

ενώ έρχονται αντιμέτωπα με νέους κανόνες και ρόλους που είναι διαφορετικοί από αυτούς που διδάχτηκαν από την οικογένειά τους, κατά την πρώτη φάση της κοινωνικοποίησης.

Ωστόσο, η κάθε μορφή καταναγκασμού θα οδηγήσει το τσιγγανόπαιδο να επιβεβαιώσει αυτά που έχει ακούσει στο σπίτι του, από την οικογένειά του. Πολλοί γονείς Ρομά δεν στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, γιατί δεν θέλουν τα παιδιά τους να έρθουν σε επαφή με άλλα παιδιά που δεν ανήκουν στους Ρομά. Έτσι, τα παιδιά θα παραμείνουν στην οικογένεια και δεν θα έρθουν σε επαφή με μη Ρομά, μέχρι να μεγαλώσουν και να ξεκινήσουν να εργάζονται. Για τα κορίτσια το σχολείο θεωρείται περιττό, καθώς μοναδικός προορισμός τους είναι ο γάμος (Λυδάκη, 1997).

Σε ορισμένα σχολεία δημιουργούνται αμιγώς τάξεις τσιγγανόπαιδων, καθώς τα περισσότερα από αυτά δεν αρχίζουν έγκαιρα το σχολείο, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να συμβαδίσουν με τα υπόλοιπα παιδιά. Το σχολείο, ως θεσμός, βρίσκεται έξω από την ατμόσφαιρα και την κουλτούρα της κοινότητας των Ρομά, ενώ δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν αναφορές στις γνώσεις και τις αξίες που προσφέρει το σχολείο, ώστε να τραβήξουν το ενδιαφέρον των Ρομά. Η μη έμφαση που δίνουν οι γονείς στο σχολείο οδηγεί και τα παιδιά σε ανάλογη αξιολόγηση αυτού. Κάποιοι γονείς αξιολογούν το σχολείο θετικά, αποδίδοντας σ' αυτό σημασίες που αναφέρονται άμεσα στη δική τους ομάδα. Όσα παιδιά Ρομά φοιτούν στο σχολείο, συνήθως, κάνουν αρκετές απουσίες. Ένας ακόμη παράγοντας, που συμβάλλει στην άρνηση των παιδιών να παρακολουθήσουν το σχολείο, είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν λόγω της διαφορετικής γλώσσας, καθώς μιλούν τα ελληνικά μόνο έξω από το σπίτι τους και δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σχολείου, παρά τις αναπροσαρμογές των εκπαιδευτικών ως προς την διδακτική ύλη (Λυδάκη, 1997). Επομένως, η διγλωσσία αποτελεί ένα βασικό πρόβλημα ένταξης των παιδιών στο σχολείο, καθώς εκεί αναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν την ελληνική γλώσσα και όχι τη μητρική.

Επιπλέον, ο αναλφαριθμισμός, ακόμη και σήμερα, αποτελεί ένα βασικό στοιχείο στον πληθυσμό των Ρομά. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα του Μαρσέλου (1985), από την ηλικία των 60 ετών και άνω όλοι οι Ρομά είναι αναλφάβητοι, ενώ τα ποσοστά είναι μικρότερα στις ηλικίες των 18 έως 30 ετών, όπου παρατηρείται ότι το 95% των γυναικών και το 78% των ανδρών στα Άνω Λιόσια είναι αναλφάβητοι, το 80% των γυναικών και το 70% των ανδρών στην Κάτω Αχαγιά

είναι αναλφάβητοι, καθώς και το 75% των γυναικών και το 65% των ανδρών στην Αγία Βαρβάρα είναι αναλφάβητοι. Όπως αναφέρει ο Sway (1988), ο αναλφαβητισμός και ο νομαδισμός αποτελούν τα δύο βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους Ρομά, τους διαφοροποιούν από τους άλλους και τους βοηθούν να διατηρήσουν την ταυτότητά τους. Σε όλη την Ευρώπη, οι Ρομά είναι από τις πιο φτωχές και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες και η φτώχεια τους συνδέεται με τα υψηλά επίπεδα ανεργίας που τους χαρακτηρίζουν, το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο και τις φτωχές συνθήκες διαβίωσης και επιπέδου υγείας (EU8 Social Inclusion Study, 2007). Οι απόψεις, που διατυπώθηκαν, σχετικά με την ιδιαίτερη αυτή ομάδα, είναι πολλές: «*οι Τσιγγάνοι είναι φυλή, ομάδα με διακριτά βιολογικά και φυλετικά χαρακτηριστικά*», «*οι Έλληνες Τσιγγάνοι αποτελούν εθνική μειονότητα, έναν λαό διαφορετικό από τους Έλληνες*», «*τα τσιγγανόπουλα έχουν ανάγκη ειδικής παιδαγωγικής μεταχείρισης*» κ.ά. (Δαφέρμος, 2006; Γκότοβος, 2000; Βασιλειάδου, 2000). Γι' αυτό, άλλωστε, από την πρώτη στιγμή της άφιξής τους στη Δυτική Ευρώπη, οι Ρομά θεωρήθηκαν παρείσακτοι και οι τοπικές κλειστές κοινωνίες αντέδρασαν με φόβο και απόρριψη απέναντί τους (Liegeois & Gheorghe, 1995).

Όταν οι Ρομά ζούσαν ως νομάδες η ανάγνωση και η γραφή δεν ήταν απαραίτητα συστατικά της ζωής τους, αλλά ακόμα κι όταν άρχισαν να ασχολούνται με το εμπόριο κατάφεραν να ανταπεξέρχονται στις καθημερινές απαιτήσεις, χωρίς να γνωρίζουν τη γραφή. Ωστόσο, όταν άρχισαν να εγκαθίστανται μόνιμα σε ένα μέρος ο αναλφαβητισμός τους αναδύθηκε στην επιφάνεια ως πρόβλημα. Αν και οι ίδιοι θεωρούσαν ότι το σχολείο είναι μια αξία που ανήκει στους άλλους και το αντιμετώπιζαν με τελείως απαξιωτικό τρόπο, η ανάγκη για το γραπτό λόγο άρχισε να αποτελεί μία πραγματικότητα, με την οποία έπρεπε να έρθουν αντιμέτωποι. Έτσι, το σχολείο άρχισε να μπαίνει στη ζωή τους, αρκετά διστακτικά, με φόβο και με εναλλαγές απόρριψης και αποδοχής ή με πάγιες θέσεις απέναντι σε αυτό. Το σχολείο, όσο και να μην το θέλουν οι ίδιοι, θα συμβάλλει στην αλλαγή του τρόπου που βλέπουν και προσεγγίζουν τον κόσμο, καθώς και στο σχηματισμό της ταυτότητας των τσιγγανόπαιδων, χωρίς ωστόσο να τους αλλοιώσει τη νοοτροπία, τις συνήθειες της ζωής τους, τον τρόπο της ζωής τους (Λυδάκη, 1998).

Εκτός από τον αναλφαβητισμό, κύρια στοιχεία των ενηλίκων Ρομά είναι η περιορισμένη επικοινωνία με το ευρύτερο περιβάλλον, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν ιδιαίτερα καλά την ελληνική γλώσσα, καθώς η μεταξύ τους επικοινωνία

στηρίζεται στη δική τους γλώσσα. Επίσης, η ύπαρξη παραδοσιακών διακρίσεων και στερεοτύπων σχετικά με τους Ρομά δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο που οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό και σε συμπεριφορές, από την μεριά των Ρομά, που επιτείνουν τις διακρίσεις (Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας, Equal, 2006).

Στην εκπαίδευση των τσιγγανόπαιδων θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο τρόπος ζωής των Ρομά και η στάση τους απέναντι στο σχολείο. Αυτό το οποίο δεν μπορούν να δεχτούν οι Ρομά, σε σχέση με το σχολείο και την εκπαίδευση, φαίνεται πως είναι η ένταξη και αφομοίωση, που προβλέπει το εκπαιδευτικό σύστημα στην κυρίαρχη κοινωνία. Θεωρούν ότι το σχολείο προσπαθεί να εξαλείψει τις αποκλίσεις, που παρουσιάζουν τα παιδιά των Ρομά από τα υπόλοιπα παιδιά και επομένως, να αποδυναμώσει τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν και διαφοροποιούν τους ίδιους. Για μια αποτελεσματική εκπαίδευση των Ρομά θα πρέπει να βρεθεί μια μέση λύση, κυρίως, μέσα από μια διαπολιτισμική προσέγγιση που θα σέβεται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των Ρομά. Αυτό προϋποθέτει την επαρκή γνώση από την πλευρά του σχολείου και των εκπαιδευτικών των πολιτισμικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τους Ρομά, ενώ θα πρέπει να επιτρέπεται στους μαθητές να εκφράζονται, να δρουν και να συμμετέχουν στην τάξη, νιώθοντας ότι οι άλλοι σέβονται τη γλώσσα τους και τον πολιτισμό τους (Σαλωνίτης, 2010).

Η εκπαίδευση των Ρομά στην Ελλάδα θα πρέπει να περιλαμβάνει την κοινωνική τους ένταξη. Για αυτό, απαιτείται ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων, όπως είναι το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Ρομά, που εντάσσεται στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την κοινωνική ένταξη των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που στοχεύει στη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν. Κύριοι στόχοι στην εκπαίδευση των Ρομά είναι η κάλυψη της βασικής εκπαίδευσης καθώς και η εξάλειψη ή τουλάχιστον μείωση της μαθητικής διαρροής (Μπίλα, 2010).

Στερεότυπα και προκαταλήψεις σχετικά με την εκπαίδευση των Ρομά

Η προκατάληψη ορίζεται ως μια αρνητική στάση απέναντι στα μέλη μιας ορισμένης κοινωνικά ομάδας, στάση η οποία βασίζεται, αποκλειστικά, στη συμμετοχή τους στην ομάδα αυτή (Allport, 1954; Καλαντζή, Σιδέρη & Βλάχου,

1998). Το στερεότυπο είναι ένας μηχανισμός αποκλεισμού και απομόνωσης, με τον οποίο ένα κοινωνικό σύνολο εντάσσεται στη θέση του «ξένου» (Τσαούσης, 1987).

Στην περίπτωση, μάλιστα, του τσιγγάνικου πληθυσμού αποδεικνύουν πως αυτά αποτελούν μια απλουστευτική και αυθαίρετη κατηγοριοποίηση του κόσμου. Έρευνες, σχετικές με την περιθωριοποίηση και την εκπαιδευτική ένταξη των Ρομά, επιβεβαίωσαν τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα για τη σχέση τους με την εκπαίδευση (Δαφέρμος, 2006):

- *Οι Τσιγγάνοι είναι «ξένοι», δεν είναι καθαροί. Η σχέση μεταξύ Τσιγγάνων και σχολείου είναι ασύμβατη: «δεν παίρνουν τα γράμματα»,*
- *Οι Τσιγγάνοι έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά, πρέπει να παρακολουθούν μόνο «ειδικά» σχολικά προγράμματα «και όχι το συμβατικό σχολείο»,*
- *Οι Τσιγγάνοι δεν μπορούν να εγγραφούν στο σχολείο, γιατί δεν έχουν πιστοποιητικό γεννήσεως,*
- *Οι Τσιγγάνοι έχουν πάντα χαμηλή σχολική επίδοση: «Τα τσιγγανόπαιδα είναι κακοί μαθητές. Αν τα εντάξουμε, θα εμποδίζουν τους καλούς»,*
- *Το σχολείο στιγματίζεται από την παρουσία Τσιγγάνων.*

Όπως διαπιστώνεται, από τα παραπάνω, δεν είναι, πάντα, οι Ρομά εχθρικοί προς το σχολείο, αλλά το σχολείο, έτσι, όπως είναι οργανωμένο είναι εχθρικό προς αυτούς. Ο τρόπος ζωής των Ρομά δεν είναι συμβατός με τη μορφή οργάνωσης και λειτουργίας και με το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού συστήματος. Συχνά, χρειάζεται να μετακινηθούν και για άλλη μια φορά, με όλη τους την οικογένεια, να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα φτώχειας, να δεχτούν ρατσιστικά σχόλια (Τσιάκαλος, 1995).

Καταλήγοντας, φαίνεται, πως η δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση δε διασφαλίζεται για το σύνολο του πληθυσμού. Έτσι, οι ευπαθείς ομάδες συναντούν σημαντικά προσχώματα, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε «εκπαιδευτικό» αποκλεισμό. Επομένως, ούτε το σχολείο, ως θεσμός, έχει παράδοση στην τσιγγάνικη κοινωνία, ούτε, όμως, το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα είναι ελκυστικό για τους Ρομά. Υπογραμμίζεται, χαρακτηριστικά, ότι «οι Ρομά μαθητές βρίσκονται μπροστά σε μια διάσταση προτύπων-αξιών, μεταξύ τσιγγάνικης και μη τσιγγάνικης κουλτούρας και σε μια διάσταση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές παιδαγωγικές, τσιγγάνικης και μη, με διαφορετικούς στόχους» (Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ 1996). Τα στοιχεία αυτά, επομένως, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για

εκπαίδευση των Ρομά, λαμβάνοντας υπόψη, όλα τα ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους (Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας, Equal, 2006). Εδώ να τονιστεί και η σπουδαιότητα του ρόλου του εκπαιδευτή των Ρομά, που καλείται να υπηρετήσει έναν ρόλο με πολλαπλές δυσκολίες. Η μεγαλύτερη, ενδεχομένως, δυσκολία του είναι να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους του να ανασκευάσουν τα δικά τους στερεότυπα σχετικά με τη σπουδαιότητα του σχολείου. Από την άλλη, θα είναι εξίσου δύσκολο να έρθει αντιμέτωπος με τις προσωπικές του προκαταλήψεις (Κόκκος, 2003).

III. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 15 (N = 15) ενήλικοι εκπαιδευόμενοι, 7 άντρες και 8 γυναίκες, από την πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά Σοφάδων, που παρακολούθησαν επιμορφωτικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης σε ένα από τα 58 Κ.Ε.Ε. που λειτουργήσαν στην Ελλάδα, στο Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας. Οι συμμετέχοντες είχαν ηλικία από 16 έως 36 έτη με μέσο όρο ηλικίας τα 26 έτη περίπου. Για την ποιοτική έρευνα που διεξήχθη, το εν λόγω δείγμα κρίθηκε ότι ήταν το κατάλληλο για την ερμηνεία του φαινομένου και ότι ήταν επαρκές όχι σε ποσότητα, αλλά σε παροχή ποιοτικών πληροφοριών, που θα επέτρεπαν να επιτευχθεί η έννοια του κορεσμού, αναφορικά με τις πληροφορίες για το υπό έρευνα φαινόμενο (Morse, 1994, Polit & Hungler, 1999⁷). Πιο συγκεκριμένα, οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι που επιλέχθηκαν, ήταν ενταγμένοι σε δύο (2) τμήματα μάθησης και είχαν τον ίδιο εκπαιδευτή, κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσής τους. Αυτό το δείγμα χαρακτηρίζεται ως δείγμα σκοπιμότητας (purposive sampling), καθώς επιλέχθηκε σκοπίμως από την ερευνήτρια και όχι τυχαία, γιατί το συγκεκριμένο δείγμα είχε τη γνώση, τα χαρακτηριστικά και τη θέληση να δώσει πιο ολοκληρωμένες και σε βάθος απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα (Parahoo, 2006 ; Thompson, 1999).

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Υπάρχουν δύο βασικές πηγές πληροφοριών, οι πρωτογενείς και οι δευτερογενείς. Τα πρωτογενή στοιχεία αποτελούνται από πρωτότυπες πληροφορίες που έχουν συλλεχτεί από τη συγκεκριμένη μελέτη που μας απασχολεί. Τα

⁷ Συνήθως, το δείγμα σε μια ποιοτική έρευνα, αφορά σε διψήφιο ή ακόμη και σε μονοψήφιο αριθμό. Ένα μεγάλο δείγμα, συχνά, λειτουργεί αρνητικά για την εγκυρότητα της ποιοτικής έρευνας, αφού μέσα στο μεγάλο αριθμό των συμμετεχόντων χάνονται τα υποκειμενικά και εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, τα οποία θέλει να κατανοήσει η ποιοτική έρευνα (Polit & Hungler, 1999).

δευτερογενή στοιχεία αποτελούνται από πληροφορίες, οι οποίες είναι ήδη διαθέσιμες, καθώς έχουν συλλεχτεί πρωταρχικά για κάποιο άλλο σκοπό.

Στην παρούσα εργασία, για τη συλλογή των δευτερογενών στοιχείων, που παρουσιάζονται στο θεωρητικό μέρος της, χρησιμοποιήθηκε η ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Για τη συλλογή των πρωτογενών στοιχείων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της προσωπικής συνέντευξης με μαγνητοφώνηση.

Σημαντικά πλεονεκτήματα της μεθόδου αυτής είναι η άμεση συμμετοχή του ερωτώμενου στην ερευνητική διαδικασία, η δυνατότητα επεξήγησης ασαφών ερωτήσεων, η δυνατότητα συμμετοχής ευρύτερου δείγματος (αναλφάβητοι, άτομα με γλωσσικές δυσκολίες, παιδιά κ.α.) και η ευελιξία στη ροή της συνέντευξης, κατά την οποία ο ερευνητής μπορεί να αλλάξει τη σειρά των ερωτήσεων ή να προσθέσει νέες. Βασικά μειονεκτήματα είναι το υψηλό κόστος σε χρήμα και χρόνο συγκριτικά με άλλες μεθόδους και ο φόβος της παρέμβασης του συνεντευκτή στον ερωτώμενο.

Σχεδιασμός της συνέντευξης

Τα ερευνητικά δεδομένα συλλέχθηκαν με τη μέθοδο της προφορικής συνέντευξης, με ημι-δομημένη μορφή και ερωτήματα ανοικτού τύπου. Στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ο ερευνητής ξεκινά από ερωτήσεις ανοικτού τύπου, αλλά, όποτε κρίνει απαραίτητο, υποβάλλει και ανοιχτές, διευκρινιστικές ερωτήσεις για πληρέστερη κατανόηση της απάντησης.

Όσον αφορά στο περιεχόμενο, με την ατομική συνέντευξη η ερευνήτρια προσπάθησε να καταγράψει τις απόψεις των Ρομά για τη γλωσσική εκπαίδευση, που έλαβαν από το Κ.Ε.Ε., ως προς την επίδρασή της στην ποιότητα ζωής τους, καθώς και για τις επιμορφωτικές τους ανάγκες. Οι ερωτήσεις ήταν σχετικές και με το περιεχόμενο του διδαχθέντος εκπαιδευτικού υλικού, με τίτλο «Ταξίδι στη Γλώσσα I&II», που περιλάμβανε, εκτός των άλλων και τις ακόλουθες ενότητες, από τις οποίες μπορούν να αντληθούν σχετικές πληροφορίες:

- 1) τη *Διατροφή*, με υποενότητες: Α. Μια συνηθισμένη μέρα και Β. Τρόφιμα,
- 2) την *Αγορά*, με υποενότητες: Α. Το χρήμα, τα μαγαζιά και Β. Λαϊκή αγορά, σούπερ-μάρκετ,
- 3) την *Ενδυμασία*, με υποενότητα: Το Σώμα – σωματομετρικά χαρακτηριστικά (βάρος- ύψος).

Επίσης, τέθηκαν ερωτήσεις και για τη συλλογή δημογραφικών στοιχείων, όπως ηλικία, εκπαίδευση, επάγγελμα. Τα κύρια θέματα των ερωτήσεων, που περιλαμβάνονταν στη συνέντευξη, ήταν τα παρακάτω: α) Ποια είναι η γνώμη τους για τη σημασία της διατροφής στον ανθρώπινο οργανισμό; β) Πιστεύουν ότι τρέφονται υγιεινά και ισορροπημένα καθημερινά; (γιατί; πώς;) γ) Ποια είναι η γνώμη τους για την άσκηση, σήμερα; Ποιες ήταν οι αντιλήψεις τους για την άσκηση, προτού παρακολουθήσουν τα προγράμματα; δ) Θεωρούν αναγκαία τη συστηματική γυμναστική για την υγεία τους; Αν γυμνάζονται συστηματικά τι ακριβώς κάνουν; Πόσες φορές/ώρες την εβδομάδα; και ε) Ποια είναι η γνώμη τους για τη χρησιμότητα των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης που παρακολούθησαν;

Να σημειωθεί ότι ο χρόνος μεταξύ της παρακολούθησης των προγραμμάτων και της διενέργειας των συνεντεύξεων κυμαινόταν από 3 έως 5 χρόνια.

Διαδικασία

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων, μέσω των ατομικών συνεντεύξεων, έλαβε χώρα κατά το διάστημα Απριλίου – Μαΐου 2012 και πραγματοποιήθηκε ως εξής: ένα μήνα πριν την τελική συλλογή τους, ένας μικρός αριθμός ατόμων, που παρακολούθησε τα αντίστοιχα προγράμματα (2 άτομα) και επιθυμούσε να συμμετάσχει, επιλέχθηκε τυχαία από την ερευνήτρια να απαντήσει στις ερωτήσεις της συνέντευξης, προκειμένου να είναι δυνατός ο έλεγχος της σαφήνειας και ευληπτότητας των ερωτήσεων, καθώς και ο προσδιορισμός του χρόνου που απαιτείται για την ολοκλήρωση της διαδικασίας (πιλοτική έρευνα). Μετά τη διαδικασία αυτή, προέκυψαν κάποιες αλλαγές στη διατύπωση ορισμένων ερωτήσεων, ώστε να είναι πιο κατανοητές. Ο χρόνος, που χρειάστηκαν τα δύο άτομα για να απαντήσουν στις ερωτήσεις, ήταν 35 λεπτά έκαστο. Να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα άτομα δεν έλαβαν μέρος στη μετέπειτα κυρίως έρευνα.

Αναφορικά με τη διαδικασία των συνεντεύξεων, όλοι οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν από την ερευνήτρια, προφορικά, για κάθε λεπτομέρεια της διαδικασίας (π.χ. εμπιστευτικότητα των απαντήσεων), καθώς και για το σκοπό της μελέτης. Συγκεκριμένα, δόθηκαν οι απαραίτητες οδηγίες και διευκρινήσεις στον κάθε συμμετέχοντα πριν τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Κατόπιν, ακολούθησαν οι συνεντεύξεις του δείγματος με κύριες, συμπληρωματικές και διευκρινιστικές ερωτήσεις, που είχαν δομηθεί σε δύο βασικούς άξονες: 1^ο) σχετικά με τα

χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής των συμμετεχόντων, έχοντας ως σκέλη την υγιεινή διατροφή και την άσκηση και 2^ο) σχετικά με τις απόψεις των συμμετεχόντων για τη χρησιμότητα των ενοτήτων για την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης του Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας. Οι συνεντεύξεις, όσων συμμετεχόντων το επιθυμούσαν, μαγνητοφωνήθηκαν χρησιμοποιώντας κασετόφωνο. Στη συνέχεια, έγινε απομαγνητοφώνηση και καταγραφή των απαντήσεων κάθε εκπαιδευόμενου σε τετράδιο και κατόπιν σε αρχείο Word, από την ερευνήτρια, με σκοπό την πληρέστερη επεξεργασία και ανάλυση των περιεχομένων των συνεντεύξεων. Η διάρκεια της κάθε συνέντευξης κυμαινόταν από 30 έως 35 λεπτά. Η έρευνα ολοκληρώθηκε ομαλά και χωρίς προβλήματα. Η συνεργασία με όλους τους συμμετέχοντες ήταν άριστη.

Χαρακτηριστικά προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης

Τα ειδικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης των Ρομά, που αναφέρονται στην παρούσα εργασία και προωθούσαν την ποιότητα ζωής των συμμετεχόντων, μέσα από σχετικές ενότητες για άσκηση και υγιεινή διατροφή, υλοποιήθηκαν μέσω του Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας, κατά τις εκπαιδευτικές περιόδους 2006 – 2008 και είναι τα ακόλουθα: *Ταξίδι στη Γλώσσα I* και *Ταξίδι στη Γλώσσα II* (αναλυτικές πληροφορίες για τα περιεχόμενα των Προγραμμάτων παρέχονται στο Παράρτημα 4).

Βασικός στόχος των προγραμμάτων ήταν η ενίσχυση του αλφαριθμητισμού των γονέων, ώστε να υποστηριχθούν στην παρακολούθηση της σχολικής επίδοσης των παιδιών τους και να τα βοηθήσουν στις κατ'οίκον εργασίες τους, τουλάχιστον στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Το εγχειρίδιο είχε διαμορφωθεί έτσι ώστε η κάθε ενότητα να παραπέμπει στη σχέση της οικογένειας με τη σχολική πραγματικότητα. Οι εκπαιδευόμενοι καλούνταν να αναγνωρίσουν στοιχεία της δικής τους ζωής μέσα από κείμενα και διαλόγους, που παρουσίαζαν καταστάσεις της καθημερινότητάς τους. Ιδιαίτερα, τονιζόταν η επικοινωνιακή χρήση της ελληνικής γλώσσας σε καταστάσεις που αφορούσαν, τόσο στην οικογενειακή ζωή και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη συμμετοχή των γονέων στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο και στη σχέση του ενήλικα με τους συμπολίτες του και την ελληνική πραγματικότητα. Σταδιακά επιτεύχθηκε, μέσα από κείμενα και διαλόγους, η βασική επικοινωνία σε χώρους όπως το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, η σχολική κοινότητα, οι καθημερινές συνήθειες που συσχετιζόνταν με το σχολικό πρόγραμμα

και τις εκπαιδευτικές ανάγκες, ο επαγγελματικός χώρος, η εγκατάσταση, οι μετακινήσεις. Ακόμα, υλικό αντλήθηκε και από την ευρύτερη κοινωνική ζωή των ενηλίκων Ρομά και τη συμμετοχή τους στις κοινωνικές και πολιτισμικές διεργασίες. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια ώστε τα γραμματικά φαινόμενα να παρακολουθούν τη γλωσσική εξέλιξη των κειμένων και διαλόγων με την ανάλογη διεύρυνση του λεξιλογίου.

Βάσει των οδηγιών εφαρμογής των Κ.Ε.Ε. (Γ.Γ.ΔΒΜ, 2004-2010), τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχουν σχεδιασθεί και υλοποιούνται σε επίπεδο διδασκαλίας, σύμφωνα με τις αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων και της δια βίου μάθησης, βάσει των οποίων οι εκπαιδευόμενοι και οι ιδιαίτερες ανάγκες τους αποτελούν το επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αναλυτικότερα, προωθούν την αξία του διαλόγου, την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού, των στοχαστικών δεξιοτήτων, που διαμορφώνονται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη φύση της μαθησιακής εμπειρίας. Η ενεργοποίηση, η εμπλοκή και η συμμετοχή τους γίνονται βασικές παράμετροι αποτελεσματικής μάθησης. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων εφαρμόζονται καινοτόμες, δημιουργικές μέθοδοι διδασκαλίας, ενώ αποφεύγονται παραδοσιακοί τρόποι διδασκαλίας και μάθησης. Οι μαθησιακές ευκαιρίες και εμπειρίες υποβοηθούν τη λήψη αποφάσεων και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των ατόμων.

Μέσω της βελτίωσης των γλωσσικών, αριθμητικών και κοινωνικών τους δεξιοτήτων, οι Ρομά θα είναι σε θέση να κατανοήσουν και να ασκήσουν τα δικαιώματά τους ως πολίτες και να ανταποκρίνονται σε θέματα που αφορούν στην εργασία, την οικογένεια, την υγεία, τις δημόσιες υπηρεσίες.

Η εκπαίδευση, αναμφίβολα, επηρεάζει τις μελλοντικές ευκαιρίες στη ζωή και λειτουργεί ως το κύριο μέσο κοινωνικής κινητικότητας. Ειδικότερα, η εκπαίδευση ενηλίκων προωθεί την ενεργό «πολιτειότητα», τη συμμετοχή σε όλους τους τομείς και τις δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής, στην τοπική κοινωνία και την πολιτική ζωή, με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία. Επομένως, είναι ζωτικής σημασίας να διασφαλίζεται η ισότιμη μεταχείριση στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων, ώστε να μπορούν όλοι να απολαμβάνουν τα οφέλη τους,

χωρίς διακρίσεις. Όπως τόνισε, άλλωστε, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005), η αποτελεσματικότητα και οι ίσες ευκαιρίες είναι έννοιες αμοιβαία ενισχυόμενες⁸.

Τεχνικές διασφάλισης εγκυρότητας και αξιοπιστίας – Εμπιστευσιμότητα

Αναφορικά με τις τεχνικές για τη διασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας χρησιμοποιήθηκε ο όρος *εμπιστευσιμότητα* για την αξιολόγηση της ποιότητας της διεργασίας και των αποτελεσμάτων της παρούσας ποιοτικής μελέτης. Σύμφωνα με τους Lincoln και Guba (1985), τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για να εξασφαλίσουν την εμπιστευσιμότητα είναι: η «αξιοπιστία - φερεγγυότητα», η μεταβιβασιμότητα, η βασιμότητα και η επιβεβαιωσιμότητα.

Αναλυτικότερα, η «αξιοπιστία - φερεγγυότητα» αναφέρεται στην εμπιστοσύνη για την αλήθεια των δεδομένων⁹. Όσον αφορά στην «αξιοπιστία - φερεγγυότητα», η εκτεταμένη σχέση της ερευνήτριας με τον υπό μελέτη πληθυσμό εξασφαλίστηκε μέσα από την 8χρονη εργασιακή εμπειρία της στην εκπαίδευση της ευάλωτης κοινωνικά ομάδας των Ρομά. Επίσης, πριν τη διεξαγωγή της έρευνας, η ερευνήτρια αφιέρωσε χρόνο μέσα στο περιβάλλον μελέτης, προκειμένου να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη αυτών που θα μελετήσει. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο χώρο κατοικίας των Ρομά (παλαιός και νέος οικισμός Σοφάδων Καρδίτσας), σε ένα περιβάλλον οικείο για τους ίδιους, σε κατάλληλο χρόνο, όπου οι συμμετέχοντες δεν ήταν απασχολημένοι και δεν υπήρχαν άλλοι εξωτερικοί παράγοντες που δημιουργούσαν ένταση ή αποσπούσαν την προσοχή τους¹⁰. Ακόμη, έγινε χρήση κι ενός ημερολογίου καταγραφής προς αναλογισμό, στο οποίο η ερευνήτρια κατέγραφε προσωπικές εντυπώσεις, σκέψεις, ιδέες σε κάθε φάση της μελέτης. Ταυτόχρονα, γινόταν έλεγχος των δεδομένων, των εμπειριών και των συμπερασμάτων από τους συμμετέχοντες, τόσο κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, όσο και μετά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων για το αν τα κύρια σημεία, που αναφέρθηκαν στις συνεντεύξεις, έγιναν ορθώς κατανοητά από την ερευνήτρια. Έτσι, έγινε μία

⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005). *Εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης και της κατάρτισης: μια συμβολή ζωτικής σημασίας στην ευημερία και στην κοινωνική συνοχή στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες, 30-11-2005 COM(2005) 549 τελικό, έγγραφο διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_el.pdf

⁹ Χασσάνδρα, Μ., & Γούδας, Μ. (2003). Κριτήρια εγκυρότητας και αξιοπιστίας στην ποιοτική – ερμηνευτική έρευνα. *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος*, 2, 31-48.

¹⁰ Εξωτερική αξιοπιστία (LeCompte & Goetz, 1982).

σύνοψη των κύριων σημείων που αναφέρθηκαν και ζητήθηκε η γνώμη των συμμετεχόντων. Σε περίπτωση ασυμφωνίας επαναλαμβάνονταν οι συγκεκριμένες ερωτήσεις και ζητούνταν διευκρινίσεις. Ειδικότερα, μετά την απομαγνητοφώνηση κάθε συνέντευξης, τα γραπτά κείμενα δόθηκαν και πάλι στους συμμετέχοντες με σκοπό να διαβαστούν και να πιστοποιήσουν ότι πράγματι αυτά είπαν και ότι συνεχίζουν να συμφωνούν με τα λεγόμενά τους.

Παράλληλα, η *μεταβιβασιμότητα* αναφέρεται στο βαθμό στον οποίο τα ευρήματα από την έρευνα μπορούν να μεταφερθούν και σε άλλα πλαίσια ή ομάδες. Έγινε με τη λεπτομερή περιγραφή της όλης πορείας διεξαγωγής της έρευνας, έτσι ώστε να καθίσταται δυνατό σε κάθε ενδιαφερόμενο αναγνώστη να καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα για το αν τα στοιχεία αυτά θα του φανούν χρήσιμα. Η *βασιμότητα* αναφέρεται στην αναζήτηση στοιχείων ή μέσων για να εξεταστούν τυχόν παράγοντες αστάθειας ή / και φαινομενικών ή σχεδιασμένων επιρροών – μεταβολών. Σχετικά με τη *βασιμότητα* κρατήθηκαν και είναι διαθέσιμες: (α) μεθοδολογικές σημειώσεις (δειγματοληψίας, ερωτήσεων των συνεντεύξεων, πιλοτικής έρευνας) και (β) σημειώσεις εμπιστευσιμότητας. Η *επιβεβαιωσιμότητα* αναφέρεται στην αντικειμενικότητα ή ουδετερότητα των δεδομένων έτσι ώστε να υπάρχει συμφωνία ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα ανεξάρτητα άτομα για την ορθότητα ή το νόημα των δεδομένων. Για την *επιβεβαιωσιμότητα* είναι διαθέσιμα: (α) κείμενα και κασέτες συνεντεύξεων, σημειώσεις ερευνήτριας (από συνεντεύξεις), (β) περιλήψεις κειμένων συνεντεύξεων, κατηγορίες και κατάλογος θεμάτων κωδικοποίησης (θεματικής ανάλυσης) και (γ) οργάνωση και ιεράρχηση κατηγοριών, εξήγηση εννοιών, αποτελέσματα, συμπεράσματα και εξήγηση δομής αυτών (αρχεία για έλεγχο από έναν εξωτερικό ειδικό, ο οποίος θα εξετάσει την ύπαρξη πιθανών σημείων προκατάληψης από την πλευρά της ερευνήτριας στην ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων)¹¹.

Ανάλυση και επεξεργασία δεδομένων

Για την οργάνωση του περιεχομένου και την κατηγοριοποίηση των λεκτικών δεδομένων, που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, χρησιμοποιήθηκε το πακέτο Qualitative Software Package NVivo 9.0.

¹¹ Εσωτερική αξιοπιστία (LeCompte & Goetz, 1982).

Το NVivo είναι ένα υπερσύγχρονο ισχυρό λογισμικό για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, με διαδεδομένη χρήση στη διεθνή ερευνητική κοινότητα. Πρόκειται για ένα σύνθετο υπολογιστικό περιβάλλον, που είναι σχεδιασμένο για να υποστηρίζει και να διευκολύνει τον ερευνητή στη διαχείριση, την επεξεργασία και την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων.

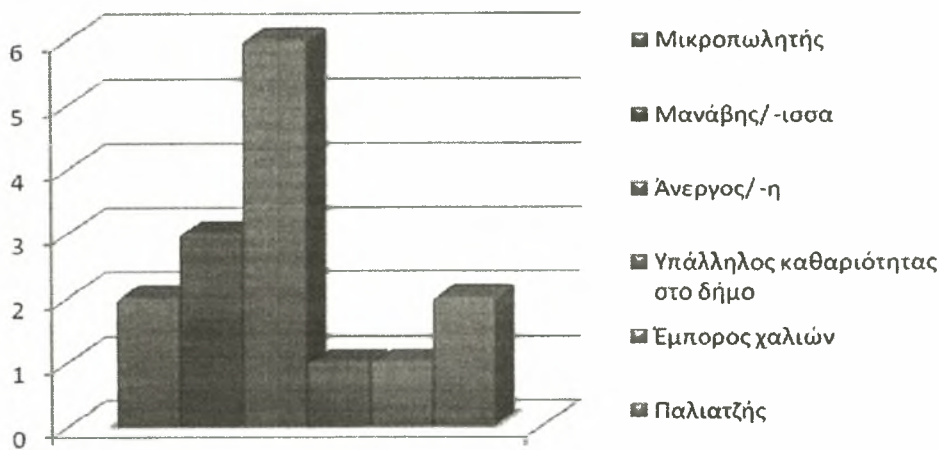
IV. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων

Στην έρευνα συμμετείχαν 15 Ρομά, εκ των οποίων 8 γυναίκες και 7 άνδρες. Όλοι ήταν ελληνικής καταγωγής, διέμεναν στους Σοφάδες Καρδίτσας και ήταν έγγαμοι. Ηλικιακά τα άτομα αυτά ήταν από 18 έως 36 ετών.

Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων, οι περισσότεροι (12 από τους 15, σε ποσοστό 80%) είχαν απολυτήριο δημοτικού, ενώ οι υπόλοιποι 3 (σε ποσοστό 20%) είχαν παρακολουθήσει έως την Ε' τάξη του δημοτικού σχολείου.

Σχετικά με την επαγγελματική κατάσταση των συμμετεχόντων, το παρακάτω γράφημα καταγράφει το επάγγελμα των Ρομά, που πήραν μέρος στην έρευνα. Σύμφωνα με αυτό, έξι από αυτούς δηλώνουν πως είναι άνεργοι/ες, ενώ οι υπόλοιποι είναι μανάβηδες, μικροπωλητές, παλιατζήδες ή υπάλληλοι καθαριότητας (Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Επάγγελμα των συμμετεχόντων

Ανάλυση ερωτήσεων συνέντευξης

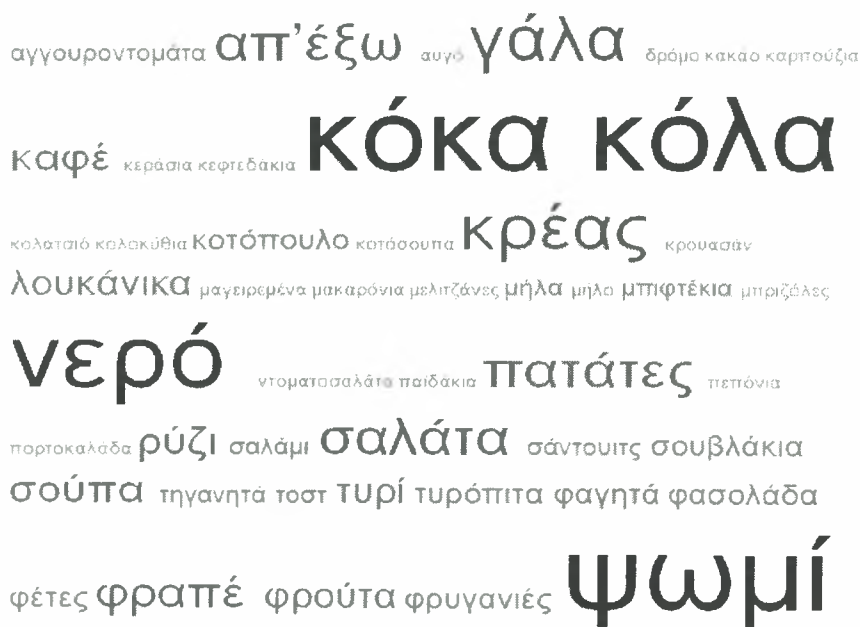
Σκοπός της εργασίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι να καταγράψει και να μελετήσει τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής, ως προς την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, των ενηλίκων Ρομά.

Ως προς τον άξονα της διατροφής, είναι βασικό να καταγραφούν οι απόψεις των Ρομά, τόσο για τις βλαβερές, όσο και για τις υγιεινές τροφές. Για το λόγο αυτό εξετάστηκαν οι διατροφικές συνήθειες των Ρομά, όπως καταγράφηκαν στις απαντήσεις τους στην πρώτη ερώτηση σχετικά με τη διατροφή «Τι τρως (κατά τη διάρκεια μιας μέρας);». Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν οι λέξεις που αναφέρονται περισσότερες φορές στις απαντήσεις του δείγματος.

Η ανάλυση αυτή έγινε με τη χρήση του Word Frequency query του NVivo. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η Tag cloud προεπισκόπηση. Στην απεικόνιση αυτή εμφανίζονται με αλφαβητική σειρά σε διάφορα μεγέθη γραμματοσειρών οι λέξεις που αναφέρονται στο κείμενο. Όσο μεγαλύτερες είναι οι γραμματοσειρές, τόσο μεγαλύτερη είναι η συχνότητα αναφοράς της λέξης (Εικόνα 2).

Αναλυτικά για τη διατροφή

1) Τι τρώς (κατά τη διάρκεια μιας μέρας);

Εικόνα 2: Διατροφικές συνήθειες των συμμετεχόντων

Από τις απαντήσεις παρατηρείται, λοιπόν, ότι οι Ρομά καταναλώνουν καθημερινά κόκα κόλα σε μεγάλο ποσοστό (10 στους 15). Το ψωμί (13 αναφορές), το

νερό (10 αναφορές), το γάλα (9 αναφορές), το κρέας (8 αναφορές), η σαλάτα (8 αναφορές) και οι πατάτες (6 αναφορές) είναι οι τροφές που συμπληρώνουν το καθημερινό τους διαιτολόγιο (Εικόνα 2). Επίσης, ένα ικανοποιητικό ποσοστό του δείγματος (5 στους 15, 33%) προτιμάει το έτοιμο φαγητό από έξω. Τέλος, ένας ανέφερε ότι χρησιμοποιεί το καλαμποκέλαιο «*το φτηνό λάδι στο μαγείρεμα, στο τηγάνι, στη σαλάτα, γιατί, το άλλο το ακριβό δεν το συνηθίσαμε και δεν μας αρέσει*». Σχετική αναφορά υπάρχει παραπάνω και στην έρευνα της Μωραΐτου (2010).

Οι Ρομά που συμμετείχαν στην έρευνα είναι άτομα με πολύ χαμηλό εισόδημα και επίπεδο μόρφωσης. Αυτό τους καθιστά επιρρεπείς σε σφάλματα στη διατροφή, όπως η συνήθειά τους να τρώνε έτοιμο φαγητό, αλλά και στην κατανάλωση τροφίμων που προωθούνται με συχνές διαφημίσεις, όπως η κόκα κόλα.

2) Πιστεύεις ότι η διατροφή είναι σημαντική για τον άνθρωπο; Γιατί;

Χαρακτηριστικές απαντήσεις στην ερώτηση είναι οι εξής: «*Σίγουρα είναι σημαντική, πρώτα για την υγεία.*», «*Είναι σημαντική στον άνθρωπο. Δεν ζεις νηστικός χωρίς νερό και φαγητό.*», «*Βέβαια είναι σημαντική και για εμάς και για τα παιδιά μας. Πρέπει να προσέχουμε τι τρώμε εμείς και τι τα ταΐζουμε.*», «*Είναι καλό το φαγητό γιατί αλλιώς δεν ζεις, θα πεθάνεις. Αν δεν τρως θα αρρωστήσεις, θα πας στο γιατρό και θα πάρεις φάρμακα.*».

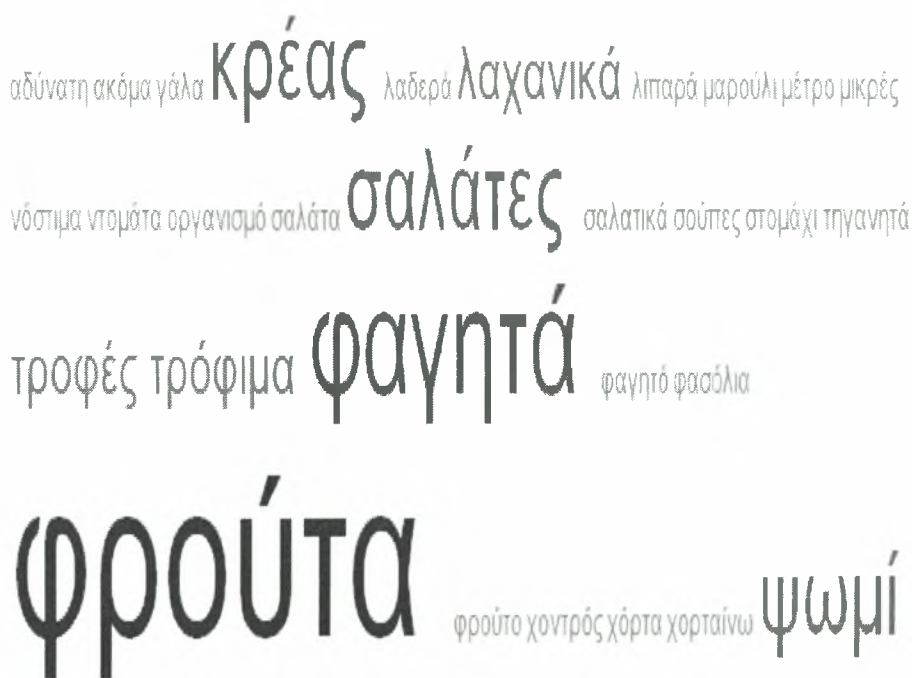
Συνοψίζοντας, στο σύνολό τους οι Ρομά αναγνωρίζουν τη σημασία της διατροφής για τον άνθρωπο. Πιο συγκεκριμένα, γνωρίζουν πως η διατροφή είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που τους κρατάει ζωντανούς, υγιείς και παραγωγικούς. Πολλές αναφορές γίνονται και στην ποιότητα της τροφής, που έχει καθοριστική σημασία.

3) Τι γνωρίζεις για την υγιεινή διατροφή;

Συμπληρωματική ερώτηση: Πιστεύεις ότι τρέφεσαι υγιεινά καθημερινά; Γιατί; Πώς;

Σε αυτή την ερώτηση η ανάλυση έγινε και πάλι με τη χρήση του Word Frequency query του NVivo με Tag cloud προεπισκόπηση. Έτσι, όσον αφορά στις υγιεινές τροφές (Εικόνα 3), οι απαντήσεις των Ρομά επικεντρώνονται στα φρούτα (6

αναφορές), τις σαλάτες (3 αναφορές), το κρέας (3 αναφορές), το ψωμί (3 αναφορές) και τα λαχανικά (3 αναφορές).

Εικόνα 3: Υγιεινές τροφές με συχνότερη αναφορά στους συμμετέχοντες

Από την ανάλυση προκύπτει πως οι Ρομά γνωρίζουν ποιες τροφές είναι υγιεινές κατατάσσοντας τα φρούτα, τις σαλάτες και τα λαχανικά στις πρώτες θέσεις. Παρόλα αυτά, οι τροφές αυτές δεν αποτελούν σημαντικό στοιχείο της καθημερινής τους διατροφής, σύμφωνα με όσα μελετήθηκαν παραπάνω. Αυτό μπορεί να οφείλεται στις τιμές των συγκεκριμένων τροφίμων, δεδομένου ότι οι Ρομά έχουν χαμηλό εισόδημα, αλλά και στο γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί καταπιάνονται μεγάλο διάστημα της ημέρας με χειρονακτικές εργασίες, οπότε την ώρα του γεύματος επιθυμούν κάτι που θα τους χορτάσει, όχι κάτι ελαφρύ και απαραίτητα υγιεινό.

Οι συμμετέχοντες διχάστηκαν στη συμπληρωματική ερώτηση. Οι μισοί πιστεύουν πως τρέφονται σωστά καταναλώνοντας καθημερινά ωφέλιμες τροφές και διατηρώντας το βάρος τους, ενώ οι υπόλοιποι πιστεύουν πως δεν προσέχουν τη διατροφή τους και έχουν αποκτήσει κακές διατροφικές συνήθειες.

4) Τι γνωρίζεις για τις βλαβερές τροφές;

Συμπληρωματική ερώτηση: Ποιες τροφές, κατά τη γνώμη σου, είναι βλαβερές;

Με βάση τις απαντήσεις τους (Εικόνα 4), ως βλαβερές τροφές, οι Ρομά αναφέρουν συχνότερα την κόκα κόλα (8 αναφορές), τα τηγανητά (7 αναφορές), το κρέας (5 αναφορές), τα γλυκά (4 αναφορές), τη σοκολάτα, τα αναψυκτικά και το γύρο. Επίσης, μεγάλο μέρος τους (6 στους 15, ποσοστό 40%) αναφέρεται και στο γεγονός ότι οι βλαβερές τροφές παχαίνουν και βλάπτουν την υγεία (σάκχαρο, καρδιά, χοληστερίνη).

αναψυκτικά αρρωσταίνουμε αιγά βλάπτουν γαριδάκι γλυκά
γύρος δηλητηρίαση δόντια έξω ζάχαρο ζημιά καρδιά καυτερά κιλά
κόκα κόλα κρέας
κρουασάν λαδερά λάδι λίπος λουκάνικα μπάρμυ νομίζω νόστιμα όσα
πατάτες παχαίνουν πιπέρι πίτσα
πολλά πονάει ποτά σαλάτα σάλτσες σάντουιτς σεμινάριο σοκολάτες
στηπικές στομάχι συνήθισα τηγανητά
τηγανητές τηγάνι τροφές τυρόπιτες υγεία φαγητά φουρνο
φουσκώνουν χαλάνε χαλασμένες χάμπουργκερ χοληστερίνη

Εικόνα 4: Βλαβερές τροφές με συχνότερη αναφορά στους συμμετέχοντες

Συμπερασματικά, όπως και με τις υγιεινές έτσι και με τις βλαβερές τροφές, οι Ρομά δείχνουν να γνωρίζουν σε ένα βαθμό τι πρέπει να αποφεύγουν και τι βλάπτει την υγεία τους. Κάνοντας, όμως, μια αναδρομή στις διατροφικές τους συνήθειες παρατηρείται ότι η κόκα κόλα, που οι ίδιοι κατέταξαν στην πρώτη θέση των βλαβερών τροφών, αποτελεί το κύριο στοιχείο της διατροφής τους. Το ίδιο συμβαίνει και με το κρέας, το οποίο καταναλώνουν σε μεγάλες ποσότητες καθημερινά. Διαφαίνεται, επομένως, ότι η ελλιπής εκπαίδευση, η άγνοια και η απουσία προγραμμάτων ενημέρωσης οδηγούν σε μία γενικευμένα λανθασμένη διατροφή, η οποία ενισχύεται από τις παραπλανητικές διαφημίσεις και τη συνήθεια για γρήγορες και εύκολες λύσεις διατροφής.

Αναλυτικά για την άσκηση

Ως προς τον άξονα της άσκησης, στο δεύτερο μέρος της συνέντευξης, έγινε προσπάθεια να καταγραφεί το μέρος των συμμετεχόντων που γυμνάζεται, με έμφαση στον τρόπο αλλά και στη συχνότητα με την οποία αυτό συμβαίνει.

1) Γυμνάζεσαι; Αν ναι, τι ακριβώς κάνεις; Αν όχι, μπορείς να περιγράψεις μια μέρα από την καθημερινότητά σου;

Θετικά στην ερώτηση απάντησαν μόνο οι 3 από τους 15 Ρομά, εκ των οποίων οι δύο άνδρες και μια γυναίκα. Αρνητικά απαντούν οι υπόλοιποι δώδεκα, επτά γυναίκες και πέντε άνδρες. Οι περισσότεροι αναφέρουν πως δεν ευκαιρούν γιατί εργάζονται όλη την ημέρα ή γιατί ασχολούνται με τη φροντίδα της οικογένειας και του σπιτιού. Θα πρέπει, όμως, σε αυτό το σημείο να τονιστεί ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι συμμετέχοντες ασχολούνται με χειρονακτικές εργασίες, οι οποίες καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους. Αν και δηλώνουν ότι δεν αθλούνται, τέτοιου είδους επίπονες εργασίες εκγυμνάζουν το σώμα και ίσως σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να στραφεί η ενημέρωσή τους. Στο γεγονός δηλαδή ότι σωματική άσκηση δεν γίνεται μόνο σε ένα γήπεδο ή γυμναστήριο, αλλά και μέσα από την καθημερινή δραστηριότητα.

Συμπερασματικά, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δε γυμνάζεται μέσω ενός αθλήματος αν και έχει παρακολουθήσει το πρόγραμμα γλωσσικής εκπαίδευσης, που περιλαμβάνει και ενότητες για την διατροφή και την άσκηση. Παρόλα αυτά, η φύση της εργασίας τους και η γενικότερη καθημερινή τους δραστηριότητα θέτει σημαντικά το σώμα σε λειτουργία. Επομένως, ο στόχος της ενότητας της άσκησης σε μελλοντικά μαθήματα θα πρέπει να είναι η ουσιαστική ενημέρωσή τους σχετικά με τις πολλαπλές εφαρμογές της. Ίσως, μάλιστα, θα πρέπει να ενημερωθούν για το πως μπορούν να καταπονούν το σώμα τους λιγότερο, κατά τη διάρκεια της εργασίας, για παράδειγμα με τη σωστή στάση του σώματος, ώστε να αποφεύγονται οι τραυματισμοί άλλα και να μειώνεται η αίσθηση της κόπωσης.

2) Πιστεύεις ότι σε βοηθάει η άσκηση; Πού; Με ποιο τρόπο;

Το μεγαλύτερο ποσοστό (12 στους 15, 80%) δηλώνει πως η άσκηση βοηθάει το σώμα τους και την υγεία. Ενδεικτικά ανέφεραν: «Ξέρω ότι κάνει καλό στην υγεία μου.», «Βοηθάει να έχεις ωραίο σώμα.», «Σίγουρα βοηθάει. Στο σώμα.». Οι υπόλοιποι τρεις δεν γνώριζαν αν και σε τι βοηθάει η άσκηση. Κατά συνέπεια, οι Ρομά παρακολούθησαν μαθήματα σχετικά με την άσκηση και φαίνεται πως οι περισσότεροι κατάλαβαν τη σημαντικότητα της γυμναστικής, κυρίως, σε θεωρητικό επίπεδο όπως προκύπτει από την έρευνα των απαντήσεων στην πρώτη ερώτηση σχετικά με την άσκηση. Ωστόσο, θα έπρεπε να μπορούν να εκφράσουν καλύτερα τα οφέλη της άσκησης και με χρήση παραδειγμάτων, κάτι που σημαίνει πως μελλοντικά θα πρέπει να τονιστεί και σε πρακτικό επίπεδο η σημασία της γυμναστικής για τον άνθρωπο.

3) Γυμνάζεσαι τακτικά;

Διευκρινιστικές ερωτήσεις: Τι ακριβώς κάνεις; Πόσες φορές/ώρες την εβδομάδα; Πιστεύεις ότι σε βοηθάει; Πού;

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μόνο οι τρεις από τους δεκαπέντε Ρομά γυμνάζονται. Συγκεκριμένα, η Μαρία Χ. δήλωσε πως «Περπατάω λίγο. Όταν έχω όρεξη. Όχι κάθε μέρα 2-3 φορές την εβδομάδα. Η γυμναστική βοηθάει να μην πάρω κιλά», ο Ανδρέας Γ. «3 φορές την εβδομάδα πάω στο γήπεδο για προπόνηση γιατί παίζω στην ομάδα ποδοσφαίρου. Κρατάει περίπου 2 ώρες. Είμαι πάντα σε φόρμα.», ενώ ο Βαλάντης Γκ. «Συνήθως την Κυριακή πάω στο γήπεδο και τρέχω για καμιά ώρα. Όταν βρέχει δεν πάω.».

Αναλυτικά για τη χρησιμότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

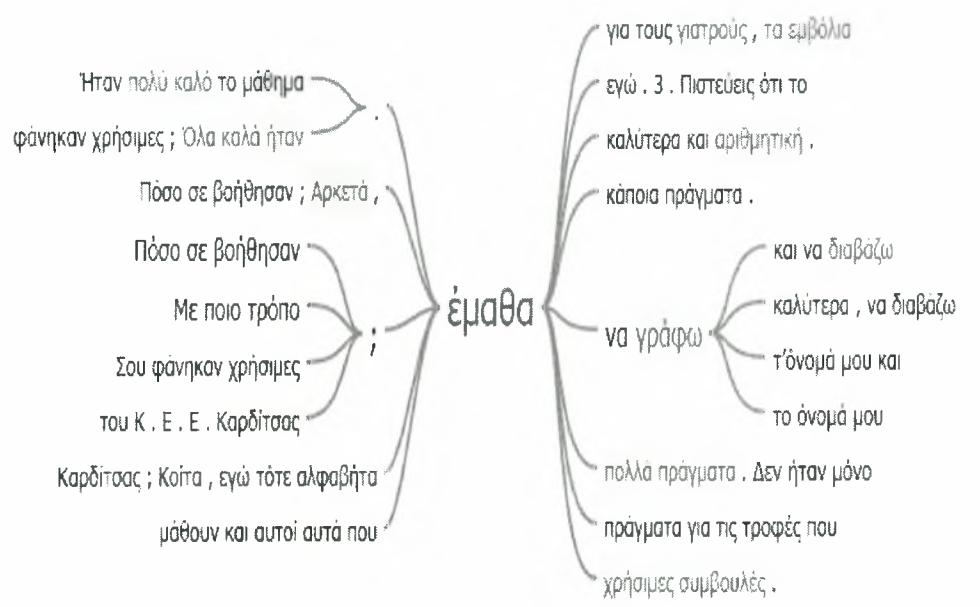
Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της συνέντευξης οι Ρομά καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικά με τα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης που παρακολούθησαν.

1) Ποια είναι η γνώμη σου για τις ενότητες της άσκησης και της υγιεινής διατροφής, που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης που παρακολούθησες μέσω του Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας;

Διευκρινιστικές ερωτήσεις: Σου φάνηκαν χρήσιμες; Πόσο σε βοήθησαν; Με ποιο τρόπο; Μπορείς να περιγράψεις τις αλλαγές που νιώθεις ότι υπάρχουν στη

διατροφή και στην άσκηση μετά την παρακολούθηση των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης; Υπήρχε κάτι που σε δυσκόλεψε κατά την παρακολούθηση των συγκεκριμένων ενοτήτων;

Αναφορικά με τη χρησιμότητα του προγράμματος διερευνήθηκαν οι δύο διευκρινιστικές ερωτήσεις, «Σου φάνηκαν χρήσιμες;» και «Πόσο σε βοήθησαν;». Με την επιλογή text search του NVivo έγινε αναζήτηση της λέξης «έμαθα». Το αποτέλεσμα εμφανίζεται στην εικόνα που ακολουθεί με την προεπισκόπηση word tree (Εικόνα 5).

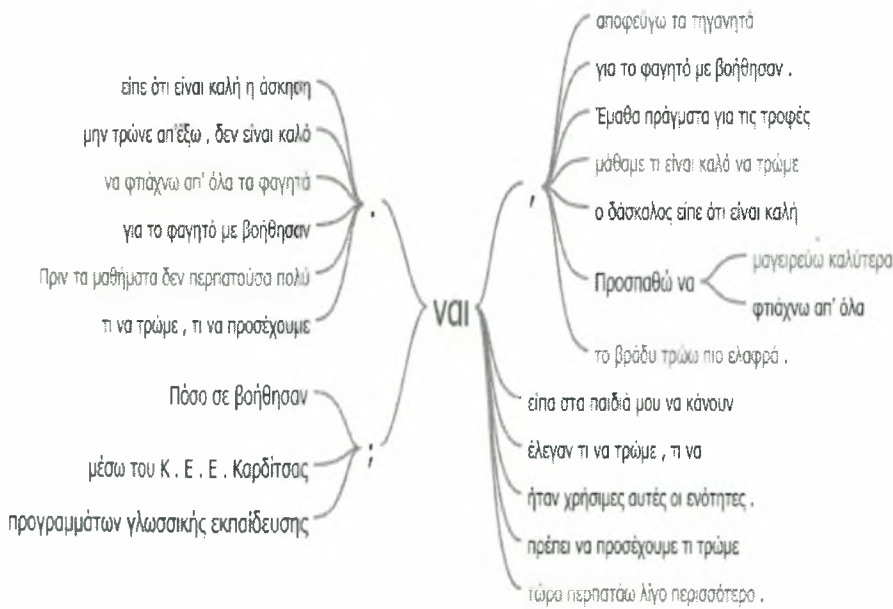
Εικόνα 5: Αποτελέσματα χρησιμότητας προγράμματος

Συμπερασματικά, στο σύνολό τους οι Ρομά θεωρούν πως τα μαθήματα ήταν πολύ καλά και τους βοήθησαν αρκετά. Συγκεκριμένα, αναφέρουν πως έμαθαν να γράφουν, να διαβάζουν, χρήσιμες συμβουλές -όχι μόνο για τη διατροφή- αλλά και την υγεία και αριθμητική (Εικόνα 5). Ενδεικτικά, κάποιες απαντήσεις τους ήταν: «*Η αριθμητική με βοήθησε πιο πολύ απ' όλα στη δουλειά μου, να λογαριάζω, να δίνω σωστά τα ρέστα, να μην με κλέβουν στο παζάρι.*», «*Για το φαγητό με βοήθησαν. Το βράδυ τρώω πιο ελαφρά.*», «*Εγώ πήγα για να πάρω το χαρτί του Δημοτικού και το πήρα με λίγη βοήθεια από το δάσκαλο.*», «*Έμαθα να γράφω καλύτερα, να διαβάζω κάπως καλά, να μη συλλαβίζω.*».

Η ανάλυση σχετικά με τη χρησιμότητα βοηθάει στην εξαγωγή των κυριότερων πλεονεκτημάτων του προγράμματος που παρακολούθησαν οι Ρομά. Έτσι, όλοι τόνισαν πως τα μαθήματα τους βοήθησαν να μάθουν να γράφουν, να διαβάζουν και να υπολογίζουν. Επιπλέον, μεγάλο μέρος αυτών δηλώνει πως ενημερώθηκε για θέματα υγείας (*«Έμαθα για τους γιατρούς, τα εμβόλια, την καρδιά, να ζυγίζομαστε, μας είπαν για τη χοληστερίνη.»*), διατροφής και άσκησης. Χαρακτηριστικό είναι πως και οι δεκαπέντε θα πρότειναν και σε άλλους να παρακολουθήσουν παρόμοια σεμινάρια και μαθήματα.

Οι απόψεις των ενήλικων εκπαιδευόμενων Ρομά, για το εάν τα προγράμματα που παρακολούθησαν, τους βοήθησαν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους, ως προς την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, ερευνώνται μέσω της διευκρινιστικής ερώτησης: *«Μπορείς να περιγράψεις τις αλλαγές που νιώθεις ότι υπάρχουν στη διατροφή και στην άσκηση μετά την παρακολούθηση των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης?»*.

Συγκεκριμένα, μέσω της ανάλυσης περιεχομένου των απαντήσεων των ερωτηθέντων θετικά σε αυτή την ερώτηση εκφράστηκαν οι 8 στους 15 (ποσοστό 53%), δηλώνοντας πως τώρα προσέχουν περισσότερο τι τρώνε και τον τρόπο που θα το μαγειρέψουν (*«Αποφεύγω τα τηγανητά.»*, *«Το βράδυ τρώω πιο ελαφρά.»*) και πως προσπαθούν να ασκούνται περισσότερο από παλιά (Εικόνα 6). Να σημειωθεί πως σε μια περίπτωση αλλαγή σημειώθηκε μόνο ως προς την άσκηση (*«Όπως έτρωγα τότε, τρώω και τώρα. Τώρα περπατάω περισσότερο με τις φίλες μου.»*).

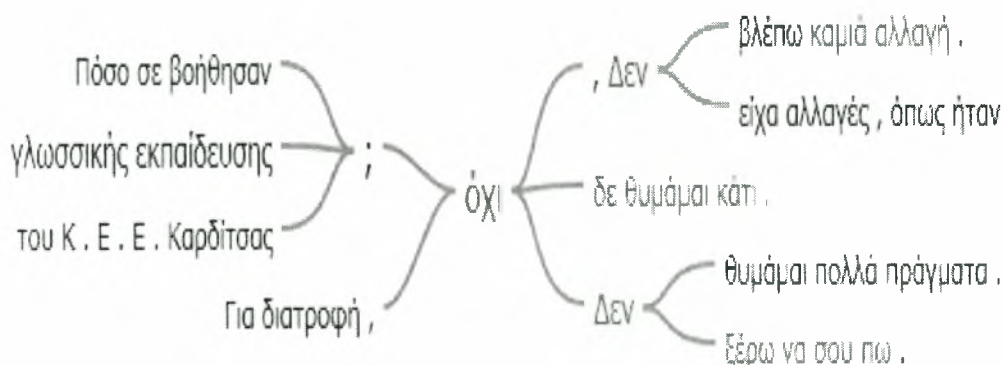

Εικόνα 6: Δηλώσεις Ρομά που παρατήρησαν αλλαγές

Βάσει των παραπάνω αποτελεσμάτων, τα ζητήματα αυτά δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν πλήρως, καθώς οι συμμετέχοντες είναι, σχεδόν, χωρισμένοι στη μέση με βάση τις απαντήσεις τους για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, μετά το πέρας του προγράμματος.

Να σημειωθεί εδώ ότι, από τους οχτώ συμμετέχοντες στην έρευνα, που δήλωσαν πως παρατήρησαν αλλαγή στη ζωή τους, έξι είναι γυναίκες και δυο άνδρες. Διαφαίνεται, λοιπόν, πως το φύλο επηρεάζει την άσκηση και την υγιεινή διατροφή και συγκεκριμένα παρατηρείται πως οι γυναίκες, σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από τους άνδρες, προσπαθούν να ενσωματώσουν στην καθημερινότητά τους όσα διδάχθηκαν. Ίσως βέβαια προς αυτή τη κατεύθυνση να οδηγεί το γεγονός ότι οι γυναίκες, με βάση τα λεγόμενά τους, κυρίως ασχολούνται με τη μαγειρική στο σπίτι, αλλά κάνουν και λιγότερο επίπονες δουλειές από τους άνδρες, οπότε έχουν το χρόνο και τη διάθεση να εισάγουν στη καθημερινότητά τους και κάποια μορφή άσκησης.

Όσο για τα μειονεκτήματα, οι περισσότεροι δηλώνουν πως ο κύκλος των μαθημάτων είχε μικρή διάρκεια *επισημαίνοντας ότι: «Έπρεπε να είναι περισσότερο καιρό τα μαθήματα. Ήταν λίγο.»*, *«Το πρόγραμμα ήταν σύντομο, έπρεπε να είναι περισσότερες ώρες.»* και πως έπρεπε να διδαχθούν περισσότερα πράγματα. Πολλοί εξ αυτών (7 στους 15) παραπονέθηκαν για την έλλειψη βιβλίων, κάτι που δυσκόλεψε τη διαδικασία της διδασκαλίας. Μέσω της ανάλυσης περιεχομένου των απαντήσεων των ερωτηθέντων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι 7 απ'τους 15 (ποσοστό 47%) δεν παρατηρούν αλλαγές στην καθημερινότητα και στην ποιότητα της ζωής τους μετά την παρακολούθηση του προγράμματος (Εικόνα 7). Επίσης, τονίζουν πως αν είχαν βιβλία θα μπορούσαν να διαβάζουν έως σήμερα, ώστε να μη ξεχάσουν, μετά από καιρό, όσα έμαθαν, κάτι που ισχυρίζονται σχεδόν οι μισοί. Χαρακτηριστικά σημειώνουν ότι: *«Δεν θυμάμαι και πολλά, πέρασαν χρόνια.»*, *«Δεν θυμάμαι πολλά πράγματα. Πριν χρόνια κάναμε τα μαθήματα.»*, *«Δεν βλέπω καμιά αλλαγή.»*, *«Για διατροφή, δε θυμάμαι κάτι.»*.

Εικόνα 7: Δηλώσεις Ρομά που δεν παρατήρησαν αλλαγές

Τέλος, κάποιοι αναφέρουν πως είχαν πρόβλημα με το ωράριο των μαθημάτων λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων ή κούρασης από τη καθημερινή, πολύωρη εργασία. Ενδεικτικά απάντησαν ότι: «Θα ήθελα να ξαναγίνει, αλλά όχι κάθε μέρα. Ας ήταν 2 φορές την εβδομάδα.», «Με δυσκόλευε η ώρα τα απογεύματα γιατί τότε άνοιγα και το μανάβικο. Έπρεπε να γίνονται πιο βράδυ, να είμαι πιο ξεκούραστη.».

- 2) Υπάρχει κάτι άλλο που θα ήθελες να προτείνεις, σχετικά με τις ενότητες της άσκησης και της υγιεινής διατροφής των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσής σου (περιεχόμενο, εκπαιδευτικό υλικό, δραστηριότητες, τρόπος διεξαγωγής) και το θεωρείς σημαντικό;

Συμπληρωματική ερώτηση: Θα πρότεινες και σε άλλους να παρακολουθήσουν αντίστοιχα προγράμματα;

- 3) Πιστεύεις ότι το πρόγραμμα που παρακολούθησες σε έκανε να θέλεις να παρακολουθήσεις και άλλα προγράμματα;

Συμπληρωματική ερώτηση: Θέλεις να συνεχίσεις να μαθαίνεις και άλλα πράγματα; Ποια είναι αυτά;

Οι ερωτήσεις 2 και 3 εξετάζονται μαζί καθώς αφορούν στις εκπαιδευτικές ανάγκες των Ρομά. Έπειτα από τη χρήση του Word Frequency query του NVivo, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης περιεχομένου των απαντήσεων τους (Εικόνα 8). Συγκεκριμένα, αναφέρονται οι λέξεις με τη μεγαλύτερη συχνότητα αναφοράς και οι οποίες υποδεικνύουν τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των Ρομά από αντίστοιχα προγράμματα.

Λέξη	Μήκος λέξης	Αριθμός εμφανίσεων	Σταθμισμένο ποσοστό (%)
βιβλία	6	7	5.65
αγγλικά	7	6	4.84
υπολογιστή	10	6	4.84
γιατρούς	8	5	4.03
καθαριότητα	11	4	3.23
άσκηση	6	3	2.42
δάσκαλο	7	3	2.42
προγράμματα	11	3	2.42
γλώσσα	6	2	1.61
κομπιούτερ	10	2	1.61
πίνακα	6	2	1.61
σεμινάρια	9	2	1.61
σχολείο	7	2	1.61
τετράδια	8	2	1.61
απολυτήριο	10	1	0.81
αριθμητική	10	1	0.81
βαρετό	6	1	0.81
βίντεο	6	1	0.81
γυμναστή	8	1	0.81
γυναικολόγους	13	1	0.81

Εικόνα 8: Εκπαιδευτικές ανάγκες των Ρομά

Ανακεφαλαιώνοντας, η ανάγκη ύπαρξης βιβλίων σημειώνεται από το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα, αναφέρουν πως θα ήταν σημαντικό να είχαν βιβλία για την καλύτερη κατανόηση του μαθήματος, αλλά και για τη χρήση τους και μετά το πέρας του προγράμματος. Ειδικότερα, τόνισαν ότι: *«Αν είχα βιβλία θα τα διάβαζα μέχρι σήμερα», «Έπρεπε να μας δώσουν και βιβλία να διαβάζουμε σπίτι μας.»*. Ακολουθούν τα αγγλικά και ο υπολογιστής που είναι η επικρατέστερη απάντηση στην ερώτηση που σχετίζεται με την επιθυμία τους να μάθουν κάτι καινούριο, όπως: *«Θέλω να μάθω υπολογιστή και μια γλώσσα, Αγγλικά καλύτερα», «Είναι καλό να μάθω και Αγγλικά για το εμπόριο»*. Τέλος, πολλοί επισημαίνουν την ανάγκη να βρεθούν δίπλα τους ειδικοί από κάθε χώρο για να τους ενημερώσουν σχετικά με σημαντικά θέματα (γιατροί σε θέματα υγείας, γυμναστές για την άσκηση κ.α.) και όχι μόνο ένας δάσκαλος που να τους ενημερώνει για τα πάντα.

Σχετικά με τους λόγους, που οδήγησαν τους Ρομά να παρακολουθήσουν τα μαθήματα του προγράμματος, από τις απαντήσεις τους διαφαίνεται η ανάγκη να μορφωθούν και να πάρουν το απολυτήριο Δημοτικού, να μάθουν γραφή και ανάγνωση, αλλά και χρήσιμες συμβουλές σε τομείς όπως η υγεία, η διατροφή, η άσκηση και η καθαριότητα. Με αυτόν τον τρόπο, πιστεύουν ότι θα βελτιώσουν την καθημερινότητα και την ποιότητα ζωής των ίδιων και των οικογενειών τους.

Αναφορικά με τις συμπληρωματικές ερωτήσεις, το σύνολό τους απάντησε θετικά και στις δύο, γεγονός που καταδεικνύει την ανάγκη των Ρομά να μορφωθούν και να μάθουν χρήσιμα πράγματα, αλλά και τη συνειδητοποίηση από μέρους τους της χρησιμότητας των προγραμμάτων, ώστε να τα προτείνουν ανεπιφύλαχτα και σε τρίτους.

V. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας, ήταν η καταγραφή και η μελέτη της ποιότητας ζωής των ενηλίκων Ρομά της περιοχής των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας, οι οποίοι παρακολούθησαν προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης στο Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας. Πιο συγκεκριμένα, τα χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν ήταν η άσκηση και η διατροφή. Έτσι, ερευνήθηκαν οι απόψεις των συμμετεχόντων πάνω στη χρησιμότητα των ενοτήτων - που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα που παρακολούθησαν - για την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, τα κύρια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά τους, οι απόψεις τους για την υγιεινή διατροφή και την αποτελεσματικότητα της άσκησης, οι λόγοι που τους οδήγησαν να παρακολουθήσουν τα συγκεκριμένα προγράμματα, καθώς και οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Στα κεφάλαια, που προηγήθηκαν, παρουσιάστηκε το θεωρητικό πλαίσιο, που αφορά στο αντικείμενο της έρευνας, ύστερα από συλλογή και παρουσίαση στοιχείων από τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία και ακολούθως, τα αποτελέσματα της έρευνας, που θα εξάγουν χρήσιμα συμπεράσματα και θα δώσουν απαντήσεις σχετικά με τον πρωταρχικό σκοπό της.

Αναφορικά με την ερευνητική πρακτική, η μεθοδολογία της έρευνας περιλαμβάνει μια σειρά ερευνητικών εργαλείων, ποσοτικών και ποιοτικών. Οι βασικές διαφορές τους σχετίζονται με το είδος των πληροφοριών και τον τρόπο που αυτές συλλέγονται.

Η ποσοτική προσέγγιση (Quantitative Research) βρίσκει, κυρίως, εφαρμογή στις δειγματοληπτικές εμπειρικές έρευνες. Οι ποσοτικές μέθοδοι επικεντρώνονται σε αριθμητικά δεδομένα και σε στατιστικές συγκρίσεις και το πιο διαδεδομένο εργαλείο τους είναι το τυποποιημένο ερωτηματολόγιο. Από την άλλη πλευρά, στην ποιοτική προσέγγιση (Qualitative Research) έμφαση δίνεται στον τρόπο που ερμηνεύεται, βιώνεται και διαμορφώνεται το ερευνητικό φαινόμενο. Οι μέθοδοι της ποιοτικής έρευνας – ομάδες εστίασης, ατομικές συνεντεύξεις, τεχνικές παρατήρησης – δίνουν

απάντηση σε ερωτήσεις που αφορούν στο «πώς, γιατί, κάτω από ποιες συνθήκες, με ποιες επιπτώσεις».

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μεθοδολογία με ανάλυση περιεχομένου, διότι θεωρήθηκε καταλληλότερη αναφορικά με τη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων των καθημερινών συνηθειών των Ρομά. Η συγκεκριμένη μέθοδος, αναφέρεται, κυρίως, σε τεκμήρια γραπτής λεκτικής επικοινωνίας και στοχεύει στην «αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του φανερού περιεχομένου της επικοινωνίας γραπτού ή προφορικού λόγου», με τελική επιδίωξη την ερμηνεία (Berelson, 1952). Μέσω της μεθόδου αυτής, μελετήθηκαν οι απόψεις και η συμπεριφορά της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας ως προς την ποιότητα ζωής της, που σημαίνει εάν και με ποιο τρόπο το πρόγραμμα κινητοποίησε, ευαισθητοποίησε ή είχε επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής της, ως προς τις παραμέτρους της άσκησης και της υγιεινής διατροφής, μετά το πέρας της γλωσσικής εκπαίδευσης. Έτσι, διεξήχθησαν συνεντεύξεις, από τις οποίες θα εξαχθούν τα συμπεράσματα.

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο NVivo 9.0. Από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι, η πλειοψηφία των Ρομά, έκρινε ως πολύ καλά και χρήσιμα τα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης που παρακολούθησε στο Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας. Συγκεκριμένα, τόνισαν ότι τους βοήθησαν να γράφουν και να διαβάζουν και τους παρείχαν χρήσιμες συμβουλές για τη διατροφή, την άσκηση, την υγεία και την αριθμητική, αλλά θα ήθελαν περισσότερο. Εδώ καταγράφηκαν και οι απόψεις τους για τις βλαβερές και υγιεινές τροφές και προέκυψε ότι ως πρώτη βλαβερή τροφή θεωρούν την κόκα κόλα, παρόλο που την καταναλώνουν καθημερινά, δεύτερη τα τηγανητά και ακολουθούν το κρέας, τα γλυκά, τα αναψυκτικά και ο γύρος, ενώ ως υγιεινές τροφές, με τη συχνότερη αναφορά στο δείγμα, θεωρούνται πρώτα τα φρούτα και κατόπιν οι σαλάτες, το κρέας, το ψωμί και τα λαχανικά, χωρίς, όμως να τις περιλαμβάνουν στην καθημερινή τους διατροφή, ενώ το ψάρι φαίνεται να μην το προτιμούν ιδιαίτερα, κάτι που αναφέρεται και στην έρευνα της Μωραϊτου (2010). Διαφάνηκε ότι δεν ακολουθούν τις αρχές της Μεσογειακής Διατροφής, αυτό, όμως, απομένει να αποδειχθεί σε επόμενη έρευνα. Επίσης, ένα μεγάλο μέρος των ερωτηθέντων (6 στους 15) ανέφερε ότι η ανθυγιεινή διατροφή βλάπτει την υγεία, κάτι που επιβεβαιώνεται και ερευνητικά (Τζέτζης και συν. 2005). Στα αξιοσημείωτα της έρευνας είναι ότι ένα ικανοποιητικό ποσοστό (5

στους 15) προτιμά το έτοιμο φαγητό. Αναφορικά με την άσκηση, να τονιστεί ότι μόνο ένα μικρό μέρος των συμμετεχόντων ασκείται (3 στους 15), ενώ οι υπόλοιποι δηλώνουν πως δεν έχουν χρόνο λόγω επαγγελματικών, οικογενειακών και άλλων υποχρεώσεων.

Στα μειονεκτήματα των προγραμμάτων περιλαμβάνεται, κυρίως, η μικρή τους διάρκεια, καθώς και η έλλειψη βιβλίων, ενώ κάποιοι ανέφεραν ότι είχαν πρόβλημα με το ωράριο των μαθημάτων.

Σχετικά με τις απόψεις τους για το εάν τα προγράμματα τους βοήθησαν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους, ως προς την άσκηση και τη διατροφή, οι συμμετέχοντες είναι, σχεδόν, χωρισμένοι στη μέση, χωρίς να προκύπτει μια ξεκάθαρη εικόνα. Αναλυτικότερα, φαίνεται να υπερτερούν οριακά οι θετικές απαντήσεις, καθώς οι 7 απ'τους 15 απάντησαν ότι δεν παρατηρούν σχετικές αλλαγές, ενώ οι 8 απ'τους 15 είπαν ότι τώρα είναι περισσότερο προσεκτικοί από πριν. Εδώ να σημειωθεί ότι από τους 8 ερωτηθέντες, οι 6 ήταν γυναίκες και οι 2 άντρες, γεγονός που φανερώνει ότι οι απόψεις τους φαίνεται να διαφοροποιούνται με βάση το φύλο. Σε επόμενη ερώτηση, που έγινε, για τους λόγους που οδήγησαν τις γυναίκες να εφαρμόσουν τη νέα γνώση στην καθημερινότητά τους, οι περισσότερες (5 από τις 6) απάντησαν ότι οι ίδιες είναι περισσότερες ώρες στο σπίτι, ασχολούνται με το μέγλωμα των παιδιών και είναι αυτές που μαγειρεύουν. Επομένως, θέλουν να κάνουν πράξη ό,τι χρήσιμο έμαθαν στο σεμινάριο. Η στάση αυτή των γυναικών απομένει να διερευνηθεί σε μελλοντική έρευνα. Για τους κυριότερους λόγους, που ώθησαν τους Ρομά να παρακολουθήσουν τα προγράμματα αυτά, στις απαντήσεις τους δόθηκε έμφαση στην ενίσχυση του αλφαριθμητισμού τους, στην ανάγκη τους να μορφωθούν και να αποκτήσουν το απολυτήριο του Δημοτικού, αλλά και να μάθουν χρήσιμες συμβουλές και για άλλους τομείς όπως η υγεία, η διατροφή, άσκηση και η καθαριότητα. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορούσαν να βελτιώσουν τη δική τους καθημερινότητα και των παιδιών τους. Αναφορικά με τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες, υπερέχει η ανάγκη ύπαρξης βιβλίων, ακολουθούν τα Αγγλικά και ο Υπολογιστής, ενώ πολλοί τονίζουν την ανάγκη παρουσίας ειδικών επιστημόνων, στην περιοχή τους, με σκοπό να τους ενημερώσουν για βασικά θέματα της ποιότητας ζωής.

Κλείνοντας, θα πρέπει, εδώ, να γίνει αντιληπτό ότι το ενδιαφέρον τους για ποιότητα ζωής συνδέεται με τη διαδικασία της επιμόρφωσης και της κοινωνικής τους ανέλιξης και προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να στραφούν οι αρμόδιοι φορείς. Να

τονιστεί ότι η κουλτούρα τους είναι μέρος του ευρύτερου κοινωνικού ιστού και ότι η τσιγγάνικη κοινωνία και ψυχή είναι ανθρώπινη και έχει κι αυτή δικαίωμα σε ένα ποιοτικό βιοτικό επίπεδο.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση των απαντήσεων των Ρομά επέφερε αξιοσημείωτα συμπεράσματα σχετικά με μία σειρά από ερωτήματα, τα οποία κλήθηκε να διερευνήσει, αλλά και να απαντήσει η παρούσα εργασία.

Αναφορικά με τη χρησιμότητα των μαθημάτων, η μελέτη των απαντήσεων αποκάλυψε ένα σημαντικό πρόβλημα αναλφαβητισμού στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων ολοκλήρωσε μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (12 στους 15). Το κενό αυτό κλήθηκαν να καλύψουν, ως ένα βαθμό, τα μαθήματα που πραγματοποιήθηκαν. Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως το σύνολο των ερωτηθέντων βελτίωσε τις ικανότητές του στη γραφή, την ανάγνωση, αλλά και στον υπολογισμό αριθμητικών πράξεων. Οι ελλείψεις που διαπιστώθηκαν σε βιβλία, αποτέλεσαν τροχοπέδη προς αυτή την κατεύθυνση.

Η διερεύνηση, επίσης, των εκπαιδευτικών αναγκών των Ρομά υποδεικνύει την έμφαση που πρέπει να δοθεί στα εκπαιδευτικά μέσα (βιβλία και ηλεκτρονικοί υπολογιστές), αλλά και στην ανάγκη εισαγωγής της αγγλικής γλώσσας στα μαθήματα.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί, πως ένα ακόμα πρόβλημα που παρουσιάστηκε ήταν πως ο χρόνος μεταξύ της διενέργειας των συνεντεύξεων για τη λήψη των απαντήσεων και της παρακολούθησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων κυμαίνεται από 3 έως 5 χρόνια, γεγονός που δημιουργεί ένα σημαντικό σφάλμα ανάκλησης. Αυτό διαφαίνεται και στις απαντήσεις των εκπαιδευόμενων, όπου ένα σημαντικό μέρος δήλωσε πως αδυνατεί να δώσει σαφείς απαντήσεις, λόγω του μεγάλου χρονικού διαστήματος ανάμεσα στη διεξαγωγή των μαθημάτων και της συνέντευξης.

Ένας ακόμη περιορισμός είναι και ότι οι ερωτηθέντες προέρχονταν από την περιοχή των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας. Επομένως, η εικόνα που παρουσιάστηκε και μελετήθηκε δεν μπορεί να γενικευτεί για το σύνολο των Ρομά στον Ελλαδικό χώρο.

Αφού χαρτογραφήθηκε το κοινωνικό υπόβαθρο των ερωτηθέντων, αλλά

και οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες, πραγματοποιήθηκε η παρούσα μελέτη. Αρχικά, μελετήθηκαν οι αντιλήψεις των Ρομά για την υγιεινή διατροφή και την άσκηση και καταγράφηκαν οι διατροφικές τους συνήθειες και η συχνότητα της άσκησης. Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν οι απόψεις των εκπαιδευόμενων για το εάν βελτίωσαν ή όχι την ποιότητα ζωής ως προς τις παραμέτρους αυτές και προέκυψε μια οριακή πλειοψηφία. Κι αυτό, διότι με βάση τις απαντήσεις τους διαφάνηκε ότι οι 8 απ'τους 15 υποστήριζαν πως τα μαθήματα επέδρασαν θετικά, τόσο στη διατροφή τους, όσο και στη συχνότητα της άσκησής τους, ενώ οι υπόλοιποι 7 δήλωσαν πως δεν παρατήρησαν αλλαγές. Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι οι συμμετέχοντες διχάστηκαν, οπότε δεν μπορούν να προκύψουν ασφαλή συμπεράσματα. Είναι σημαντικό, πάντως, να τονιστεί ότι από την ομάδα των 8 ατόμων, οι 6 είναι γυναίκες. Άρα, παρατηρείται μία διαφοροποίηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων ως προς το φύλο, με τις γυναίκες να βελτιώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό την ποιότητα της ζωής τους. Επομένως, το φύλο αναγνωρίζεται σαν παράγοντας επιρροής, τόσο στην άσκηση, όσο και στη διατροφή. Ένα χρήσιμο ερώτημα, που θέτει η παρούσα εργασία και αξίζει να διερευνηθεί σε μια επόμενη, είναι οι λόγοι που οδήγησαν τις γυναίκες στο να βελτιώσουν σημαντικά την ποιότητα ζωής τους σε σχέση με τους άντρες. Είναι πάντως ανησυχητικό το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (10 στους 15) υιοθετεί ανθυγιεινές διατροφικές συμπεριφορές (π.χ. η καθημερινή κατανάλωση κόκα κόλας), καθώς και υποκινητικό τρόπο ζωής, που δείχνει την περιορισμένη και αποσπασματική διατροφική ενημέρωσή τους και την ελλιπή αγωγή υγείας τους. Αυτή η διαπίστωση οφείλει να εξακριβωθεί σε επόμενη έρευνα με μεγαλύτερο δείγμα, ώστε να γίνουν, κατόπιν, οι αναγκαίες διορθωτικές παρεμβάσεις.

Το ηλικιακό εύρος των ερωτηθέντων, που κυμαινόταν από 18 έως 36 έτη, χαρακτηρίζεται ως αρκετά περιορισμένο, καθώς τα αποτελέσματα δεν αφορούν μικρότερες ή μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες.

Συμπερασματικά, πρέπει να τονιστεί η σημαντικότητα των συγκεκριμένων μαθημάτων στην ποιοτική βελτίωση της ζωής των Ρομά σχετικά με την άσκηση και τη διατροφή, καθώς επίσης και η προσέγγιση και διερεύνηση ευρύτερων ομάδων, πέραν του ηλικιακού και τοπικού εύρους, που ασχολήθηκε η παρούσα εργασία. Αυτό θα βοηθήσει στην εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων, που αφορούν κρίσιμες πτυχές της ζωής του ανθρώπου, όπως αυτή της διατροφής και της άσκησης. Ωστόσο, όλοι οι συμμετέχοντες ήταν έγγαμοι και είναι γνωστό ότι το οικογενειακό περιβάλλον

έχει πρωταρχικό ρόλο στις συνήθειες των παιδιών. Όπως, άλλωστε, έδειξαν και παλαιότερες έρευνες, το περιβάλλον επηρεάζει, τόσο την ενασχόληση του ατόμου με τη φυσική δραστηριότητα, όσο και τις συμπεριφορές κατανάλωσης. Επειδή η πρόληψη είναι πάντα καλύτερη από την καταστολή, προτείνεται κινητοποίηση των αρμόδιων φορέων με στόχο την υλοποίηση επιμορφωτικών δράσεων και παρεμβατικών προγραμμάτων, προκειμένου να ευαισθητοποιήσουν και να πληροφορήσουν σωστά τους Ρομά για τον υγιεινό και δραστήριο τρόπο ζωής. Εάν ενημερωθούν ορθά οι γονείς Ρομά σχετικά με την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, θα αποτελέσουν υγιή πρότυπα για τα παιδιά τους. Πρέπει, ακόμη, να υπογραμμιστεί η καθολική επιθυμία τους για αντίστοιχα μαθήματα στο μέλλον με την παράλληλη προτροπή συμμετοχής και σε άλλους, γεγονός που δηλώνει πως η παρούσα εργασία άφησε γόνιμο έδαφος για αντίστοιχες μελέτες που θα ακολουθήσουν. Τέλος, έγινε φανερό ότι υπάρχει πολύ μεγάλη ανάγκη, γενικότερα, για προαγωγή και αγωγή υγείας, για πρόληψη και συμβουλευτική σε όλους τους τομείς της υγείας. Περαιτέρω έρευνα, λοιπόν, θα μπορούσε να δώσει περισσότερες πληροφορίες για τον τρόπο και τις συνθήκες ζωής της φυλής των Ρομά.

Συνοψίζοντας, η μελέτη αυτή έδωσε απάντηση σε σημαντικά ζητήματα που αφορούν στη διατροφή και την άσκηση των Ρομά, γέννησε με τη σειρά της, όμως, επιπλέον ερωτήματα που καλούνται να απαντήσουν μελλοντικές μελέτες. Μια αναλυτική ποσοτική ανάλυση μπορεί να αλληλοσυμπληρώσει την παρούσα ποιοτική ανάλυση και να την επεκτείνει ως προς το μέγεθος των συμμετεχόντων, αλλά και ως προς το τοπικό εύρος. Είναι γεγονός, επίσης, ότι η έρευνα ασχολήθηκε μόνο με ενηλίκους. Με δεδομένο ότι οι διατροφικές συνήθειες των ενηλίκων μεταβιβάζονται εύκολα στα παιδιά, είναι απαραίτητο να ερευνηθεί η σχέση των παιδιών, τόσο με τη διατροφή, όσο και με την άσκηση. Είναι χρήσιμο, ακόμη, να γίνει μελέτη των αποτελεσμάτων της εργασίας που αφορούν στις κακές διατροφικές συνήθειες των Ρομά. Ειδικότερα, εντοπίστηκε μία γενικευμένη υπερβολική κατανάλωση της κόκα κόλα, παρότι δήλωσαν ότι γνωρίζουν τη βλαβερή επίδρασή της στην υγεία. Είναι πολύ σημαντικό να διερευνηθούν οι λόγοι που οδήγησαν μία μεγάλη μερίδα του πληθυσμού σε αυτή τη συνήθεια, καθώς επίσης και τα ερεθίσματα, όπως παραδείγματος χάριν οι διαφημίσεις, που διατηρούν την κατανάλωσή της σε υψηλά επίπεδα.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμιστεί η καθολική επιθυμία για αντίστοιχα μαθήματα στο μέλλον με την παράλληλη προτροπή συμμετοχής και σε άλλους, γεγονός που δηλώνει πως η παρούσα εργασία άφησε γόνιμο έδαφος για αντίστοιχες μελέτες που θα ακολουθήσουν.

VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αζιζι-Καλαντζή, Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α. & Βλάχου, Α. (1998). *Προκαταλήψεις και στερεότυπα. Δημιουργία και αντιμετώπιση*. ΥΠΕΠΘ, Γεν.Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Αθήνα.
- Aittasalo, M., Miilunpalo, S. & Suni, J. (2003). The effectiveness of physical activity counselling in a work-site setting. A randomized controlled trial. *Patient Education Counseling*, 55, 193-202.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison- Wesley.
- Andrews, F. & Whitney, S.B. (1974). *Social Indicators of Well-being: Americans' Perceptions of Life Quality*. New York: Plenum Press.
- Αριστοτέλης (2000). *Ηθικά Νικομάχεια*. Αθήνα: Σπουδή.
- Αυγερινός, Α., Στάθη, Α., Almond, L. & Κιουμουρτζόγλου, Ε. (2002). Τρόπος Ζωής και Φυσική Δραστηριότητα Ελλήνων Μαθητών. *Φυσική Δραστηριότητα και Ποιότητα Ζωής, Ηλεκτρονικό Περιοδικό*, 3, 18-30.
- Baker, D., Mead, N., & Campbell, S. (2002). Inequalities in morbidity and consulting behavior for socially vulnerable groups. *British Journal of General Practice*, 52, 124-130.
- Βασιλειάδου, Μ. (2000). *Ανάλυση δεδομένων της έρευνας. Ο ρόλος της τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Εκπαίδευση των Τσιγγάνων*. Αθήνα: ΓΓΛΕ.
- Βασιλειάδου, Μ., & Παυλή – Κορρέ, Μ. (1996). *Όποιος ξέρει πολλά, πολλά τραβάει*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ /Γ.Γ.Λ.Ε.
- Βεργίδης, Δ. (1995). *Υποεκπαίδευση. Κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις*. Δ Βεργίδης & Ύψιλον/ βιβλία. Αθήνα.

- Βεργίδης, Δ. (2003). Σχεδιασμός προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Στο Δ. Βεργίδης (Επιμ.), *Εκπαίδευση ενηλίκων: συμβολή στην εξειδίκευση στελεχών και εκπαιδευτών*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 92-122.
- Βεργίδης, Δ. & Πρόκου, Ε. (2005). *Σχεδιασμός, Διοίκηση και Αξιολόγηση Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Τόμος Α. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. An important early book on content analysis where the rationale and the steps for using the method are described. Also contains a bibliography of studies through 1950 which used content analysis. New York: Hafner Publishing Company.
- Berrigan, D., Dodd, K., Troiano, R., Krebs – Smith, R.M. & Barbash, R.B. (2003). Patterns of health behavior in US adults. *Preventive Medicine*, 36, 615-623.
- Βερυκόκου, Μ. (2011). *Εκτίμηση των διατροφικών συνηθειών και της διατροφικής κατάστασης των μειονοτικών ομάδων Δυτικής Αττικής*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Θεσσαλονίκη.
- Birch, L.L. & Fisher, J.O. (1998). Development of eating behaviours among children and adolescents. *Pediatrics*, 101, 539-549.
- Blumenthal, S. & Hendi, J. (2002). A Public Health Approach to Decreasing Obesity. *Journal of the American Medical Association*, 288, 2178.
- Bowling, A. (1997). *Measuring health: a review of quality of life measurement scales*. UK: Open University Press.
- Burghardt, J.A., Devaney, B.L. & Gordon, A.R. (1995). The school nutrition dietary assessment study: Summary and discussion. *American Journal of Clinical Nutrition*, 61, 252-257.

- Γ.Γ.Ε.Ε. (2004). 1^ο Πλαίσιο λειτουργίας των Κ.Ε.Ε. Αθήνα.
- Γ.Γ.Ε.Ε. (2005). *Πλαίσιο λειτουργίας των Κ.Ε.Ε.*, έκδοση 2^η. Αθήνα.
- Γ.Γ.Ε.Ε. (2006). *Πλαίσιο λειτουργίας των Κ.Ε.Ε.* Αθήνα.
- Γ.Γ.Ε.Ε. (2007). *Πλαίσιο λειτουργίας των Κ.Ε.Ε.* Αθήνα.
- Γ.Γ.ΔΒΜ. (2009). *Οδηγός Εφαρμογής των Κ.Ε.Ε.* Αθήνα.
- Γ.Γ.ΔΒΜ. (2009). *Νέος Οδηγός Εφαρμογής των Κ.Ε.Ε.* Αθήνα.
- Γ.Γ.ΔΒΜ. (2010): *Εκπαιδευτικό Υλικό: Επιμόρφωση Εκπαιδευτών και Στελεχών για Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες.* Αθήνα.
- Γ.Γ.ΔΒΜ. (2010). *Οδηγός Εφαρμογής των Κ.Ε.Ε.* Αθήνα.
- Γεωργίου, Γ. (1995). Η ρομανί γλώσσα. Στο «Οι Έλληνες – Ρομ Τσιγγάνοι» (Αφιέρωμα 2-32), *Καθημερινή Επτά Ημέρες*, σελ. 7, 8 Ιανουαρίου.
- Γκότοβος, Α. (2000). Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής για την εκπαιδευτική ένταξη των Τσιγγάνων. Αθήνα: ΓΓΛΕ.
- Campbell, A., Converse, P. E, Rodgers, W. L. (1976). *The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations and Satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- Cavadini, C., Siega-Riz, A. & Popkin, B.M. (2000). US adolescent food intake trends from 1965 to 1996. *Archives of Disease in Childhood*, 83, 18-24.

- Cemlyn, S., & Clark, C. (2005). The social exclusion of Gypsy and traveler children. In C. Colin & S. Cemlyn (Eds.), *At Greatest Risk: The children most likely to be poor*. London, UK: CPAG.
- Cross, P.K. (1981). *Adults as learners: Increasing participation and facilitating learning*. San Francisco: Jossey- Bass.
- Δαφέρμος, Μ. (2006). *Περιθωριοποίηση και εκπαιδευτική ένταξη: Η περίπτωση των Τσιγγάνων του Ηρακλείου Κρήτης*. Αθήνα: Ατραπός.
- Dowdell, E.B & Santucci, M.E. (2004). Health Risk Behaviour Assessment: Nutrition, Weight and Tobacco Use in One Urban Seventh-Grade Class. *Public Health Nursing*, 21(2), 128-136.
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2005). Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα. Ημερομηνία ανάκτησης: 10-05-2012. http://www.nchr.gr/category.php?category_id=61
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (1996). *Διαστάσεις του κοινωνικού ρατσισμού στην Ελλάδα (τόμος Α,Β)*. Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε.
- Έξαρχος, Γ. (1996). *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2001): *Η πραγμάτωση μιας Ευρωπαϊκής περιοχής Δια Βίου Μάθησης*. Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005). *Εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης και της κατάρτισης: μια συμβολή ζωτικής σημασίας στην ευημερία και στην κοινωνική συνοχή στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες. COM (2005) 549. Ημερομηνία ανάκτησης: 10-03-2012. Τελικό, έγγραφο διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_el.pdf.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010). *Αντιμετώπιση της φτώχειας: Ποιοι κινδυνεύουν από τη φτώχεια και ποια μέτρα λαμβάνονται*. Ημερομηνία ανάκτησης: 22-03-2012.
<http://www.2010againstpoverity.eu/about/tackling.html?langid=el>.

EU8 Social Inclusion Study. (2007). *Social exclusion and the EU's social inclusion agenda*. Draft for comments only, February 5.

Ζεγκίνης, Χ. Ε. (1994). *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

Glanz, K. & Mullis, R.M. (1988). Environmental interventions to promote healthy eating: A review of models, programmes and evidence. *Health Education Quarterly*, 15, 395-415.

Goldberg, J. P. (2000). Nutrition communication in the 21st century: what are the changes and how can we meet them? *Nutrition*, 16, 644-646.

Green, A. (2006). Οι πολλές όψεις της δια βίου μάθησης: σύγχρονες τάσεις στην εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη. Στο Α. Καψάλης και Α. Παπασταμάτης (Επιμ.) *Επαγγελματισμός στη συνεχιζόμενη εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 15-42.

Hassandra, M., Goudas, M., & Chroni, S. (2003). Examining factors associated with intrinsic motivation in physical education: a qualitative approach. *Psychology of Sport and Exercise*, 4(3), 211-223.

Hassapidou, M.N. & Bairaktari, M. (2001). Dietary intake of pre-adolescent children in Greece. *Nutrition & Food Science*, 31, 136-140.

Θεοδωράκης, Γ. & Χασάνδρα, Μ. (2006). *Σχεδιασμός προγραμμάτων αγωγής υγείας*. Θεσσαλονίκη: Χριστοδουλίδη.

- Θεοδώρου, Μ., Σαρρής, Μ. & Σούλης, Σ. (1997). *Συστήματα Υγείας και Ελληνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: (έκδ. ιδίων συγγραφέων).
- International Association of the Study of Obesity. (2007). *Obesity News Letter*. People, news and views from the world of obesity.
- Jarvis, P. (2004). *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Juniper, E. F., Gyuatt, G. H., Feeny, D., Ferrie, P. J., Griffith, L. E. & Townsend, M. (1996). Measuring Quality of Life in Children with Asthma. *Quality of life Research*, 5, 35-36.
- Καβουνίδη, Τ. (2002). *Ερευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών*. Αθήνα: Παρατηρητήριο Απασχόλησης- Ερευνητική Πληροφορική Α.Ε.
- Καπαγιάννη, Φ. (2006). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων στην Ελλάδα: Ιστορική Εξέλιξη και Σύγχρονη Πραγματικότητα*. Πτυχιακή Μελέτη. Αθήνα.
- Καραθανάση, Ε. (2000). *Το κατοικείν των Τσιγγάνων: Ο βιο- χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των Τσιγγάνων*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Κασιμάτη, Κ. (1998). Εισαγωγή. Στο Κ. Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία* (σσ. 13- 38). Αθήνα: Gutenberg.
- Κελπανίδης, Μ. & Βρυνιώτη, Κ. (2004). *Διαβίου μάθηση: Κοινωνικές προϋποθέσεις και λειτουργίες. Δεδομένα και διαπιστώσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κηπουρός, Χ. (2006). Ρωμά, Τσιγγάνοι, Γύφτοι, Κατσίβελοι. Θράκη. Ημερομηνία ανάκτησης: 04-04-2012. <http://alex.eled.duth.gr/kipouros/>.

Κόκκος, Α. (2002). *Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ευρώπη και στην Ελλάδα: προσδιορισμός του πεδίου, τάσεις, πολιτικές*, στο Κόκκος Α. (επιμ.), *Διεθνής Συνδιάσκεψη για την εκπαίδευση ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκος, Α. (2003). *Το Εθνικό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών από Απόσταση*. Ημερομηνία ανάκτησης: 19-03-2012. <http://www.adulteduc.gr/001/pdfs/provlimatimsoi/programma-ekpaid-ekp.pdf?phpMyAdmin=IzNL Y94N6L9IluqEdeWoYPqSsG2&phpMyAdmin=db53c3e110bfcb398c933c5b448fcb6>.

Κόκκος, Α. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Τόμος Α. Θεωρητικό Πλαίσιο και Προϋποθέσεις Μάθησης. ΠΑΤΡΑ: Ε.Α.Π.

Κονορκα, Ρ. (1996). *Διατροφή και Άθληση*. Επιστημονική επιμέλεια για την ελληνική έκδοση: Έφη Νιφόρου, Θεσσαλονίκη: Salto.

Liegeois, J. P. & Gheorghe, N. (1995). Ρόμα / Τσιγγάνοι: Μια Ευρωπαϊκή Μειονότητα. On line doc: http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles_2002/roma-c.doc.

Lincoln, Y. S. & Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.

Lindeman, E. (1961). *The Meaning of Adult Education*. New York: New Republic.

Λουλέ – Θεοδωράκη, Ν. (1991). *Εμείς οι Τσιγγάνοι*. Αθήνα: Καραμπερόπουλος.

Λυδάκη, Α. (1997). *Μπαλαμέ και Ρομά: Οι τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Λυδάκη, Α. (1998). *Οι τσιγγάνοι στην πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Lumsden, L. (1994). Student Motivation to Learn. *Emergency Librarian*, 22(2), 31-32.

Mc Call, W.V. (1975). Quality of life. *Social Indicators Research*, 2, 229-248.

Μαρσέλος, Β. (1985). *Ο αναλφαβητισμός στους τσιγγάνους. Στον τόμο Συνδιάσκεψη για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού*. Έκδοση ΥΠ.Ε.Π.Θ., Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Αθήνα.

Μαυρομάτης, Λ. (1993). *Η έννοια των περιθωριακών στα Βαλκάνια στα τέλη του Μεσαίωνα*. Εισήγηση στο συνέδριο "Οι Περιθωριακοί στο Βυζάντιο". Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα, 15-23.

Μουσούρου, Λ.Μ. (1998). Κοινωνικός αποκλεισμός και Κοινωνική Προστασία. Στο Κ. Κασιμάτη (Εκδ.), *Φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας σε ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού* (σσ. 67- 86). Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Miller, D. F., Telljohann, S. K. & Symons, C. W. (1996). *Health education in the elementary & middle-level school*. USA. Brown & Benchamrk Publishers.

Morse, MJ. (1994). *Critical issues in qualitative research methods*. Thousand Oaks, Sage Publ.

Μουχελή, Α. (1995). Η κοινωνική οργάνωση. Στο *Οι Έλληνες – Ρομ Τσιγγάνοι* (Αφιέρωμα 2-32), *Καθημερινή Επτά Ημέρες*. 8 Ιανουαρίου.

Μπεμπέτσος, Ε., Θεοδωράκης, Γ., Λαπαρίδης, Κ. & Χρόνη, Σ. (2000). Η αξιοπιστία και εγκυρότητα μιας κλίμακας αυτοπεποίθησης για την υγιεινή διατροφή. *Αθλητική Απόδοση και Υγεία*, 2, 191-203.

- Μπίλα, Α. (2010). *Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων*. Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Γενική Διεύθυνση Αναπτυξιακών Προγραμμάτων και Δ.Ο.
- Μωραΐτου, Μ. (2010). Τα προβλήματα υγείας της Ελληνίδας Τσιγγάνας. *Interscientific Health Care*, 2(3), 122-131.
- Οδηγός Έρευνας Αγοράς. Ημερομηνία ανάκτησης: 10-06-2012.
<http://www.thestep.gr/dat/%7Ba3d609a6-ed63-4c0f-86a78a14aa1e47d8%7D/file.pdf>.
- Παπαϊωάννου, Α., Θεοδωράκης, Γ. & Γούδας, Μ. (2003). *Για μια καλύτερη φυσική αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Salto.
- Παπάνης, Ε. & Ρουμελιώτου, (2007). Ποιότητα Ζωής, Ημερομηνία ανάκτησης: 02-12-2011. http://epapanis.blogspot.com/2007/09blog_post_5311.html.
- Παππά, Ε. (2010). Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες και ο Κοινωνικός Αποκλεισμός τους. Ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2012.
<http://edu4adults.blogspot.com/2010/07/k-o.html>.
- Parahoo, K. (2006). *Nursing research: Principles, process and issues*. 2nd ed. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Παραλίκας, Θ., Τσαβέλας, Γ., Ραφτόπουλος, Β. Παπαθανασίου, Ι., Λαχανά, Ε. & Κυπαρίση, Γ. (2005). *Διερεύνηση της συμπεριφοράς των Τσιγγάνων της Θεσσαλίας σε θέματα υγείας*. Νοσηλευτική, 44(3), 364-371.
- Pate, R. R., Trost, S. G., Levin, S. & Dowda, M. (2000). *Sports participation and health-related behaviors among US youth*. Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 154, 904-911.
- Pierson, J. (2002). *Tackling Social Exclusion*. London: Routledge.

- Polit, FD. & Hungler, PB. (1999). *Nursing research: Principles and methods*. Philadelphia, Lippincott.
- Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας, Equal. (2006). *Μελέτη για την ανίχνευση των εκπαιδευτικών αναγκών των ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων των Ρομά*. Αναπτυξιακή Σύμπραξη Equal. ΔΙ.ΚΑ.ΔΙ.- ROM.
- Πρόκου, Ε. (2004). *Παγκοσμιοποίηση, Κοινωνία της Γνώσης και Διά Βίου Μάθηση*. Εκπαίδευση Ενηλίκων, 2, 4-10.
- Rogers, A. (2002). The interpersonal relationship in the facilitation of learning, In *Supporting lifelong learning (Vol.1), Perspectives on Learning*. Routledge: The Open University.
- Rokeach, J. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press/Macmillan.
- Σαλωνίτης, Π. (2010). Εκπαίδευση τσιγγανοπαίδων και επιμόρφωση εκπαιδευτικών. 6ο Διαπολιτισμικό & Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Ελευθερίου- Κορδελιού. Ημερομηνία ανάκτησης: 18-05-2012.
- Σαρρής, Μ. (2001). *Κοινωνιολογία της υγείας και ποιότητα ζωής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Silver, H. (1994). *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*, ILS Discussion Papers No 69. Geneva: ILO.
- Sway, M. (1988). *Familiar strangers- Gypsy life in America*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Τερζοπούλου, Μ., & Γεωργίου, Γ. (1996). *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία – πολιτισμός*. Αθήνα: ΓΓΛΕ.

The whoqol Group (1995). The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): Position paper from the Health Organization. *Social Science and Medicine*, 41, 1403-1409.

Thompson, C. (1999). Qualitative research into nursing decision making: Factors for consideration in theoretical sampling. *Qual Health Res*, 9, 815–828.

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. In N. Fox (Eds.). *The Development of emotion regulation: Biological and behavioral considerations. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 23-32.

Τζέτζης, Γ., Κακαμούκας, Β., Γούδας, Μ. & Τσορμπατζούδης, Χ. (2005). Σύγκριση της φυσικής δραστηριότητας και της σωματικής αυτοαντίληψης παχύσαρκων και μη παχύσαρκων παιδιών. *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή και τον Αθλητισμό*, 3, 29-39.

Toshiyuki, S., Toru, U., Maho, K., Sui, W. T., Saburo, T. (200). Effects of gender difference and birth order on perceived parenting styles, measured by the EMBU scale, in Japanese two-sibling subjects. *Phychiatry and Clinical Neurosciences*, 54(1), 77.

Τσαούσης, Δ. (1987). *Η κοινωνία του ανθρώπου*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσιάκαλος, Γ. (1995). Οι Τσιγγάνοι και τα γράμματα. Στο «Οι Έλληνες – Ρομ Τσιγγάνοι» (Αφιέρωμα 2-32), *Καθημερινή Επτά Ημέρες*, σσ. 26-29, 8 Ιανουαρίου.

Τσιώλης, Γ. (2011). *Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των «παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πεδίο.

U.S. Department of Health and Human Services. (1996). *Physical Activity and Health: A Report of the Surgeon General*. Atlanta, G.A.: U.S.. Department of Health and Human Services; Centers for Disease Control and Prevention, 11-57.

U.S. Department of Agriculture and U.S. Department of Health and Human Services. (2000). *Nutrition and your health: Dietary Guide-lines for Americans*. Washington, DC: U.S. Department of Agriculture and U.S. Department of Health and Human Services. Home and Garden Bulletin No. 232, 10-12.

U.S. Department of Health and Human Services. (2005). *Guidelines for Americans*. 6th Edition, Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

World Health Organization. (1999). *Partners in life skills education*. Geneva, Switzerland: World Health Organization, Department of Mental Health. Wyatt.

Φλουρής, Γ. (2001). Από το δείκτη νοημοσύνης στη νοημοσύνη της επιτυχίας στο χώρο της εργασίας. Στο *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου του Ε.Κ.Ε.Π., Εξελίξεις στη συμβουλευτική και τον επαγγελματικό προσανατολισμό την Αυγή του 21^{ου} αιώνα*. ΥΠΕΠΘ: Αθήνα, 292-304.

Χατζίκος, Γ. (2009). *Η επίδραση του Ισλάμ στον κοινωνικό ιστό και το εκπαιδευτικό σύστημα της μειονότητας της Δυτικής Θράκης*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη.

Χρυσάκης, Μ., Ζιώμας, Δ., Καραμητροπούλου, Ν. & Χατζαντώνης, Δ. (2002). *Προοπτικές απασχόλησης στο τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας*, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Αθήνα: Σάκκουλα.

Ziyauddin, K.M. (2009). Dalits and social exclusion- Understanding the conceptualization. In K.M. Ziyauddin & E. Kasi (Eds.), *Dimensions of Social*

Exclusion: Ethnographic Explorations (pp. 7- 22). Cambridge Scholars Publishing.

IV. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1 Ενημερωτικό Σημείωμα

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ &

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

με τίτλο «Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» των

ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ

Αξιότιμη κυρία – Αξιότιμε κύριε,

Στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας για το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» με τίτλο: **«Χαρακτηριστικά ποιότητας ζωής ενηλίκων Ρομά που έχουν παρακολουθήσει προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης»**, σας επέλεξα για να δώσετε την παρακάτω συνέντευξη και να απαντήσετε με ειλικρίνεια σε όλες τις ερωτήσεις που θα σας κάνω.

Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι να καταγράψει και να μελετήσει τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής ως προς την άσκηση και την υγιεινή διατροφή των ενηλίκων Ρομά της περιοχής των Σοφάδων του Νομού Καρδίτσας, οι οποίοι παρακολούθησαν προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ενηλίκων Καρδίτσας, κατά τα έτη 2006-2008, όπως κι εσείς. Μέσα από τη συνέντευξη θα εξεταστεί εάν τα προγράμματα αυτά επηρέασαν ή όχι την άσκηση και την υγιεινή διατροφή σας, καθώς και θα διαπιστωθεί εάν υπάρχουν διαφορές μεταξύ σας με βάση το φύλο και την ηλικία ως προς τις παραμέτρους της άσκησης και της υγιεινής διατροφής.

Επειδή στον τομέα της σωστής ενημέρωσης των Ρομά από εκπαιδευτικούς φορείς, ως προς την ποιότητα ζωής τους, οι έρευνες στην Ελλάδα είναι ελάχιστες, αυτή η έρευνα είναι από τις λίγες που διερευνούν την εκπαίδευση των Ρομά και έρχεται να καλύψει το κενό που υπάρχει.

Αναφορικά με τη διαδικασία της συνέντευξης, θα ήθελα να διευκρινίσω τα παρακάτω:

α) Η συνέντευξη είναι ανώνυμη - δεν χρειάζεται να γράψετε πουθενά το όνομά σας, δεν θα σας ζητηθεί να συμπληρώσετε κανένα στοιχείο από το οποίο να προκύπτει η ταυτότητά σας, ούτε θα συμπληρωθεί κανένα τέτοιο στοιχείο αργότερα.

β) Οι απαντήσεις είναι απολύτως εμπιστευτικές. Οι πληροφορίες, που θα προκύψουν, θα αναλυθούν στατιστικά και θα χρησιμοποιηθούν για καθαρά ερευνητικούς σκοπούς.

γ) Δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις

δ) Ο χρόνος που απαιτείται για να απαντήσετε στις ερωτήσεις δεν υπερβαίνει τα 30 λεπτά της ώρας.

Η συνέντευξή σας θα μαγνητοφωνηθεί χρησιμοποιώντας κασετόφωνο, εφόσον το επιθυμείτε. Στη συνέχεια, θα γίνει απομαγνητοφώνηση και καταγραφή των απαντήσεών σας, από την ερευνήτρια, με σκοπό την πληρέστερη επεξεργασία και ανάλυση των περιεχομένων των συνεντεύξεων.

Σας ευχαριστώ προκαταβολικά για τη συνεργασία σας.

Θεοχαρούλα Γ. Γιωτοπούλου

Φιλολόγος-Μεταπτυχιακή φοιτήτρια

Παράρτημα 2

Ατομικό Προφίλ Συμμετεχόντων

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Φύλο:

Ηλικία:

Οικογενειακή Κατάσταση:

Διεύθυνση:

Εθνικότητα:

Εκπαίδευση:

Επάγγελμα:

Παράρτημα 3 Ερωτήσεις Συνέντευξης

- Σχετικά με τα χαρακτηριστικά της ποιότητας ζωής των συμμετεχόντων:

Ως προς την Υγιεινή Διατροφή:

- 1) Τι τρως;
- 2) Πιστεύεις ότι η διατροφή είναι σημαντική για τον άνθρωπο; Γιατί;
- 3) Τι γνωρίζεις για την υγιεινή διατροφή;

Συμπληρωματική: Πιστεύεις ότι τρέφεται υγιεινά καθημερινά; Γιατί; Πώς;

- 4) Τι γνωρίζεις για τις βλαβερές τροφές;

Συμπληρωματική: Ποιες τροφές, κατά τη γνώμη σου, είναι βλαβερές;

Ως προς την Άσκηση

- 1) Γυμνάζεσαι; Αν ναι, τι ακριβώς κάνεις; Αν όχι, μπορείς να περιγράψεις μια μέρα από την καθημερινότητά σου;
- 2) Πιστεύεις ότι σε βοηθάει η άσκηση; Πού; Με ποιο τρόπο;
- 3) Γυμνάζεσαι τακτικά;

Διευκρινιστικές Ερωτήσεις:

Τι ακριβώς κάνεις;

Πόσες φορές/ώρες την εβδομάδα;

Πιστεύεις ότι σε βοηθάει; Πού;

- Σχετικά με τις απόψεις των συμμετεχόντων για τη χρησιμότητα των ενοτήτων για την άσκηση και την υγιεινή διατροφή, που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης του Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας:

- 1) Ποια είναι η γνώμη σου για τις ενότητες της άσκησης και της υγιεινής διατροφής, που περιλαμβάνονταν στα προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης που παρακολούθησες μέσω του Κ.Ε.Ε. Καρδίτσας;

Διευκρινιστικές Ερωτήσεις:

Σου φάνηκαν χρήσιμες;

Πόσο σε βοήθησαν;

Με ποιο τρόπο;

Μπορείς να περιγράψεις τις αλλαγές που νιώθεις ότι υπάρχουν στη διατροφή και στην άσκηση μετά την παρακολούθηση των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης;

Υπήρχε κάτι που σε δυσκόλεψε κατά την παρακολούθηση των συγκεκριμένων ενοτήτων;

- 2) Υπάρχει κάτι άλλο που θα ήθελες να προτείνεις, σχετικά με τις ενότητες της άσκησης και της υγιεινής διατροφής των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσής σου (περιεχόμενο, εκπαιδευτικό υλικό, δραστηριότητες, τρόπος διεξαγωγής) και το θεωρείς σημαντικό;

Συμπληρωματική: Θα πρότεινες και σε άλλους να παρακολουθήσουν αντίστοιχα προγράμματα;

- 3) Πιστεύεις ότι το πρόγραμμα που παρακολούθησες σε έκανε να θέλεις να παρακολουθήσεις και άλλα προγράμματα;

Συμπληρωματική: Θέλεις να συνεχίσεις να μαθαίνεις και άλλα πράγματα; Ποια είναι αυτά;

Παράρτημα 4 Περιεχόμενα Προγραμμάτων Γλωσσικής Εκπαίδευσης

Προγράμματα

- **Ταξίδι στη Γλώσσα I**

Ώρες: 50

Βασικοί στόχοι: Ενίσχυση του αλφαριθμητισμού των ενηλίκων τσιγγάνων, ώστε να ανταποκρίνονται σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής και να καλυτερεύσουν τη θέση τους στο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον.

Συμμετέχοντες Ενήλικες: Ενήλικες Τσιγγάνοι, που δεν έχουν φοιτήσει καθόλου στο σχολείο ή έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου.

Ενότητες: 1.Γράμματα και Λέξεις, 2.Χαιρετισμοί και Συστάσεις, 3. Προσωπικές Σχέσεις, 4.Καθημερινή Ζωή, 5.Κοινωνική Ζωή, 6.Διατροφή, 7.Ενδυμασία, 8.Διαμονή, 9.Επανάληψη: Ενότητες 1-8, 10.Εκπαίδευση, 11.Επαγγέλματα, 12.Αγορά, 13.Υπηρεσίες.

Εκπαιδευτικά Υλικά: «Ταξίδι στη Γλώσσα», Ενότητες 1-13.

- **Ταξίδι στη Γλώσσα II**

Ώρες: 50

Βασικοί στόχοι: Ενίσχυση του αλφαριθμητισμού των ενηλίκων τσιγγάνων, ώστε να ανταποκρίνονται σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής και να καλυτερεύσουν τη θέση τους στο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον.

Συμμετέχοντες Ενήλικες: Ενήλικες Τσιγγάνοι, που δεν έχουν φοιτήσει καθόλου στο σχολείο ή έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, ή έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς το πρόγραμμα «Ταξίδι στη Γλώσσα I».

Ενότητες: 14.Υγεία, 15.Μετακινήσεις, 16.Μικρές Αγγελίες, 17.Επανάληψη Ενότητες: 1-16, 18.Τελετές, 19.Κοινότητα, 20.Ρόλοι Φύλων, 21.Ενημέρωση, 22.Γιορτές, 23.Δικαιώματα - Υποχρεώσεις, 24.Ρομά και Ελληνικός Πολιτισμός, 25.Επανάληψη Ενότητες: 18-24, 26.Γενική Επανάληψη.

Εκπαιδευτικά Υλικά: «Ταξίδι στη Γλώσσα», Ενότητες 14-26.

Αναλυτικότερα, τα συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα παρέχουν τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να αναπτύξουν νέες δεξιότητες και ικανότητες, για οικονομική, τεχνολογική, πολιτιστική και κοινωνική

ανάπτυξη. Ενθαρρύνουν, ακόμη, τη διαδικασία απόκτησης νέων γνώσεων, ανοίγουν νέους δρόμους για συνεχή μάθηση και διαμορφώνουν προϋποθέσεις για προσωπική ανάπτυξη και βελτίωση της επαγγελματικής ζωής και του βιοτικού επιπέδου των ατόμων.

Το βιβλίο ήταν εμπλουτισμένο με φωτογραφικό υλικό προερχόμενο, κυρίως, από εικόνες του διαδικτύου. Κι εδώ έγινε προσπάθεια ώστε οι εικόνες, που επιλέχθηκαν, να παραπέμπουν στο περιεχόμενο κάθε ενότητας και να ενισχύουν το ενδιαφέρον για την παρακολούθηση του κάθε μαθήματος. Τέλος, τόσο οι δραστηριότητες, όσο και οι φωτογραφίες, παρακινούσαν τον εκπαιδευτή να ασχοληθεί περαιτέρω με την ανεύρεση παράπλευρου υλικού από τον τύπο και τις τρέχουσες πρακτικές της καθημερινότητας.

Συμπερασματικά, τα ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, που είχαν καταρτιστεί από το Ι.Δ.ΕΚ.Ε. και μέσω του Κ.Ε.Ε. απευθύνονταν στους Ρομά, στόχευαν, ιδιαίτερα, στην ενίσχυση του αλφαριθμητισμού των ενηλίκων Ρομά, ώστε να ανταποκρίνονται σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής και να βελτιώνουν τη θέση τους στο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον. Εξάλλου, τα χαμηλά ποσοστά φοίτησης των παιδιών των ενηλίκων Ρομά στο σχολείο και τα υψηλά ποσοστά απουσιών τους, δείχνουν αφενός, μεν, ότι οι μαθητές και οι γονείς δεν είναι πεπεισμένοι για τη σημασία της εκπαίδευσης και αφετέρου, δε, ότι τα σχολεία τείνουν να έχουν μια πιο απαισιόδοξη στάση απέναντι στη φοίτηση των συγκεκριμένων μαθητών. Άλλωστε, το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των ίδιων των γονέων επιδρά στην ικανότητά τους να υποστηρίζουν τα παιδιά τους στη μάθηση και περιορίζει τις φιλοδοξίες τους, όπως, επίσης και οι εμπειρίες διακρίσεων και προκατάληψής τους, τους εμποδίζουν να κατανοήσουν πως τα τυπικά εκπαιδευτικά προσόντα μπορούν να μετουσιωθούν σε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και ευκαιρίες απασχόλησης. Κατά συνέπεια, η υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων δύναται να οδηγήσει σε αλλαγή σκέψης και αντιλήψεων πρώτα των ενηλίκων Ρομά, ώστε να αντιληφθούν τη σημασία της εκπαίδευσης, τόσο για τους ίδιους, όσο και για τα παιδιά τους.